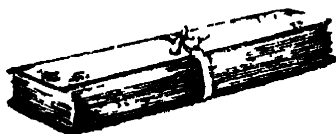
সংস্কৃত ভাষাপ্ৰদীপ ব্যাকৰণ

অধ্যাপক শ্ৰীৰজনীকান্ত দেৱশৰ্ম্মা, এম-এ.
সাহিত্যপুৰাণশাস্ত্ৰী।

Approved by the D. P. I., Assam as a text book for Classes VII & VIII of High Schools. Vide Assam Gazette Notification.

SANSKRIT

BHASAPRADIP VYAKARAN

PARTS I & II

By

Prof. RAJANIKANTA DEVSARMA M.A.,

Sahitya-Puranasastri

Head of the Department of Sanskrit,

COTTON COLLEGE, GAUHATI

PRICE Rs. 2-8-0

LAWYER'S BOOK STALL

PANBAZAR

GAUHATI

Published by
B. N. Dutta Baruah, B.L.
Advocate,
LAWYER'S BOOK STALL
Gauhati, Assam

First Edition : January, 1954
Second Edition : April, 1955
Third Edition : Nov., 1957

Printed by
K. C. Pal
NABAJIBAN PRESS
66, Grey Street, Calcutta-

নিবেদন

শিক্ষাবিভাগৰ নতুন পাঠ্যক্ৰম অনুসৰি হাইস্কুলৰ সপ্তম আৰু অষ্টম মানৰ উপযোগী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি এই সংস্কৃত ব্যাকৰণখনি প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। সপ্তম আৰু অষ্টম মানৰ পাঠ্য পৃথক কৰি কিতাপখন দুই ভাগত সম্পূৰ্ণ কৰা হৈছে।

নতুন শিক্ষাৰ্থীৰ মনত যাতে সংস্কৃত ব্যাকৰণ আৰু ভাষাৰ প্ৰতি ভয় এটাৰ সৃষ্টি নহয় তালৈ লক্ষ্য ৰাখি কিতাপখনিত আদিৰপৰা অন্তলৈ সহজে গ্ৰহণ কৰিব পৰাকৈ কথাবোৰ সজোৱা হৈছে। ণত্ব আৰু ষত্ব-বিধি পাঠ্যৰ অন্তৰ্গত আছে সঁচা, কিন্তু ব্যতিক্ৰম আৰু প্ৰতিপ্ৰসবেৰে ভৰা ণত্ব আৰু ষত্ব বিধানৰ আলোচনা নতুন শিক্ষাৰ্থীৰ গ্ৰহণীয় হব নোৱাৰে বুলি বিশ্বাস কৰি কেৱল মূল নিয়ম কেইটাৰ প্ৰতিহে ছাত্ৰৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰা হৈছে।

শব্দৰূপ শিকা কামটো ছাত্ৰৰ মনত বৰ নীৰস লাগে, আৰু অভিজ্ঞতাৰপৰা দেখা গৈছে যে বহুত ছাত্ৰৰ মন তাতেই টেঁঙাই যায়। এই অৱস্থাৰ কিঞ্চিৎ উন্নতিকল্পে আদিৰপৰাই দুই চাৰিটাকৈ সৰল ধাতুৰূপো সন্নিবেশিত কৰি নতুন নতুন শব্দবোৰ শিকাৰ লগে লগে ছাত্ৰসকলে যেন তাৰ প্ৰয়োগো শিকিব পাৰে তাৰ বাবে আদৰ্শ আৰু অনুশীলনৰ জৰীয়তে চেষ্টা কৰা হৈছে। অনুশীলনবোৰ সজাওঁতে ছাত্ৰই যেন পিচলৈ আলোচিত হবলগীয়া কোনো কথাই আগতে পাই উজুটি খাই নপৰে তালৈ খুব সতৰ্ক দৃষ্টি ৰখা হৈছে।

প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত গ্ৰন্থবোৰৰপৰা সৰল আৰু চুটি চুটি বাক্য বা বাক্যাংশবোৰ অনুশীলনবোৰত তুলি দিয়া হৈছে—এই আশাতে যে, কোনো নিয়মৰ মাজেদি ভাষা শিকাতকৈ প্ৰয়োগৰ জৰীয়তে শিকা বেছি ফলপ্ৰদ। সপ্তম মানৰ পাঠ্যৰ অনুশীলনবোৰত অশুদ্ধ-শুধৰণি দিয়া হোৱা নাই:; প্ৰথম শিকাৰুক এটা ভাষাৰ জ্ঞান দিবলৈ যাওঁতে তাৰ অশুদ্ধ গঠনবোৰলৈ তেওঁলোকৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ নকৰাই ভাল যেন পাওঁ; কৰিলে তাৰ ফলত অনেক ক্ষেত্ৰত অশুদ্ধটোৱে ছাত্ৰৰ মনত বৈ যায়।

ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ প্ৰায় দিয়া হোৱা নাই, কিয়নো ব্যাকৰণৰ দুৰূহ সূত্ৰৰ মেৰপাকত পৰি ন-শিকাৰুৱে ভাষা শিকা টান। কাৰক, বিভক্তি আৰু তদ্ধিত প্ৰকৰণত কেইটামান সূত্ৰৰ উল্লেখ কৰা হৈছে; সেই সূত্ৰবোৰ সহজ আৰু তাৰ দ্বাৰা কথাবোৰ মনত ৰাখিবলৈ উজু হব যেন পাইহে দিয়া হৈছে। সূত্ৰ আৰু কৃৎ-তদ্ধিতাদি প্ৰত্যয়ৰ নামবোৰ পাণিনি-ব্যাকৰণপৰা দিয়া হৈছে; কাৰণ পাণিনি ব্যাকৰণেই মূল, আৰু পিচলৈ যিসকলে সংস্কৃত সাহিত্য পঢ়িব এই জ্ঞান তেওঁলোকৰ উপকাৰত আহিব। য'ত পাণিনিৰ সূত্ৰ জটিল, তাত সূত্ৰই দিয়া হোৱা নাই। একাধিক ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ সানমিহলি কৰিলে ছাত্ৰৰ মনত বিশৃঙ্খলা সৃষ্টি কৰাহে হব যেন পাওঁ।

অসম শিক্ষাবিভাগৰ নিযুক্ত বিশেষজ্ঞসকলে এই গ্ৰন্থ পৰীক্ষা কৰি যিবোৰ ক্ৰটী-বিচ্যুতি আঙুলিয়াই দিছে সেইবোৰ যথাসাধ্য দূৰ কৰা হৈছে আৰু গ্ৰন্থৰ উন্নতিকল্পে তেখেতসকলে দিয়া পৰামৰ্শবোৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ পাই পৰম কৃতজ্ঞ বোধ কৰিছোঁ। গুৱাহাটীৰ প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ-প্ৰকাশক আৰু বিক্ৰেতা শ্ৰীযুক্ত বিচিত্ৰ নাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা বি-এল, এড্‌ভোকেট ডাঙৰীয়াৰ ওচৰতো কৃতজ্ঞ থাকিলোঁ। তেখেতৰ সাহ, উৎসাহ আৰু সাহায্য নহলে, এই কিতাপ হয়তো প্ৰকাশ নাপালেহেঁতেন।

অৱশেষত, শিক্ষক মহোদয়সকলৰ ওচৰত এটি বিশেষ অনুৰোধ এই যে এই গ্ৰন্থৰ সহায়ত শিক্ষা দান কৰোঁতে ইয়াৰ যিবোৰ আঁসোৱাহ লক্ষ্য কৰে, সেইবোৰ অনুগ্ৰহ কৰি মোক জনাই বাধিত কৰে যেন। ইতি

বিনীত

গ্ৰন্থকাৰ

সূচীপত্র

প্ৰথম ভাগ (সপ্তম মানৰ পাঠ্য)

দ্বিতীয় ভাগ (অষ্টম মানৰ পাঠ্য)

সংস্কৃত

ভাষাপ্ৰদীপ ব্যাকৰণ

প্ৰথম ভাগ

[৭ম মানৰ পাঠ্য]

সংস্কৃত বৰ্ণমালা

অসমীয়াৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাতো বৰ্ণ দুই প্ৰকাৰৰ—**স্বৰ** আৰু **ব্যঞ্জন**।

স্বৰবৰ্ণ

যিবোৰ বৰ্ণ আন বৰ্ণৰ আশ্ৰয় নোলোৱাকৈ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰি সেইবোৰক স্বৰবৰ্ণ বোলে। সংস্কৃত ব্যাকৰণত স্বৰবৰ্ণক **অচ্** ও বোলে। অ, ই, উ, ঋ, ঌ, আ, ঈ, ঊ, ৠ, এ, ঐ, ও, ঔ—সৰ্ব্বমুঠ এই তেৰটা স্বৰবৰ্ণ। ইয়াৰে প্ৰথম পাঁচোটা **হ্ৰস্বস্বৰ** আৰু শেষৰ আঠোটা **দীৰ্ঘস্বৰ**।

ব্যঞ্জনবৰ্ণ

স্বৰবৰ্ণৰ সহায় নহলে যিবোৰ বৰ্ণ উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰি সেইবোৰক **ব্যঞ্জনবৰ্ণ** বোলে। ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ আন এটা নাম **হল্**। ক, খ, গ, ঘ, ঙ, চ, ছ, জ, ঝ, ঞ, ট, ঠ, ড, ঢ, ণ, ত, থ, দ, ধ, ন, প, ফ, ব, ভ, ম, য, ৰ, ল, ৱ, শ, ষ, স, হ, ং, ঃ এই পয়ত্ৰিশটা **ব্যঞ্জন** বা **হল্‌বৰ্ণ**। আমি যেতিয়া 'ক' এই ব্যঞ্জনবৰ্ণটো উচ্চাৰণ কৰোঁ, তেতিয়া 'ক'ৰ লগতে 'অ'ও উচ্চাৰণ কৰোঁ। স্বৰবৰ্ণ লগত নথকা ব্যঞ্জনবৰ্ণ লিখিব লাগিলে তলত এটা (্ হসন্ত) চিন দিয়া হয়; যেনে—ক্, খ্, গ্ ইত্যাদি।

ওপৰৰ ব্যঞ্জনবৰ্ণবিলাকৰ মাজত 'ক'ৰপৰা 'ম'লৈকে এই পঁচিশটাক **স্পৰ্শবৰ্ণ** বোলে। স্পৰ্শবৰ্ণ বোলাৰ কাৰণ হৈছে, এই বৰ্ণবোৰ উচ্চাৰণ হওঁতে জিভাৰ কোনো এটা অংশ স্পৰ্শ কৰে। পঁচিশটা স্পৰ্শবৰ্ণ আকৌ পাঁচোটা **বৰ্গ** বা শ্ৰেণীত বিভক্ত হয়:—

ক, খ, গ, ঘ, ঙ—**ক-বৰ্গ**
চ, ছ, জ, ঝ, ঞ—**চ-বৰ্গ**
ট, ঠ, ড, ঢ, ণ—**ট-বৰ্গ**
ত, থ, দ, ধ, ন—**ত-বৰ্গ**
প, ফ, ব, ভ, ম—**প-বৰ্গ**

য ৰ ল ৱ—এই চাৰিটাক **অন্তঃস্থবৰ্ণ** বোলে। অন্তঃস্থ অৰ্থাৎ মাজত থকা। ইহঁত স্পৰ্শ আৰু উষ্মবৰ্ণৰ মাজত আছে।

শ ষ স হ—এই চাৰিটাক **উষ্মবৰ্ণ** বোলে। উষ্ম শব্দৰ অৰ্থ

গৰম বা বাষ্প। এই চাৰিটা উচ্চাৰণ হওঁতে বেছিকৈ মুখৰ বাষ্প ওলায়।

ং (অনুস্বাৰ) আৰু ঃ (বিসৰ্গ)—এই দুই বৰ্ণক **অযোগবাহ বৰ্ণ** বোলে।

সংস্কৃত ভাষাত ড, ঢ—এই আখৰ দুটা যদি দুটা স্বৰবৰ্ণৰ মাজত ব্যৱহাৰ হয় তেতিয়া ইহঁতৰ উচ্চাৰণ ক্ৰমে 'ৰ', আৰু "ৰ্হ"ৰ দৰে হয়; দাড়িম্ব, ইড়া, দৃঢ়, সোঢ় ইত্যাদি। অসমীয়াত ড আৰু ঢৰ তলত বিন্দু দি এই উচ্চাৰণ বুজোৱা হয়।

বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ-স্থান

১। অ আ ক্ খ্ গ্ ঘ্ ঙ্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণ ঠাই কণ্ঠ; সেই কাৰণে এই কেইটাক **কণ্ঠ্যবৰ্ণ** বোলে।

২। ই ঈ চ্ ছ্ জ্ ঝ্ ঞ্ য্ শ্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই তালু; সেই কাৰণে এই কেইটাক **তালব্যবৰ্ণ** বোলা হয়।

৩। ঋ ৠ ট্ ঠ্ ড্ ঢ্ ণ্ ৰ্ ষ্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই মূৰ্ধা অৰ্থাৎ তালুৰ ওপৰ ভাগ; সেই কাৰণে এই কেইটাক **মূৰ্ধন্যবৰ্ণ** বোলে।

৪। ঌ ত্ থ্ দ্ ধ্ ন্ ল্ স্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই দন্ত (অৰ্থাৎ ওপৰ পাৰি দাঁতৰ আলু); সেই কাৰণে এই কেইটাক **দন্ত্যবৰ্ণ** বোলে।

৫। উ ঊ প্ ফ্ ব্ ভ্ ম্—ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই ওষ্ঠ (ওঠ); সেই কাৰণে ইহঁতক **ওষ্ঠ্যবৰ্ণ** বোলে।

৬। এ ঐ—এই দুটা বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই কণ্ঠ আৰু তালু; সেই কাৰণে ইহঁতক **কণ্ঠতালব্যবৰ্ণ** বোলে।

৭। ও ঔ—এই দুটা বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই কণ্ঠ আৰু ওষ্ঠ; সেই কাৰণে ইহঁতক **কণ্ঠৌষ্ঠ্যবৰ্ণ** বোলে।

৮। ৱ্—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই দন্ত আৰু ওষ্ঠ; সেই কাৰণে ইয়াক **দন্তৌষ্ঠ্যবৰ্ণ** বোলে।

৯। ং—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই মুখ আৰু নাসিকা (নাক); সেই কাৰণে ইয়াক **অনুনাসিকবৰ্ণ** বোলে।

১০। ঃ—ইয়াৰ উচ্চাৰণৰ নিৰ্দ্দিষ্ট ঠাই নাই। যি বৰ্ণৰ পাচত ব্যৱহাৰ হয় তাৰ উচ্চাৰণৰ ঠায়ে বিসৰ্গৰো উচ্চাৰণৰ ঠাই। যাক আশ্ৰয় কৰি উচ্চাৰিত হয় তাৰে স্থান লয় কাৰণে বিসৰ্গক **আশ্ৰয়-স্থানভাগী** বোলে।

১১। ঙ্ ঞ্ ণ্ ন্ ম্—এই পাঁচোটা বৰ্ণৰ কণ্ঠ্য, তালব্য আদি উচ্চাৰণৰ উপৰিও, নাকৰ সহায়তো উচ্চাৰণ হয়। সেইকাৰণে ইহঁতক **অনুনাসিকবৰ্ণ**ও বোলে।

অনুশীলন

১। বৰ্ণ কেই প্ৰকাৰ? স্বৰবৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ লক্ষণ আৰু পৰস্পৰ প্ৰভেদ কি?

২। ঃ (বিসৰ্গ) আৰু ং (অনুস্বাৰ) স্বৰ নে ব্যঞ্জন? যুক্তি দেখুৱাই উত্তৰ দিয়া।

৩। উষ্ম বৰ্ণ কি কি, আৰু সিইঁতক উষ্ম বৰ্ণ বোলাৰ কাৰণ কি ?

৪। বৰ্গীয় বৰ্ণৰ আৰু এটা নাম কি ? সেই নাম হোৱাৰ কাৰণ কি ?

৫। তলৰ বৰ্ণবোৰৰ উচ্চাৰণৰ ঠাই নিৰ্ণয় কৰা :—

ই, প, য্, স, ট্, ছ্, দ্।

সংজ্ঞা আৰু পৰিভাষা প্ৰকৰণ

প্ৰকৃতি—যিবিলাকে ক্ৰিয়া, বস্তু বা বস্তুৰ বিশেষণক বুজায় তাৰ নাম প্ৰকৃতি। প্ৰকৃতি দুই প্ৰকাৰ—ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিক।

ধাতু—যিয়ে ক্ৰিয়া বুজায় তাক ধাতু বোলে ; যেনে—ভূ, কৃ, গম্, শ্ৰু ইত্যাদি।

প্ৰাতিপদিক—যাৰ অৰ্থ আছে, কিন্তু ধাতু বা প্ৰত্যয়ক নুবুজায়, তাক প্ৰাতিপদিক বোলে। বস্তু আৰু তাৰ বিশেষণেই প্ৰাতিপদিক ; যেনে—গৃহ, বৃক্ষ, শীত, উষ্ণ ইত্যাদি।

প্ৰত্যয়—ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিকৰ অন্তত যিবিলাকৰ যোগ হয় তাক প্ৰত্যয় বোলে।

বিভক্তি—তি তস্ অন্তি, আদি যিবোৰে ধাতুৰ অন্তত যোগ হৈ ক্ৰিয়াপদ কৰে আৰু সু ঔ জস্ আদি যিবোৰে প্ৰাতিপদিকৰ পাচত যোগ হৈ সুবন্ত পদ কৰে সেইবোৰক বিভক্তি বোলে। ইও এবিধ প্ৰত্যয়।

সুপ্—সু ঔ জস্ আদি প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তিবোৰৰ নাম সুপ্।

তিঙ্—তি তস্ অন্তি আদি ধাতুৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তিবোৰৰ নাম তিঙ্।

পদ—বিভক্তি যোগ হোৱাৰ পাচত প্ৰাতিপদিক আৰু ধাতুৱে পদ নাম পায়; যেনে—নৰ এটা প্ৰাতিপদিক, কিন্তু নৰঃ এটা পদ। সেইদৰে, ভূ এটা ধাতু, কিন্তু ভৱতি এটা পদ।

সংস্কৃতত পদ পাঁচ বিধ—বিশেষ্য, বিশেষণ, সৰ্ব্বনাম, অব্যয় আৰু ক্ৰিয়া।

কৃৎ—ধাতুৰ নিজ অৰ্থত তব্য, অনীয়, ল্যপ্ আদি যিবোৰ তাৰ শেষত যোগ হৈ নতুন প্ৰাতিপদিক ৰচিত হয়—সেইবোৰ কৃৎ-প্ৰত্যয়।

তদ্ধিত—প্ৰাতিপদিকৰ শেষত যোগ হোৱা প্ৰত্যয়বোৰৰ নাম তদ্ধিত।

গুণ—ই ঈৰ ঠাইত এ, উ ঊৰ ঠাইত ও, ঋ ৠৰ ঠাইত অৰ্ আৰু ঌৰ ঠাইত অল্ হোৱাকে স্বৰৰ গুণ হোৱা বোলে।

বৃদ্ধি—অৰ ঠাইত আ, ই ঈৰ ঠাইত ঐ, উ ঊৰ ঠাইত ঔ, আৰু ঋ ৠৰ ঠাইত আৰ্ হোৱাকে স্বৰৰ বৃদ্ধি হোৱা বোলে।

অনুশীলন

১। পদ কাক বোলে আৰু কেই প্ৰকাৰ?

২। ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিকৰ প্ৰভেদ কি? উদাহৰণ দি বুজাই লিখা।

৩। গুণ আৰু বৃদ্ধি কাক বোলে?

সন্ধি-প্ৰকৰণ

সন্ধি—দুটা বৰ্ণ বৰ ওচৰা-ওচৰিকৈ উচ্চাৰিত হ'লে দুয়োটাৰ মাজত একপ্ৰকাৰ মিল হয়; এই মিলনকে সন্ধি বোলে। সন্ধি দুই প্ৰকাৰ*—**স্বৰসন্ধি** আৰু **ব্যঞ্জনসন্ধি**। এটা স্বৰবৰ্ণৰ লগত আন এটা স্বৰবৰ্ণৰ যি মিলন সেয়ে স্বৰসন্ধি। আকৌ, এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লগত আন এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ, নাইবা এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লগত এটা স্বৰবৰ্ণৰ যি মিলন সেয়ে ব্যঞ্জনসন্ধি।

স্বৰসন্ধি

১। অকাৰৰ পাচত অকাৰ নাইবা আকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি আকাৰ হয়। আকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

অ-অ—আ	অ-আ—আ
দেৱ-অঙ্গনা—দেৱাঙ্গনা	ৰত্ন-আকৰঃ—ৰত্নাকৰঃ
পৰ-অন্নম্—পৰান্নম্	কুশ-আসনম্—কুশাসনম্।

২। আকাৰৰ পাচত অকাৰ নাইবা আকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি আকাৰ হয়; আকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

আ-অ—আ	আ-আ—আ
মহা-অদ্ভুতম্—মহাদ্ভুতম্	ৱিদ্যা-আলয়ঃ—ৱিদ্যালয়ঃ
গুহা-অন্তঃ—গুহান্তঃ	ক্ষুধা-আতুৰঃ—ক্ষুধাতুৰঃ

---

* কাৰো কাৰো মতে বিসৰ্গসন্ধি বুলি তৃতীয় প্ৰকাৰ সন্ধিও হয়। কিন্তু বিসৰ্গও এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণ ই। গতিকে বিসৰ্গসন্ধিও ব্যঞ্জনসন্ধিৰে অন্তৰ্গত।

৩। যদি ইকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকে দুইটাই মিলি ঈকাৰ হয়; ঈকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

ই-ই—ঈ	ই-ঈ—ঈ
গিৰি-ইন্দ্ৰঃ—গিৰীন্দ্ৰঃ	প্ৰতি-ঈক্ষা—প্ৰতীক্ষা
অভি-ইষ্টম্—অভীষ্টম্	ক্ষিতি-ঈশ্বৰঃ—ক্ষিতীশ্বৰঃ

৪। যদি ঈকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকে দুইটাই মিলি ঈকাৰ হয়; ঈকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

ঈ-ই—ঈ	ঈ-ঈ—ঈ
মহতী-ইচ্ছা—মহতীচ্ছা	পৃথিৱী-ঈশ্বৰঃ—পৃথিৱীশ্বৰঃ
দেৱী-ইয়ম্—দেৱীয়ম্	মহী-ঈশঃ—মহীশঃ

৫। যদি উকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকে দুইটাই মিলি ঊকাৰ হয়; ঊকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়. যেনে—

উ-উ—ঊ	উ-ঊ—ঊ
কটু-উক্তিঃ—কটূক্তিঃ	পৃথু-ঊৰুঃ—পৃথূৰুঃ
গুৰু-উচ্ছিষ্টম্—গুৰূচ্ছিষ্টম্	লঘু-ঊৰ্মি - লঘূৰ্মিঃ

৬। যদি ঊকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকে দুইটাই মিলি ঊকাৰ হয় আৰু ঊকাৰ আগৰ আখৰৰ লগত যোগ হয়; যেনে—

ঊ-উ—ঊ	ঊ-ঊ—ঊ
বধূ-উচ্চাৰণন্—বধূচ্চাৰণম্	ভূ-ঊৰ্দ্ধম্—ভূৰ্দ্ধম্

৭। ঋকাৰৰ পাচত ঋকাৰ থাকিলে দুইটাই মিলি ৠকাৰ হয় আৰু ৠকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

ঋ-ঋ—ৠ

পিতৃ-ঋণম্—পিতৄণম্	ভ্ৰাতৃ-ঋদ্ধিঃ—ভ্ৰাতৄদ্ধিঃ

৮। অকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকিলে, দুইটাই মিলি একাৰ হয় আৰু একাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-ই—এ	অ-ঈ—এ
নৰ-ইন্দ্ৰঃ—নৰেন্দ্ৰঃ	দেৱ-ঈশ্বৰঃ—দেৱেশ্বৰঃ
তৱ-ইদম্—তৱেদম্	গণ-ঈশঃ—গণেশঃ

৯। আকাৰৰ পাচত ই বা ঈ থাকিলে দুইটাই মিলি একাৰ হয় আৰু এই একাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-ই—এ	আ-ঈ—এ
মহা-ইন্দ্ৰঃ—মহেন্দ্ৰঃ	উমা-ঈশঃ—উমেশঃ
শুভা-ইচ্ছা—শুভেচ্ছা	মহা-ঈশ্বৰঃ—মহেশ্বৰঃ

১০। অকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকিলে দুইটাই মিলি ওকাৰ হয় আৰু ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

অ-উ—ও	অ-ঊ—ও
চন্দ্ৰ-উদয়ঃ—চন্দ্ৰোদয়ঃ	এক-ঊনৱিংশতিঃ—একোনৱিংশতিঃ
শীত-উষ্ণম্—শীতোষ্ণম্	তৱ-ঊৰুঃ—তৱোৰুঃ

১১। আকাৰৰ পাচত উ বা ঊ থাকিলে দুইটাই মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

আ-উ—ও	আ-ঊ—ও
এষা-উপমা—এষোপমা	ৰম্ভা-ঊৰুঃ—ৰম্ভোৰুঃ
মহা-উৎসৱঃ—মহোৎসৱঃ	মহা-ঊৰ্মিঃ—মহোৰ্মিঃ

১২। অকাৰ নাইবা আকাৰৰ পাচত ঋ থাকিলে দুইটাই মিলি অৰ্ হয়; অ আগৰ আখৰত যোগ হয়, ৰ্ ৰেফ হৈ পাচৰ আখৰৰ ওপৰত বহে; যেনে—

অ-ঋ—অৰ্	আ-ঋ—অৰ্
ৱসন্ত-ঋতুঃ—ৱসন্তৰ্তুঃ	মহা-ঋষিঃ—মহৰ্ষিঃ
পুৰুষ-ঋষভঃ—পুৰুষৰ্ষভঃ	শুভা-ঋদ্ধিঃ—শুভৰ্দ্ধিঃ

১৩। অকাৰৰ পাচত এ বা ঐ থাকিলে দুইটাই মিলি ঐকাৰ হয় আৰু ঐকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

অ-এ—ঐ	অ-ঐ—ঐ
তৱ-এৱ—তবৈৱ	মত-ঐক্যম্—মতৈক্যম্
এক-একম্—একৈকম্	তৱ-ঐশ্বৰ্য্যম্—তৱৈশ্বৰ্য্যম্

১৪। আকাৰৰ পাচত এ বা ঐ থাকিলে দুইটাই মিলি ঐকাৰ হয় আৰু ঐকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

আ-এ—ঐ	আ-ঐ—ঐ
সদা-এৱ—সদৈৱ	মহা-ঐক্যম্—মহৈক্যম্
কথা-এষা—কথৈষা	

১৫। অকাৰৰ পাচত ও বা ঔ থাকিলে দুইটাই মিলি ঔকাৰ হয় আৰু ঔকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

অ-ও—ঔ	অ-ঔ—ঔ
সিদ্ধ-ওদনন—সিদ্ধৌদনম্	চিত্ত-ঔদাৰ্য্যম্—চিত্তৌদাৰ্য্যম্
দন্ত্য-ওষ্ঠ্যাঃ—দন্ত্যৌষ্ঠ্যাঃ	মম-ঔদাসীন্যম্—মমৌদাসীন্যম্

১৬। আকাৰৰ পাচত ও বা ঔ থাকিলে দুইটাই মিলি ঔ হয় আৰু ঔকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

আ-ও—ঔ	আ-ঔ—ঔ
মহা-ওজঃ—মহৌজঃ	মহা-ঔষধম্—মহৌষধম্
শৰ্কৰা-ওদনম্—শৰ্কৰৌদনম্	গঙ্গা-ঔঘঃ (বানপানী)—গঙ্গৌঘঃ

১৭। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ই আৰু ঈৰ ঠাইত য হয়; য্ ্য-কাৰ হৈ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

ই—	ঈ—
অতি-অদ্ভুতম্—অত্যদ্ভুতম্	নদী-অম্বু—নদ্যম্বু
প্ৰতি-আশা—প্ৰত্যাশা	ভগিনী-আদৰঃ—ভগিন্যাদৰঃ
অভি-উদয়ঃ—অভ্যুদয়ঃ	দেৱী-উৱাচ—দেব্যুৱাচ
ত্ৰি-এতি—ত্ৰ্যেতি	কুমাৰী-এষা—কুমাৰ্য্যেষা

১৮। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে উ আৰু ঊৰ ঠাইত ৱ হয়; ৱ্ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

উ—	ঊ—
সু-অচ্ছম্—স্বচ্ছম্	ৱধূ-আলাপঃ—বধ্বালাপঃ
স্বাদু-আম্ৰম্—স্বাদ্বাম্ৰম্	সৰযূ-ওঘঃ—সৰয্বোঘঃ
মধু-ইদম্—মধ্বিদম্	
অনু-এষণম—অন্বেষণম্	

১৯। আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঋৰ ঠাইত ৰ্ হয়; ৰ্ ্ৰ-কাৰ হৈ আগৰ আখৰত যোগ হয়; যেনে—

পিতৃ-অৰ্চ্চনা—পিত্ৰৰ্চ্চনা	নেতৃ-উপদেশঃ—নেত্ৰুপদেশঃ
মাতৃ-আদৰঃ—মাত্ৰাদৰঃ	দুহিতৃ-ঐশ্বৰ্য্যম্—দুহিত্ৰৈশ্বৰ্য্যম্

২০। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে এৰ ঠাইত অয় হয়; যেনে—

নে-অনম্ (ন্-অয়্-অনম্)—নয়নম্

শে-ইতম্ (শ্-অয়্-ইতম্)—শয়িতম্

২১। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঐৰ ঠাইত আয় হয়; যেনে—

নৈ-অকঃ—(ন্-আয়্-অকঃ)—নায়কঃ

গৈ-ইকা—(গ্-আয়্-ইকা)—গায়িকা

২২। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ওৰ ঠাইত অৱ হয়; যেনে—

পো-অনঃ—(প্-অৱ্-অনঃ) পৱনঃ

পো-ইত্ৰম্—(প্-অৱ্-ইত্ৰম্)—পৱিত্ৰম্

২৩। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে ঔৰ ঠাইত আৱ হয়; যেনে—

পৌ-অকঃ—(প্-আৱ্-অকঃ)—পাৱকঃ

নৌ-ইকঃ—(ন্-আৱ্-ইকঃ)—নাৱিকঃ

ভৌ-উকঃ—(ভ্-আৱ্-উকঃ)—ভাৱুকঃ

অনুশীলন

১। সন্ধি কাক বোলে আৰু কেই প্ৰকাৰ ?

২। সন্ধি কৰা—

গঙ্গা—ঊৰ্মিঃ; তৰুণী—ইয়ম্; দধি—ওদনম্; ভ্ৰাতৃ—অৰ্থঃ; কন্তু—এতৎ।

৩। সন্ধি ভাঙা—

মুৰাৰিঃ; কেয়ম্; ৱিধূদয়ঃ; দেৱৰ্ষিঃ; অন্বয়ঃ; পিত্ৰালয়ঃ; পাৱকঃ; শয়নম্; মহৌষধিঃ।

ব্যঞ্জনসন্ধি

১। স্বৰবৰ্ণৰ পাচত ছ থাকিলে তাৰ আগত চ্ যোগ হয়—

পৰ-ছিদ্ৰম্—পৰচ্ছিদ্ৰম্   তৰু-ছায়া—তৰুচ্ছায়া

২। চ্ বা ছ্ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্ ৰ ঠাইত চ্ হয় ;

তৎ-চৰণম্—তচ্চৰণম্   ৱিপদ্-চয়ঃ—ৱিপচ্চয়ঃ
উৎ-ছেদঃ—উচ্ছেদঃ   তদ্-ছত্ৰম্—তচ্ছত্ৰম্

৩। পদান্ত ন্ৰ পাচত চ্ বা ছ্ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, আৰু চ্ আৰু ছৰ ঠাইত ক্ৰমে শ্চ্ আৰু শ্ছ্ হয় ; যেনে—

হসন্-চলতি—হসংশ্চলতি   মহান্-ছেদঃ—মহাংশ্ছেদঃ

৪। পদান্ত ন্ৰ পাচত ত্ বা থ্ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, আৰু ত্ আৰু থ্ৰ ঠাইত ক্ৰমে স্ত্ আৰু স্থ্ হয় ; যেনে—

পতন্-তৰুঃ—পতংস্তৰুঃ   পঠন্-থকাৰম্—পঠংস্থকাৰম্

৫। পদান্ত ন্ৰ পাচত ট্ বা ঠ্ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ, ট্ৰ ঠাইত ষ্ট্ আৰু ঠ্ৰ ঠাইত ষ্ঠ্ হয় ; যেনে—

উৎপতন্-টিট্টিভঃ—উৎপতংষ্টিট্টিভঃ   চলন্-ঠকুৰঃ—চলংষ্ঠকুৰঃ

৬। হ্ৰস্ব স্বৰৰ পাচত থকা পদান্ত ন্ৰ পাচত স্বৰবৰ্ণ থাকিলে ন্ৰ ঠাইত ন্ন হয় ; যেনে—

কুৰ্বন্-অপি—কুৰ্বন্নপি   জীৱন্-এৱ—জীৱন্নেৱ

কিন্তু ন্ দীৰ্ঘস্বৰৰ পাচত থাকিলে ন্ন নহয় ; যেনে—

নৰান্-আগতান্—নৰানাগতান্   ঋষীন্-অৰ্চ্চয়—ঋষীনৰ্চ্চয়

৭। অন্তঃস্থ বৰ্ণ (য্ ৰ্ ল্ ৱ্) আৰু উষ্মবৰ্ণ (শ্ ষ্ স্ হ) পাচত থাকিলে পদান্ত ম্ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হয় ; যেনে—

ৱনম্-যাতি—ৱনংযাতি   গুৰুম্-সেৱতে—গুৰুংসেৱতে
মৃগম্-হন্তি—মৃগংহন্তি   সুখম্-লভতে—সুখংলভতে

৮। পদৰ অন্তত থকা ম্‌ৰ পাচত স্পৰ্শবৰ্ণ থাকিলে ম্‌ৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হয়, অথবা যি বৰ্গৰ বৰ্ণ পাচত থাকে সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হয় ; যেনে—

গৃহম্-গচ্ছ—গৃহংগচ্ছ, গৃহঙ্গচ্ছ
জলম্-পিব—জলংপিব; জলম্পিব
চিৰম্-জীৱ—চিৰংজীৱ, চিৰঞ্জীৱ

৯। চ্ বা ছ্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত শ্ হয় ; যেনে—

পূৰ্ণঃ-চন্দ্ৰঃ—পূৰ্ণশ্চন্দ্ৰঃ তৰোঃ-ছায়া—তৰোশ্ছায়া
দুঃ-চিন্তা—দুশ্চিন্তা নিঃ-ছিদ্ৰম্—নিশ্ছিদ্ৰম্

১০। ত্ বা থ্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত স্ হয় ; যেনে—

কালঃ-তমালঃ—কালস্তমালঃ ভ্ৰাতুঃ-তনয়ঃ—ভ্ৰাতুস্তনয়ঃ

১১। যদি অকাৰৰ পাচত বিসৰ্গ থাকে, আৰু তাৰ পাচত আকৌ অকাৰ থাকে, তেনেহলে পূৰ্ব্বৰ অকাৰ আৰু বিসৰ্গ মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ পূৰ্ব্ববৰ্ণত যোগ হয়। পাচৰ অকাৰ লোপ হয় আৰু তাৰ লুপ্ত ঽ-চিন যোগ হয় ; যেনে—

উদিতঃ-অৰ্কঃ—উদিতোঽৰ্কঃ বালকঃ-অয়ম্—বালকোঽয়ম্

১২। যদি অকাৰৰ পাচত বিসৰ্গ থাকে আৰু তাৰ পাচত বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ বা য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ্ থাকে, তেন্তে অকাৰ আৰু বিসৰ্গ মিলি ওকাৰ হয় ; ওকাৰ আগৰ আখৰত যোগ হয় ; যেনে—

শ্যামঃ-ঘনঃ—শ্যামোঘনঃ নিজঃ-দেশঃ—নিজোদেশঃ
ভগ্নঃ-ডিম্ব—ভগ্নোডিম্বঃ তুষ্টঃ-যমঃ—তুষ্টোযমঃ

১৩। অকাৰত বাদে আন স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে, অকাৰৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হয়; তেতিয়া পুনৰ সন্ধি নহয়; যেনে—

নৰঃ-আয়াতি—নৰআয়াতি　　শান্তঃ-ঋষিঃ—শান্তঋষিঃ

কঃ-ইহ—কইহ　　ইতঃ-এহি—ইতএহি

১৪। অকাৰত বাদে যি কোনো স্বৰ বা ব্যঞ্জনবৰ্ণ পাচত থাকিলে, সঃ, এষঃ—এই দুই পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হয়; যেনে—

সঃ-আহ—সআহ　　এষঃ-হসতি—এষহসতি

১৫। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়; চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ নাইবা য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ্ পাচত থাকিলে আকাৰৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ লোপ হয়; যেনে—

ভীতাঃ-অবলাঃ—ভীতাঅবলাঃ　　স্বাধীনাঃ-দেশাঃ—স্বাধীনাদেশাঃ

ৱন্যাঃ-গজাঃ—ৱন্যাগজাঃ　　মত্তাঃ-ময়ূৰাঃ—মত্তাময়ূৰাঃ

মুক্তাঃ-ৱিহগা—মুক্তাৱিহগাঃ　　শুভ্ৰাঃ-হংসাঃ—শুভ্ৰাহংসাঃ

১৬। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ পাচত থাকিলে অ আ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণৰ পাচত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰ্ হয়; যেনে—

ভক্তিঃ-অচলা—ভক্তিৰচলা　　ৰিপোঃ-জয়ঃ—ৰিপোৰ্জয়ঃ

গুৰোঃ-আদেশঃ—গুৰোৰাদেশঃ　　ঋষেঃ-দয়া—ঋষেৰ্দয়া

ভানুঃ-উদেতি—ভানুৰুদেতি　　দুঃ-যোগঃ—দুৰ্যোগঃ

অনুশীলন

১। সন্ধি কৰা—ইক্ষু-ছায়া; প্ৰতিপৎ-চন্দ্ৰঃ; গৃহম্-যাতি; ৱৃদ্ধঃ-হস্তী; বুদ্ধিঃ-যস্য; মুগ্ধাঃ-হৰিণাঃ; নৃত্যন্-চকোৰঃ।

২। সন্ধি ভাঙা—চত্বাৰশ্ছাত্ৰাঃ; স পৃচ্ছতি; ৰৱিৰ্ভাতি; খগোযাতি; কশ্চিৎ; কত্বম্; হসন্নপি।

ণত্ববিধান

[ন্-ৰ ঠাইত ণ্ হোৱাই ণত্ব]

১। ঋ, ৠ ৰ্ ষ্—একেটা পদতে থকা এই চাৰিবৰ্ণৰ পাচত দন্ত্য ন্ থাকিলে তাৰ ঠাইত মূৰ্ধন্য ণ্ হয়—

নৃণাম্, শৃণোতি, দাতৄণাম্, ভ্ৰাতৄণাম্, জীৰ্ণম্, চূৰ্ণম্, তৃষ্ণা, পুষ্ণাতি।

২। একেটা পদতে ঋ ৠ ৰ্ বা ষ্ ৰ পাচত যদি ন্ থাকে আৰু মাজত স্বৰবৰ্ণ, ক-বৰ্গ, প-বৰ্গ, য্ ৱ্ হ্ আৰু অনুস্বাৰ এই বৰ্ণবিলাকৰ এটা বা একাধিক ব্যৱধান থাকে, তথাপি ণত্ব হয়—

নৰেণ, মৃগাণাম্, বৃংহণম্, ঘোষণা, কৰ্ষকাণাম্; কিন্তু—তৰ্জনম্, বৃদ্ধেন, জ্যেষ্ঠেন।

৩। ন্ যদি পদৰ অন্ত্যবৰ্ণ হয়, আগত ঋ ৠ ৰ্ বা ষ্ থাকিলেও ণত্ব নহয়ঃ—নৰান্, পিতৄন্, বৃক্ষান্।

৪। ঋ ৠ ৰ্ বা ষ্ ৰ পাচত ন্ থাকিলেও একেটা পদতে নহলে ণত্ব নহয়—

দুৰ্নীতিঃ, ভ্ৰাতৃনাম, বৃষনেত্ৰম্।

৫। কিছুমান শব্দত স্বভাৱতে ণ হয়; যেনে—

অণুঃ; গণঃ; গুণঃ; পাণিঃ; মণিঃ; ৱাণী; ৱেণী; ৱণিক্; পুণ্যম্; কল্যাণম্; লৱণম্; চাণক্যঃ ইত্যাদি।

ষত্ব বিধান

[স্ ৰ ঠাইত ষ্ হোৱাই ষত্ব]

১। অ আৰু আৰ বাহিৰে বাকী স্বৰবৰ্ণ, ক্ আৰু ৰ্ ৰ পাচত থকা প্ৰত্যয়ৰ স্ ষ্ হয়—

মুনিষু, নদীষু, নৰেষু, দিক্ষু, গোষু, চতুর্ষু, গীর্ষু।

২। অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ মাজত ব্যৱধান থাকিলেও ষত্ব হয়—

ধনূংষি, আশীঃষু, হৱিঃষু।

৩। কিছুমান শব্দত স্বভাৱতে ষ্ হয় ; যেনে—

ইষুঃ ; ঋষিঃ ; ভাষা ; ঔষধম্ ; মেষঃ ; মূষিকঃ ইত্যাদি

অনুশীলন

১। ণত্ব আৰু ষত্ববিধিৰ সাধাৰণ নিয়ম কি ? উদাহৰণ দি বুজাই দিয়া।

২। তলত দিয়া শব্দ বিলাকত ণ্ আৰু ষ্ হোৱাৰ কাৰণ নিৰূপণ কৰা—

গৃহাণ ; প্ৰণামঃ ; সাধুষু ; ধনুঃষু ; ৰিষ্ণুঃ ; ৰাক্ষু।

সুবন্ত প্ৰকৰণ

সুপ্ বিভক্তি

অসমীয়াত যেনেকৈ এ, অক্, ৰে আদি বিভক্তি নলগালে শব্দ বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি, সংস্কৃততো তেনেকৈ প্ৰাতিপদিকৰ পাচত কিছুমান বিভক্তি নলগালে তাক বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভক্তি সাত প্ৰকাৰ—প্ৰথমা, দ্বিতীয়া, তৃতীয়া, চতুৰ্থী, পঞ্চমী, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে তিনিটাকৈ বচন আছে—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন। অসমীয়াত অৱশ্যে বচন মাত্ৰ দুটাহে। একবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে এটা বস্তু বুজায়, দ্বিবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে দুটা বুজায় আৰু বহুবচনৰ বিভক্তি যোগ হলে দুটাৰ ওপৰৰ যি কোনো সংখ্যাকে বুজাব পাৰে। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰ বচন ভেদে বিভক্তিৰ মুঠ আকৃতি একৈশটা হয়—

বিভক্তিৰ আকৃতি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সু	ঔ	জস্
দ্বিতীয়া	অম্	ঔ	শস্
তৃতীয়া	টা	ভ্যাম্	ভিস্
চতুৰ্থী	ঙে	ভ্যাম্	ভ্যস্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	ঙসি	ভ্যাম্	ভ্যস্
ষষ্ঠী	ঙস্	ওস্	আম্
সপ্তমী	ঙি	ওস্	সুপ্

ওপৰত দিয়া বিভক্তিৰ প্ৰথমাৰ একবচন সু আৰু সপ্তমীৰ বহুবচন সুপ্ৰ প্ লৈ সুপ্ নাম কৰা হৈছে; সুপ্ বুলিলে এই একৈশ প্ৰকাৰ বিভক্তিক বুজায়; কিন্তু প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ব্যৱহাৰ হলে বিভক্তিৰ তলত দিয়া ৰূপ হে যোগ হয়—

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ঃ	ঔ	অঃ
দ্বিতীয়া	অম্	ঔ	অঃ
তৃতীয়া	আ	ভ্যাম্	ভিঃ
চতুৰ্থী	এ	ভ্যাম্	ভ্যঃ
পঞ্চমী	অঃ	ভ্যাম্	ভ্যঃ
ষষ্ঠী	অঃ	ওঃ	আম্
সপ্তমী	ই	ওঃ	সু

কেতিয়াবা আকৌ এই চিনবোৰৰ পৰিবৰ্ত্তন হয়; যেনে—দ্বিতীয়াৰ বহুবচনৰ বিভক্তিৰ চিন অঃ; কিন্তু নৰ শব্দৰ দ্বিতীয়াৰ বহুবচনত ৰূপ হয় **নৰান্**। এনেবোৰ গঢ়মিল প্ৰয়োগৰপৰাই বুজি লব লাগিব।

সম্বোধনত প্ৰথমা বিভক্তিয়ে হয়; কেৱল একবচনত কেতিয়াবা অলপ ভিন ৰূপ হয়।

স্বৰান্ত শব্দ

পুংলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দ—গজ (হাতী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	গজঃ	গজৌ	গজাঃ
দ্বিতীয়া	গজম্	গজৌ	গজান্
তৃতীয়া	গজেন	গজাভ্যাম্	গজৈঃ
চতুৰ্থী	গজায়	গজাভ্যাম্	গজেভ্যঃ
পঞ্চমী	গজাৎ	গজাভ্যাম্	গজেভ্যঃ
ষষ্ঠী	গজস্য	গজয়ো	গজানাম্
সপ্তমী	গজে	গজয়োঃ	গজেষু
সম্বোধন	গজ		

প্ৰায়বোৰ পুংলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দৰে গজ শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ; উদাহৰণ :— অজ—(ছাগলী) ; অশ্ব—(ঘোৰা) ; কাক—(কাউৰী) ; কুক্কুৰ—(কুকুৰ) ; কুঞ্জৰ—(হাতী) ; খগ—(চৰাই) ; গৰ্দভ—(গাধ) ; ঘন—(মেঘ) ; চন্দ্ৰ—(জোন) ; নৰ—(মানুহ) ; জম্বুক—(শিয়াল) ; তড়াগ –(হ্ৰদ) ; দানৱ—(অসুৰ) ; ধীৱৰ—(জালোৱা) ; নৃপ—(ৰজা) ; পৰ্বত ; মেঘ ; ৰজক—(ধোবা) ; লোভ ; ৱসন্ত ; ৱিহগ—(চৰাই) ; সমুদ্ৰ ; সৰ্প, ইত্যাদি।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দুটা কাউৰীয়ে ; মেঘৰ দ্বাৰা ; হ্ৰদবোৰত ; ৰজালৈ ; অসুৰহঁতৰ ; জালোৱা দুজনৰ পৰা।

By two dogs. In the lake. On the mountains. From the washerman. To the sea.

তিঙ্ বিভক্তি

ধাতুৰ পাচত তি তস্ অন্তি আদি যিবোৰ চিন যোগ হৈ ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰে তাৰে নাম **তিঙ্** বা ক্ৰিয়াবিভক্তি। লট্, লোট্, লঙ্, বিধিলিঙ্, লৃট্, ইত্যাদি দহ প্ৰকাৰ ক্ৰিয়াবিভক্তি আছে। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে দুটা ভাগ আছে; এটা ভাগক **পৰস্মৈপদ** আৰু আনটোক **আত্মনেপদ** বোলে।

প্ৰত্যেক ক্ৰিয়াবিভক্তিৰে প্ৰথম, মধ্যম আৰু উত্তম এই তিনি পুৰুষত ভিন ভিন আকৃতি হয়। প্ৰত্যেক পুৰুষৰে আকৌ তিনি বচনৰ ভিন ভিন ৰূপ আছে।

লট্—প্ৰথম পুৰুষ

পৰস্মৈপদ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তি	তস্	অন্তি
ভা (পোহৰ দিয়া)	ভাতি	ভাতঃ	ভান্তি
যা (যোৱা)	যাতি	যাতঃ	যান্তি
পা (ৰক্ষা কৰা)	পাতি	পাতঃ	পান্তি
লিখ্ (লিখা)	লিখতি	লিখতঃ	লিখন্তি
পঠ্ (পঢ়া)	পঠতি	পঠতঃ	পঠন্তি
হস্ (হঁহা)	হসতি	হসতঃ	হসন্তি
খাদ্ (খোৱা)	খাদতি	খাদতঃ	খাদন্তি
ক্ৰীড়্ (খেলা)	ক্ৰীড়তি	ক্ৰীড়তঃ	ক্ৰীড়ন্তি
ক্ৰন্দ্ (কন্দা)	ক্ৰন্দতি	ক্ৰন্দতঃ	ক্ৰীন্দন্তি

প্ৰয়োগ ঃ—মানুহজন গৈছে—নৰঃ গচ্ছতি।
ছাত্ৰ দুজনে পঢ়িছে—ছাত্ৰৌ পঠতঃ।
ল'ৰাবোৰে খেলিছে—বালকাঃ ক্ৰীড়ন্তি।
ঈশ্বৰে ৰক্ষা কৰে—ঈশ্বৰঃ পাতি।

১। অসমীয়াৰ স্বৰূপ বৰ্ত্তমান আৰু নিত্য বৰ্ত্তমান—দুয়োটাৰে অৰ্থত সংস্কৃতত লট্ বিভক্তি হয়।

২। যিয়ে কোনো ক্ৰিয়া সম্পাদন কৰে তাক **কৰ্ত্তা** বোলে; কৰ্ত্তাত প্ৰথমা বিভক্তি হয়; কৰ্ত্তাৰ যি বচন আৰু পুৰুষ, ক্ৰিয়াৰো সেই বচন আৰু পুৰুষ হয়।

আকাৰান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ নাই।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ল'ৰাজনে পঢ়িছে। ৰজাই ৰক্ষা কৰে। জালোৱাইঁত গৈছে। ল'ৰাটোৱে কান্দে। কুকুৰ দুটাই খায়।

The moon shines. The boys read. The two washermen laugh.

২। খালি ঠাইবোৰ পূৰণ কৰা—

———ধাৱন্তি (দৌৰে)। ———হসন্তঃ। ছাত্ৰৌ———।
গজাঃ———। পঠন্তি। ———

ক্লীবলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দ—ফল

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ফলম্	ফলে	ফলানি
দ্বিতীয়া	ফলম্	ফলে	ফলানি

বাকীবোৰ বিভক্তিত ফল শব্দৰ ৰূপ পুংলিঙ্গ গজ শব্দৰ দৰে।

বন—হাবি	দিন—	কমল—পদুম
ধন—টকা-পইচা	কূল—পাৰ	কলত্ৰ—তিৰোতা
তৃণ—খেৰ, বন	গৃহ—ঘৰ	পুস্তক—কিতাপ
মূল—ঘাইশিপা	সুখ—	ইন্দ্ৰিয়—
পুষ্প—ফুল	নেত্ৰ—চকু	কাৰণ—
শীল—স্বভাব	মিত্ৰ—বন্ধু	অমৃত—
ছত্ৰ—ছাতি	মুখ—	হৃদয়—অন্তৰ

ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ ক্লীবলিঙ্গ অকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ ফল শব্দৰ দৰে।

ক্ৰিয়া

লট্—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তি	তস্	অন্তি
পা—পিব্ (পি খোৱা)	পিবতি	পিবতঃ	পিবন্তি
দৃশ্—পশ্য্ (চোৱা)	পশ্যতি	পশ্যতঃ	পশ্যন্তি
গম্—গচ্ছ (যোৱা)	গচ্ছতি	গচ্ছতঃ	গচ্ছন্তি
স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)	তিষ্ঠতি	তিষ্ঠতঃ	তিষ্ঠন্তি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰচ্ছ—পৃচ্ছ্ (সোধা)	পৃচ্ছতি	পৃচ্ছতঃ	পৃচ্ছন্তি
নী—নয়্ (নিয়া)	নয়তি	নয়তঃ	নয়ন্তি
আ-নী—আনয়্ (অনা)	আনয়তি	আনয়তঃ	আনয়ন্তি

প্ৰয়োগ ঃ—

ল'ৰা দুজনে কিতাপ পঢ়িছে—বালকৌ পুস্তকং পঠতঃ।

ৰাম ঘৰলৈ গৈছে—ৰামঃ গৃহং গচ্ছতি।

গোপালে বন্ধু দুজনক সুধিছে—গোপালঃ মিত্ৰে পৃচ্ছতি।

মানুহবোৰে ফলবোৰ আনে—নৰাঃ ফলানি আনয়ন্তি।

কৰ্ত্তাই ক্ৰিয়াৰ সহায়ত যাক প্ৰধানকৈ পাবলৈ ইচ্ছা কৰে সেয়ে **কৰ্ম**। কৰ্মত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

ল'ৰাটোৱে ফুলবোৰ আনিছে। দেৱতাসকলে অমৃত খাইছে। চৰাই-বোৰে ফল খায়। ৰাম বনলৈ গৈছে। ছাগলীয়ে ঘাঁহ (তৃণ) খায়।

God protects men. The boys see the flowers. The monkey eats the fruits. Ram brings the books. The gods drink nectar.

২। শূন্য ঠাই পূৰোৱা—

ঈশ্বৰঃ —— সৃজতি (সৃষ্টি কৰা)। মানৱঃ ——পশ্যতি। ৰামঃ ——আনয়তি। জম্বুকৌ ——খাদতঃ। বালকাঃ——পিবন্তি।

পুংলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ—**গোপা** (গৰখীয়া)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	গোপা	গোপৌ	গোপাঃ
দ্বিতীয়া	গোপাম্	গোপৌ	গোপঃ
তৃতীয়া	গোপা	গোপাভ্যাম্	গোপাভিঃ
চতুৰ্থী	গোপে	গোপাভ্যাম্	গোপাভ্যঃ
পঞ্চমী	গোপঃ	গোপাভ্যাম্	গোপাভ্যঃ
ষষ্ঠী	গোপঃ	গোপোঃ	গোপাম্
সপ্তমী	গোপি	গোপোঃ	গোপাসু
সম্বো	গোপাঃ		

বিশ্বপা—(বিশ্বপালক, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নি), সোমপা (সোমৰস পানকাৰী), উপধা—(শেষৰটোৰ আগৰ), মধুপা—(মৌমাখি) আদি শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ—**লতা**

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	লতা	লতে	লতাঃ
দ্বিতীয়া	লতাম্	লতে	লতাঃ
তৃতীয়া	লতয়া	লতাভ্যাম্	লতাভিঃ
চতুৰ্থী	লতায়ৈ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ
পঞ্চমী	লতায়াঃ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
ষষ্ঠী	লতায়াঃ	লতয়োঃ	লতানাম্
সপ্তমী	লতায়াম্	লতয়োঃ	লতাসু
সম্বো	লতে		

ৱিদ্যা, ভাষা, ক্ষুধা, শোভা, তাঁৰা, প্ৰজা, বালা, ৱনিতা, ললনা, অঙ্গনা (তিৰোতা), কৱিতা, ৱসুধা (পৃথিবী), দেৱতা, চিন্তা, পূজা, মালা, মুক্তা, প্ৰভা, ক্ৰীড়া (খেলা)—ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ লতা শব্দৰ দৰে। **অম্বা** (মাতৃ) শব্দৰ সম্বোধনৰ একবচনত **অম্ব** ৰূপ হয়; বাকীবোৰ বিভক্তিত লতা শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ আকাৰান্ত শব্দ নাই।

ক্ৰিয়াপদ

লট্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তে	আতে	অন্তে
ৰম্—(আনন্দ কৰা)	ৰমতে	ৰমেতে	ৰমন্তে
সেৱ্—(সেৱা কৰা)	সেৱতে	সেৱেতে	সেৱন্তে
লভ্—(পোৱা)	লভতে	লভেতে	লভন্তে
ভাষ্—(কোৱা)	ভাষতে	ভাষেতে	ভাষন্তে
ৱন্দ্—(প্ৰণাম কৰা)	ৱন্দতে	ৱন্দেতে	ৱন্দন্তে

প্ৰয়োগ :—

মালাৰে ছোৱালীজনী শোভা পাইছে—মালয়া শোভতে বালা।

দুখেৰে ৱিদ্যা লাভ কৰিছে—দুঃখেন লভতে ৱিদ্যাম্।
তিৰোতাজনীয়ে মুখেৰে কথা কৈছে—মুখেন ভাষতে অঙ্গনা।
চন্দ্ৰ জেউতিৰে শোভা পাইছে—ৱিশ্বপাঃ প্ৰভয়া শোভতে।

ক্ৰিয়া সম্পাদন কৰাত কৰ্ত্তাৰ যিটো মুখ্য সহায়, সেয়ে **কৰণ**। কৰণত তৃতীয়া বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰ—

তিৰোতাজনীয়ে চকু দুটাৰে চাইছে। আকাশ তৰাবোৰেৰে শোভা পাইছে। হাতেৰে দেৱতাক প্ৰণাম কৰিছে। তিৰোতাজনীয়ে জুইৰে (পাৱক) ভাত ৰান্ধিছে (পচতি)। ছোৱালীবোৰে মালাৰে ৰং কৰিছে (ক্ৰীড়ন্তি)।

The king protects his subjects. The girl looks beautiful with the pearls. The woman bows down to the gods. The bees (মধুপা) are drinking honey. The girls delight in play.

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই একোটি চুটি বাক্য ৰচনা কৰা—

প্ৰজাঃ, লতাম্, ৱিদ্যয়া, ৱনিতাম্।

পুংলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দ—কৱি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	কৱিঃ	কৱী	কৱয়ঃ
দ্বিতীয়া	কৱীম্	কৱী	কৱীন্
তৃতীয়া	কৱিনা	কৱিভ্যাম্	কৱিভিঃ
চতুৰ্থী	কৱয়ে	কৱিভ্যাম্	কৱিভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	কৰেঃ	কৰিভ্যাম্	কৰিভ্যঃ
ষষ্ঠী	কৰেঃ	কৰ্য্যোঃ	কৰীনাম্
সপ্তমী	কৰৌ	কৰ্য্যোঃ	কৰিষু
সম্বো	কৰে		

ঋষি, অগ্নি, মুনি, মণি, গিৰি, অহি (সাপ), ৰৱি (সূৰ্য্য), কপি (বানৰ), অৰি (শত্ৰু), ৱিধি (ব্ৰহ্মা, নিয়ম), অদ্ৰি (পৰ্বত), অতিথি, সাৰথি, জলধি (সাগৰ)—ইত্যাদি সকলো পুংলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

কিন্তু **সখি** আৰু **পতি** শব্দৰ ভিন ৰূপ হয়।

সখি

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সখা	সখায়ৌ	সখায়ঃ
দ্বিতীয়া	সখায়ম্	সখায়ৌ	সখীন্
তৃতীয়া	সখ্যা	সখিভ্যাম্	সখিভিঃ
চতুৰ্থী	সখ্যে	সখিভ্যাম্	সখিভ্যঃ
পঞ্চমী	সখ্যুঃ	সখিভ্যাম্	সখিভ্যঃ
ষষ্ঠী	সখ্যুঃ	সখ্যোঃ	সখীনাম্
সপ্তমী	সখ্যৌ	সখ্যোঃ	সখিষু
সম্বো	সখে		

পতি (স্বামী)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	পতিঃ	পতী	পতয়ঃ
দ্বিতীয়া	পতীম্	পতী	পতীন্
তৃতীয়া	পত্যা	পতিভ্যাম্	পতিভিঃ
চতুৰ্থী	পত্যে	পতিভ্যাম্	পতিভ্যঃ
পঞ্চমী	পত্যুঃ	পতিভ্যাম্	পতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পত্যুঃ	পত্যোঃ	পতীনাম্
সপ্তমী	পত্যৌ	পত্যোঃ	পতিষু
সম্বো	পতে		

কিন্তু পতি শব্দ যদি সমাসৰ শেষ পদ হয়, তেতিয়া তাৰ ৰূপ কৰি শব্দৰ দৰে ; যেনে—নৃপতিনা, ভূপতয়ে, নৰপতেঃ ইত্যাদি।

ক্ৰিয়াপদ

লট্

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তি	**তস্**	**অন্তি**
দা—যচ্ছ্ (দিয়া)	যচ্ছতি	যচ্ছতঃ	যচ্ছন্তি

প্ৰয়োগ :—

সখিয়ে অতিথিক ভাত দিয়ে—সখা অতিথয়ে অন্নং যচ্ছতি।

মানুহবোৰে ঋষিসকলক ফল দিছে—নৰাঃ ঋষিভ্যঃ ফলানি যচ্ছন্তি।

ছোৱালী দুজনীয়ে সূৰ্য্যক অৰ্ঘ দিছে—বালিকে ৰৱয়ে অৰ্ঘং যচ্ছতঃ।

বানৰবিলাকে মুনিজনক ফল দিছে—কপয়ঃ মুনয়ে ফলানি যচ্ছন্তি।

যাক কোনো বস্তু দান কৰা যায় তাক **সম্প্ৰদান** বোলে। সম্প্ৰদানত চতুৰ্থী বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ঋষিসকলে পূজা কৰিছে। সখিয়ে কথা কয়। প্ৰজাই ৰজাক কৰ দিয়ে। তিৰোতাজনীয়ে ভিক্ষুকবিলাকক ভিক্ষা দিছে। কবিয়ে হাতেৰে (পাণি) মণি দিছে।

The woman goes to the husband's house. The people give tax (কৰ) to the king. The snake shines with the gem (মণি)।

২। শূন্য ঠাই পুৰোৱা :—

কৱয়ঃ——পঠন্তি। বালিকাঃ——পুষ্পাণি প্ৰযচ্ছন্তি। ——ভাতি। ——শোভতে। দেৱতাভ্যঃ——যচ্ছতি।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দ—মতি (মন, বুদ্ধি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	মতিঃ	মতী	মতয়ঃ
দ্বিতীয়া	মতিম্	মতী	মতীঃ
তৃতীয়া	মত্যা	মতিভ্যাম্	মতিভিঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
চতুৰ্থী	মত্যৈ, মতয়ে	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
পঞ্চমী	মত্যাঃ, মতেঃ	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	মত্যাঃ, মতেঃ	মত্যোঃ	মতীনাম্
সপ্তমী	মত্যাম্, মতৌ	মত্যোঃ	মতিষু
সম্বো	মতে		

গতি (যোৱা, বেগ), বুদ্ধি, ধৃতি (ধৈৰ্য্য), ভক্তি, শ্ৰুতি (বেদ), ধূলি, কান্তি, মূৰ্ত্তি, নিয়তি, প্ৰকৃতি, ব্ৰততি (লতা), উন্নতি, সমিতি, অঙ্গুলি, ৱিপত্তি (বিপদ), সম্পত্তি (সম্পদ)—ইত্যাদি আটাই-বোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ মতি শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দ—ৱাৰি (পানী)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	ৱাৰি	ৱাৰিণী	ৱাৰীণি
দ্বিতীয়া	ৱাৰি	ৱাৰিণী	ৱাৰীণি
তৃতীয়া	ৱাৰিণা	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভিঃ
চতুৰ্থী	ৱাৰিণে	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভ্যঃ
পঞ্চমী	ৱাৰিণঃ	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৱাৰিণঃ	ৱাৰিণোঃ	ৱাৰীণাম্
সপ্তমী	ৱাৰিণি	ৱাৰিণোঃ	ৱাৰিষু
সম্বো	ৱাৰে, ৱাৰি		

ক্লীবলিঙ্গ ইকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ ৱাৰি শব্দৰ দৰে ; কিন্তু—দধি,

অক্ষি (চকু), অস্থি (হাড়), সক্‌থি (কৰঙন)—এই কেইটা শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন।

অক্ষি (চকু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	অক্ষি	অক্ষিণী	অক্ষীণি
দ্বিতীয়া	অক্ষি	অক্ষিণী	অক্ষীণি
তৃতীয়া	অক্ষ্ণা	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভিঃ
চতুৰ্থী	অক্ষ্ণে	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভ্যঃ
পঞ্চমী	অক্ষ্ণঃ	অক্ষিভ্যাম্	অক্ষিভ্যঃ
ষষ্ঠী	অক্ষ্ণঃ	অক্ষ্ণোঃ	অক্ষ্ণাম্
সপ্তমী	অক্ষ্ণি, অক্ষণি	অক্ষ্ণোঃ	অক্ষিষু
সম্বো	অক্ষে, অক্ষি		

দধি, অস্থি, সক্‌থি শব্দৰো এইদৰে ৰূপ হয়। ইকাৰান্ত শব্দ যদি ক্লীবলিঙ্গ বিশেষ্যৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহাৰ হয়, তেনেহলে চতুৰ্থী, পঞ্চমীৰ একবচন আৰু ষষ্ঠী, সপ্তমীৰ একবচন আৰু দ্বিবচনত বিকল্পে কৰি শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

ক্ৰিয়াপদ

লট্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তে	আতে	অন্তে
জন্—জায়্ (ওপজা)	জায়তে	জায়েতে	জায়ন্তে
ত্ৰৈ—ত্ৰায়্ (ৰক্ষা কৰা)	ত্ৰায়তে	ত্ৰায়েতে	ত্ৰায়ন্তে

প্ৰয়োগ ঃ—

দুই চকুৰপৰা পানী পৰিছে—অক্ষোঃ ৱাৰি পততি।

আঙুলিৰপৰা আঙঠিটো পৰিছে—অঙ্গুল্যাঃ অঙ্গুৰীয়কং পততি।

এৰাঁ গাখীৰৰপৰা দৈ গাখীৰ হয়—দুগ্ধাৎ দধি ভৱতি।

মানুহজনে পহুটো বাঘৰপৰা ৰক্ষা কৰিছে—নৰঃ ব্যাঘ্ৰাৎ হৰিণং ত্ৰায়তে।

ৱিদ্যাৰপৰা সুখ হয়—ৱিদ্যায়াঃ সুখং জায়তে।

য'ৰপৰা কোনো বস্তু পৃথক হয়, যিটো ভয়, উৎপত্তি আদিৰ কাৰণ, তাক অপাদান বোলে ; অপাদানত ৫মী বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

বাঘৰপৰা বাটৰুৱাক (পান্থ) ৰক্ষা কৰিছে। হাতৰপৰা কিতাপখন পৰিছে। জ্ঞানৰপৰা ভক্তি হয়। পৰ্বতৰপৰা পানী পৰিছে। লতাৰপৰা ফুল হয়।

The dusts are falling from the creepers. The water is coming out of the eyes. The ring falls from the finger.

২। জায়েতে, ৱাৰিণা, ধূলিঃ, পতন্তি, ভক্ত্যা, অক্ষিণী—এই কেইটা পদেৰে একোটা বাক্য লিখা।

পুংলিঙ্গ ঈকাৰান্ত শব্দ—সুধী (জ্ঞানী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সুধীঃ	সুধিয়ৌ	সুধিয়ঃ
দ্বিতীয়া	সুধিয়ম্	সুধিয়ৌ	সুধিয়ঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	সুধিয়া	সুধীভ্যাম্	সুধীভিঃ
চতুৰ্থী	সুধিয়ে	সুধীভ্যাম্	সুধীভ্যঃ
পঞ্চমী	সুধিয়ঃ	সুধীভ্যাম্	সুধীভ্যঃ
ষষ্ঠী	সুধিয়ঃ	সুধিয়োঃ	সুধিয়াম্
সপ্তমী	সুধিয়ি	সুধিয়োঃ	সুধীষু
সম্বো	সুধীঃ		

এইদৰে—সুশ্ৰী (শুৱনি), হতশ্ৰী (দৰিদ্ৰ), অপহ্ৰী (নিৰ্লজ্জ) আদি প্ৰায়বোৰ পুংলিঙ্গ ঈকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ হয়।

কিন্তু—সেনানী (সেনাপতি), অগ্ৰণী (নেতা), গ্ৰামণী (গাওঁবুঢ়া) আদিৰ ৰূপ অলপ ভিন।

সেনানী

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সেনানীঃ	সেনান্যৌ	সেনান্যঃ
দ্বিতীয়া	সেনান্যম্	সেনান্যৌ	সেনান্যঃ
তৃতীয়া	সেনান্যা	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভিঃ
চতুৰ্থী	সেনান্যে	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভ্যঃ
পঞ্চমী	সেনান্যঃ	সেনানীভ্যাম্	সেনানীভ্যঃ
ষষ্ঠী	সেনান্যঃ	সেনান্যোঃ	সেনান্যাম্
সপ্তমী	সেনান্যাম্	সেনান্যোঃ	সেনানীষু
সম্বো	সেনানীঃ		

অগ্ৰণী আৰু গ্ৰামণীৰো এই দৰে ৰূপ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ঈকাৰান্ত শব্দ—নদী

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	নদী	নদ্যৌ	নদ্যঃ
দ্বিতীয়া	নদীম্	নদ্যৌ	নদীঃ
তৃতীয়া	নদ্যা	নদীভ্যাম্	নদীভিঃ
চতুৰ্থী	নদ্যৈ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
পঞ্চমী	নদ্যাঃ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
ষষ্ঠী	নদ্যাঃ	নদ্যোঃ	নদীনাম্
সপ্তমী	নদ্যাম্	নদ্যোঃ	নদীষু
সম্বো	নদি		

মহী (পৃথিবী), নাৰী, পত্নী (তিৰোতা), সখী (মহিলা বন্ধু), দেৱী, ৱাপী (কুৱা), ধাত্ৰী (ধাই), গৌৰী, পুৰী (নগৰ), ৰাজ্ঞী, ৰজনী (ৰাতি), ৰমণী (তিৰোতা), জননী (মাতৃ), ভগিনী, কুমাৰী—ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ ঈকাৰান্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

কিন্তু—লক্ষ্মী, তৰী (নাও) আদিৰ প্ৰথমাৰ একবচনত লক্ষ্মীঃ, তৰীঃ এই বিসৰ্গযুক্ত ৰূপ হয়। আনবোৰ বিভক্তিত নদী শব্দৰ দৰে।

আকৌ, স্ত্ৰী, শ্ৰী, হ্ৰী, ধী, ভী—এই কেইটাৰ ৰূপতো বিশেষত্ব আছে।

স্ত্ৰী (তিৰোতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	স্ত্ৰী	স্ত্ৰিয়ৌ	স্ত্ৰিয়ঃ
দ্বিতীয়া	স্ত্ৰিয়ম্, স্ত্ৰীম্	স্ত্ৰিয়ৌ	স্ত্ৰিয়ঃ, স্ত্ৰীঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	স্ত্ৰিয়া	স্ত্ৰীভ্যাম্	স্ত্ৰীভিঃ
চতুৰ্থী	স্ত্ৰিয়ৈ	স্ত্ৰীভ্যাম্	স্ত্ৰীভ্যঃ
পঞ্চমী	স্ত্ৰিয়াঃ	স্ত্ৰীভ্যাম্	স্ত্ৰীভ্যঃ
ষষ্ঠী	স্ত্ৰিয়াঃ	স্ত্ৰিয়োঃ	স্ত্ৰীণাম্
সপ্তমী	স্ত্ৰিয়াম্	স্ত্ৰিয়োঃ	স্ত্ৰীষু
সম্বো	স্ত্ৰি		

শ্ৰী (লক্ষ্মী, সৌন্দৰ্য্য)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	শ্ৰীঃ	শ্ৰিয়ৌ	শ্ৰিয়ঃ
দ্বিতীয়া	শ্ৰিয়ম্	শ্ৰিয়ৌ	শ্ৰিয়ঃ
তৃতীয়া	শ্ৰিয়া	শ্ৰীভ্যাম্	শ্ৰীভিঃ
চতুৰ্থী	শ্ৰিয়ৈ, শ্ৰিয়ে	শ্ৰীভ্যাম্	শ্ৰীভ্যঃ
পঞ্চমী	শ্ৰিয়াঃ, শ্ৰিয়ঃ	শ্ৰীভ্যাম্	শ্ৰীভ্যঃ
ষষ্ঠী	শ্ৰিয়াঃ, শ্ৰিয়ঃ	শ্ৰিয়োঃ	শ্ৰিয়াম, শ্ৰীণাম্
সপ্তমী	শ্ৰিয়াম্, শ্ৰিয়ি	শ্ৰিয়োঃ	শ্ৰীষু
সম্বো	শ্ৰীঃ		

স্ত্ৰীলিঙ্গ হ্ৰী (লাজ), ধী (বুদ্ধি) আৰু ভী (ভয়) শব্দবো এনে ৰূপ।

প্ৰয়োগ ঃ—

সেনাপতিৰ আদেশ—সেনান্যঃ আদেশঃ।

জননীৰ স্নেহ—জনন্যাঃ স্নেহঃ।

কুৱাৰ পানী—ৱাপ্যাঃ জলম্।

কুমাৰীসকলে নৈৰ পানীৰে গা ধুইছে—কুমাৰ্য্যঃ নদ্যাঃ জলেন স্নান্তি।

সম্বন্ধ বুজালে ষষ্ঠী বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ৰাজা পৃথিবীৰ ঈশ্বৰ। গৌৰী শিৱৰ পত্নী। নদীৰ সোঁত (প্ৰবাহ)। দেশৰ সম্পদ। জ্ঞানীৰ বচন। গাওঁবুঢ়াৰ মাক। নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছে (তৰতি)।

The women are talking. The nurse brings water of the well. The women of the city are coming. Kartika is the general of gods. The queen speaks to the maiden.

২। তলৰ পদবোৰ বাক্যত খটুওৱা—

পত্ন্যাঃ, ৰাজ্ঞীম্, শ্ৰিয়া, ভগিন্যঃ, ধাত্ৰীণাম্।

পুংলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—**সাধু** (ধাৰ্ম্মিক)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	সাধুঃ	সাধূ	সাধৱঃ
দ্বিতীয়া	সাধুম্	সাধূ	সাধূন্
তৃতীয়া	সাধুনা	সাধুভ্যাম্	সাধুভিঃ
চতুৰ্থী	সাধৱে	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পঞ্চমী	সাধোঃ	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ
ষষ্ঠী	সাধোঃ	সাধ্বোঃ	সাধূনাম্
সপ্তমী	সাধৌ	সাধ্বোঃ	সাধুষু
সম্বো	সাধো		

ইন্দু (জোন), ইষু (শৰ), ঋতু, কাৰু (শিল্পী), গুৰু (পূজ্য লোক), জন্তু, তৰু, দস্যু, পশু, বন্ধু, বাহু, মৃত্যু, ৰিপু, ৱিধু (জোন), ৱিভু (ঈশ্বৰ), শিশু, সিন্ধু (সাগৰ), সেতু (সাঁকো), পৰশু (কুঠাৰ) ইত্যাদি পুংলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দৰ এই দৰে ৰূপ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—**ধেনু** (গাই গৰু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ধেনুঃ	ধেনূ	ধেনৱঃ
দ্বিতীয়া	ধেনুম্	ধেনূ	ধেনূঃ
তৃতীয়া	ধেন্বা	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভিঃ
চতুৰ্থী	ধেন্বৈ, ধেনৱে	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভ্যঃ
পঞ্চমী	ধেন্বাঃ, ধেনোঃ	ধেনুভ্যাম্	ধেনুভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধেন্বাঃ, ধেনোঃ	ধেন্বোঃ	ধেনূনাম্
সপ্তমী	ধেন্বাম্, ধেনৌ	ধেন্বোঃ	ধেনুষু
সম্বো	ধেনো		

তনু—দেহ চঞ্চু—ঠোঁট

ৰজ্জু—জৰী ৰেণু—ধুলি, পৰাগ

—ইত্যাদি স্ত্ৰীলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দৰ ৰূপ ধেনু শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—মধু (মৌ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	মধু	মধুনী	মধূনি
দ্বিতীয়া	মধু	মধুনী	মধূনি
তৃতীয়া	মধুনা	মধুভ্যাম্	মধুভিঃ
চতুৰ্থী	মধুনে	মধুভ্যাম্	মধুভ্যঃ
পঞ্চমী	মধুনঃ	মধুভ্যাম্	মধুভ্যঃ
ষষ্ঠী	মধুনঃ	মধুনোঃ	মধূনাম্
সপ্তমী	মধুনি	মধুনোঃ	মধুষু
সম্বো	মধো, মধু		

অম্বু—পানী দাৰু—কাঠ শ্মশ্ৰু—ডাঢ়ি

অশ্ৰু—চকুলো বসু—ধন অলাবু—লাউ

জতু—লা জানু—আঠু বস্তু—

—ইত্যাদি উকাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ মধু শব্দৰ দৰে।

উকাৰান্ত শব্দ ক্লীবলিঙ্গৰ বিশেষণ হলে চতুৰ্থী আৰু পঞ্চমীৰ একবচন, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমীৰ একবচন আৰু দ্বিবচনত বিকল্পে **সাধু** শব্দৰ দৰেও ৰূপ হয়।

ক্ৰিয়াপদ

লট্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তি	তস্	অন্তি
অস্—(হোৱা)	অস্তি	স্তঃ	সন্তি
কৃ—(কৰা)	কৰোতি	কুৰুতঃ	কুৰ্বন্তি

(আত্মনেপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তে	আতে	অন্তে
শী—(শোৱা)	শেতে	শয়াতে	শেৰতে
ৱৃৎ—(থকা)	ৱৰ্ত্ততে	ৱৰ্ত্তেতে	ৱৰ্ত্তন্তে

প্ৰয়োগ ঃ—

কেচুৱাটোৱে মাটিত শুইছে—শিশুঃ ভূমৌ শেতে।

গছবোৰত চৰাই আছে—তৰুষু ৱিহগাঃ সন্তি।

চন্দ্ৰই আকাশত পোহৰ দিছে—ইন্দুঃ গগনে ভাতি।

দেহত শোণিত আছে—তন্বাং ৰক্তং ৱৰ্ত্ততে।

পশুবিলাক বনত থাকে—পশৱঃ ৱনে ৱসন্তি।

চকুলোবোৰ আঠুত পৰিছে—অশ্ৰূণি জানুনি পতন্তি।

ক্ৰিয়াৰ আধাৰক **অধিকৰণ** বোলে। অধিকৰণত সপ্তমী বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

দস্যুবোৰে মাটিত বহিছে। সাঁকোত গৰুবোৰ আছে। সাধুসকল বনত আছে। ৰামৰ বাহুত বল আছে। গাই দুজনীয়ে গাখীৰ দিয়ে।

The dusts fall on the trees. Friends come in prosperity (সম্পত্তি). The moon is in the sky. The children sleep on dusts. The bird brings a rope with the beak.

২। অসমীয়া কৰা—

জানুনি, তনুঃ, পৰশুনা, সিন্ধৱে, ৱস্তুনোঃ, ৱিধৌ, শিশুভ্যাম্।

পুংলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—স্বয়ম্ভূ (ব্ৰহ্মা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	স্বয়ম্ভূঃ	স্বয়ম্ভুৱৌ	স্বয়ম্ভুৱঃ
দ্বিতীয়া	স্বয়ম্ভুৱম্	স্বয়ম্ভুৱৌ	স্বয়ম্ভুৱঃ
তৃতীয়া	স্বয়ম্ভুৱা	স্বয়ম্ভূভ্যাম্	স্বয়ম্ভূভিঃ
চতুৰ্থী	স্বয়ম্ভুৱে	স্বয়ম্ভূভ্যাম্	স্বয়ম্ভূভ্যঃ
পঞ্চমী	স্বয়ম্ভুৱঃ	স্বয়ম্ভূভ্যাম্	স্বয়ম্ভূভ্যঃ
ষষ্ঠী	স্বয়ম্ভুৱঃ	স্বয়ম্ভুৱোঃ	স্বয়ম্ভুৱাম্
সপ্তমী	স্বয়ম্ভুৱি	স্বয়ম্ভুৱোঃ	স্বয়ম্ভূষু
সম্বো	স্বয়ম্ভূঃ		

সঙ্কেত ঃ—ৱ পাচত থাকিলে উকাৰ হ্ৰস্ব হয়।

প্ৰতিভূ—জামিন আত্মভূ—আপোনা আপুনি হোৱা
মনোভূ—কামদেৱ জিতভূ—পৃথিবী বিজেতা

—ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ উকাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ উকাৰান্ত শব্দ—ৱধূ (পত্নী, কন্যা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ৱধূঃ	ৱধ্বৌ	বধ্বঃ
দ্বিতীয়া	ৱধূম্	ৱধ্বৌ	ৱধূঃ
তৃতীয়া	ৱধ্বা	ৱধূভ্যাম্	ৱধূভিঃ
চতুৰ্থী	ৱধ্বৈ	ৱধূভ্যাম্	ৱধূভ্যঃ
পঞ্চমী	ৱধ্বাঃ	ৱধূভ্যাম্	ৱধূভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	ৱধ্বাঃ	ৱধ্বোঃ	ৱধূনাম্
সপ্তমী	ৱধ্বাম্	ৱধ্বোঃ	ৱধূষু
সম্বো	বধূ		

চমূ—সেনাবাহিনী
চঞ্চু—ঠোঁট
তনু—দেহ
শ্বশ্ৰূ—শাহু
যৱাগূ—ভাতৰ মণ্ড
সৰযূ—এখন নৈ
পুত্ৰৱধূ—বোৱাৰী

—ইত্যাদি প্ৰায়বোৰ উকাৰান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ এই ৰূপ। কিন্তু ভূ (পৃথিবী), ভ্ৰূ (চেলাউৰি) আদিৰ ৰূপ অলপ ভিন।

ভূ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ভূঃ	ভুৱৌ	ভুৱঃ
দ্বিতীয়া	ভুৱম্	ভুৱৌ	ভুৱঃ
তৃতীয়া	ভুৱা	ভূভ্যাম্	ভূভিঃ
চতুৰ্থী	ভুৱে	ভূভ্যাম্	ভূভ্যঃ
পঞ্চমী	ভুৱাঃ, ভুৱঃ	ভূভ্যাম্	ভূভ্যঃ
ষষ্ঠী	ভুৱাঃ, ভুৱঃ	ভুৱোঃ	ভুৱাম, ভূনাম
সপ্তমী	ভুৱাম, ভুৱি	ভুৱোঃ	ভূষু
সম্বো	ভূঃ		

সঙ্কেত ঃ—পাচত ৱ থাকিলে উকাৰ হ্রস্ব হয়।

ভ্রূ—শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

উকাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ নাই।

ক্রিয়াপদ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	তু	তাম্	অন্তু
গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)	গচ্ছতু	গচ্ছতাম	গচ্ছন্তু
স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)	তিষ্ঠতু	তিষ্ঠতাম্	তিষ্ঠন্তু
ভূ—ভৱ্ (হোৱা)	ভৱতু	ভৱতাম্	ভৱন্তু
ৱদ্—(কোৱা)	ৱদতু	ৱদতাম্	ৱদন্তু
সৃজ্—(সৃষ্টি কৰা)	সৃজতু	সৃজতাম্	সৃজন্তু
প্র-নম্—(নমস্কাৰ কৰা)	প্রণমতু	প্রণমতাম্	প্রণমন্তু

প্রয়োগ ঃ—

গোপাল জামিন হওক—গোপালঃ প্রতিভূঃ ভৱতু।

ব্রহ্মাই বিশ্ব সৃষ্টি কৰক—স্বয়ম্ভূঃ ৱিশ্বং সৃজতু।

বোৱাৰীয়েকে শাহুৱেকক প্রণাম কৰক—পুত্রৱধূঃ শ্বশ্রূং প্রণমতু।

পৃথিবীৰ সম্পদ ৰামৰ হওক—ভুৱঃ শ্রীঃ ৰামস্য ভৱতু।

আদেশ, অনুৰোধ, প্রার্থনা, আশীর্ব্বাদ আদি অৰ্থত **লোট্** বিভক্তিৰ প্রয়োগ হয়।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

দেৱতাসকলে ব্ৰহ্মাক প্ৰণাম কৰক। চৰাইটোৱে ঠোঁটেৰে লৈ আহক। তিৰোতাজনীয়ে সৰযূত গা ধোৱক। কামদেৱে শৰ মাৰক (মুঞ্চতু)। কন্য' ছুজনী আহক।

The daughter-in-laws bow down to the mother-in-laws The mother-in-laws advise (উপদিশন্তি) the daughter-in-laws. The trees drink the moistures of the earth (ভূ)।

২। তলত দিয়া পদবোৰ বাক্যত প্ৰযোগ কৰা :—

চঞ্চ্বা, তনূঃ, স্বয়ম্ভুৱে, চমূম্, ভ্ৰুৱোঃ।

পুংলিঙ্গ ঋকাৰান্ত শব্দ—দাতৃ (দান কৰোতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	দাতা	দাতাৰৌ	দাতাৰঃ
দ্বিতীয়া	দাতাৰম্	দাতাৰৌ	দাতৄন
তৃতীয়া	দাত্ৰা	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভিঃ
চতুৰ্থী	দাত্ৰে	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভ্যঃ
পঞ্চমী	দাতুঃ	দাতৃভ্যাম্	দাতৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	দাতুঃ	দাত্ৰোঃ	দাতৄণাম্
সপ্তমী	দাতৰি	দাত্ৰোঃ	দাতৃষু
সম্বো	দাতঃ		

কৰ্ত্তৃ—কৰোতা শ্ৰোতৃ—শুনোতা
ধাতৃ—সৃষ্টিকৰ্ত্তা বক্তৃ—কওঁতা
জেতৃ—জয়কাৰী দ্ৰষ্টৃ—দেখোতা

স্রষ্টৃ—সৃজনকাৰী সৱিতৃ—সূৰ্য্য
নপ্তৃ—নাতি ৱিধাতৃ—সৃষ্টিকৰ্ত্তা

—ইত্যাদি ঋকাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ **দাতৃ** শব্দৰ দৰে। কিন্তু **পিতৃ** আদি কেইটামান শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন।

পিতৃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	পিতা	পিতৰৌ	পিতৰঃ
দ্বিতীয়া	পিতৰম্	পিতৰৌ	পিতৄন্
সম্বো	পিতঃ	পিতৰৌ	পিতৰঃ

বাকীবোৰ বিভক্তিত **দাতৃ** শব্দৰ দৰে।

ভ্ৰাতৃ, জামাতৃ, দেৱৃ (দেৱৰ) শব্দৰ ৰূপ পিতৃ শব্দৰ দৰে। নৃ (মানুহ) শব্দবো ৰূপ ভ্ৰাতৃ শব্দৰ দৰেই, কেৱল ষষ্ঠীৰ বহুবচনত নৃণাম, নৄণাম্ এই দুই ৰূপ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ঋকাৰান্ত শব্দ মাতৃ, দুহিতৃ (জীয়েক) আদিৰ ৰূপ ভ্ৰাতৃ শব্দৰ দৰে হয়, আৰু স্বসৃ (ভনী) শব্দৰ ৰূপ দাতৃ শব্দৰ দৰে; কেৱল দ্বিতীয়াৰ বহুবচনত মাতৄঃ, দুহিতৄঃ, স্বসৄঃ—এনেকুৱা ৰূপ হয়।

ক্লীবলিঙ্গ ঋকাৰান্ত শব্দ—**ধাতৃ** (ধাই)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	ধাতৃ	ধাতৃণী	ধাতৄণি
দ্বিতীয়া	ধাতৃ	ধাতৃণী	ধাতৄণি
তৃতীয়া	ধাতৃণা, ধাত্ৰা	ধাতৃভ্যাম	ধাতৃভিঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
চতুৰ্থী	ধাতৃণে, ধাত্ৰে	ধাতৃভ্যাম্	ধাতৃভ্যঃ
পঞ্চমী	ধাতৃণঃ, ধাতুঃ	ধাতৃভ্যাম্	ধাতৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধাতৃণঃ, ধাতুঃ	ধাতৃণোঃ, ধত্ৰোঃ	ধাতৃণাম্
সপ্তমী	ধাতৃণি, ধাতৰি	ধাতৃণোঃ, ধাত্ৰোঃ	ধাতৃষু
সম্বো	ধাতঃ, থাতৃ		

ঋকাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ।

ক্ৰিয়াপদ

লোট বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	তাম্	আতাম্	অন্তাম্
ভাষ্—(কোৱা)	ভাষতাম্	ভাষেতাম্	ভাষন্তাম্
সেৱ্—(সেৱা কৰা)	সেৱতাম্	সেৱেতাম্	সেৱন্তাম্
ত্ৰৈ—(ৰক্ষা কৰা)	ত্ৰাযতাম্	ত্ৰাযেতাম্	ত্ৰাযন্তাম্
লভ্—(পোৱা)	লভতাম্	লভেতাম্	লভন্তাম্
ৱৃৎ—(থকা)	ৱৰ্ত্ততাম্	ৱৰ্ত্তেতাম্	ৱৰ্ত্তন্তাম্
ৱন্দ্—(প্ৰণাম কৰা)	ৱন্দতাম্	ৱন্দেতাম্	ৱন্দন্তাম্

প্ৰয়োগ ঃ—

পুতেকহঁতে পিতাকক সেৱা কৰক—পুত্ৰাঃ পিতৰং সেৱন্তাম্।
ভনীহঁত ঘৰত থাকক—স্বসাৰঃ গৃহে ৱৰ্ত্তন্তাম্।
গোপালৰ ভায়েকে কওক—গোপালস্য ভ্ৰাতা ভাষতাম্।
বক্তা দুজনে পাওক—ৱক্তাৰৌ লভেতাম্।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

দাতাৰ জয় হওক। সবিতাই ভনীক ৰক্ষা কৰক। ৰজাই বিধাতাৰ আশীৰ্ব্বাদ লাভ কৰক। ৰামে মাতৃসকলক প্ৰণাম কৰক। দৰিদ্ৰজনে দাতাৰ পৰা ধন লাভ কৰক।

The brother is in the house of the sister. The audience (শ্ৰোতৃ) have come to the meeting. Uma is looking at the sun (সবিতৃ)। The mother-in-law has gone to the house of the son-in-law.

২। শূন্য ঠাই পূৰোৱা—

সুতঃ ——— পশ্যতি। ——— আশীৰ্বাদং লভতে। ——— শ্বশুৰং বন্দতাম্। ——— ভাসন্তাম্। ঋষিঃ ——— প্ৰণমতি।

পুংলিঙ্গ ওকাৰান্ত শব্দ—গো (বলদ, গৰু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	গৌঃ	গাৱৌ	গাৱঃ
দ্বিতীয়া	গাম্	গাৱৌ	গাঃ
তৃতীয়া	গৱা	গোভ্যাম্	গোভিঃ
চতুৰ্থী	গৱে	গোভ্যাম্	গোভ্যঃ
পঞ্চমী	গোঃ	গোভ্যাম্	গোভ্যঃ
ষষ্ঠী	গোঃ	গৱোঃ	গৱাম্
সপ্তমী	গৱি	গৱোঃ	গোষু
সম্বো	গৌঃ		

ওকাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ওকাৰান্ত শব্দ **দো** (স্বৰ্গ) আদিৰ ৰূপো **গো** শব্দৰ দৰে। গাই গৰু বুজালে **গো** শব্দও স্ত্ৰীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হয়।

পুংলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দ—**গ্লৌ** (চন্দ্ৰ, কৰ্পূৰ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	গ্লৌঃ	গ্লাৱৌ	গ্লাৱঃ
দ্বিতীয়া	গ্লাৱম্	গ্লাৱৌ	গ্লাৱঃ
তৃতীয়া	গ্লাৱা	গ্লৌভ্যাম্	গ্লৌভিঃ
চতুৰ্থী	গ্লাৱে	গ্লৌভ্যাম্	গ্লৌভ্যঃ
পঞ্চমী	গ্লাৱঃ	গ্লৌভ্যাম্	গ্লৌভ্যঃ
ষষ্ঠী	গ্লাৱঃ	গ্লাৱোঃ	গ্লাৱাম্
সপ্তমী	গ্লাৱি	গ্লাৱোঃ	গ্লৌষু
সম্বো	গ্লৌঃ		

পুংলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দৰ এনে ৰূপ। স্ত্ৰীলিঙ্গ ঔকাৰান্ত শব্দ **নৌ** (নাও) আদিৰো এনে ৰূপ।

ক্ৰিয়াপদ

লঙ্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	দ্	তাম্	অন্
গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)	অগচ্ছৎ	অগচ্ছতাম্	অগচ্ছন্
স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)	অতিষ্ঠৎ	অতিষ্ঠতাম্	অতিষ্ঠন্
ভূ—ভৱ্ (হোৱা)	অভৱৎ	অভৱতাম্	অভৱন্
পৎ—(পৰা)	অপতৎ	অপততাম্	অপতন্
চৰ্ (চৰি ফুৰা)	অচৰৎ	অচৰতাম্	অচৰন্

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	দ্	তাম্	অন্
তৄ—তৰ্ (পাৰ হোৱা)	অতৰৎ	অতৰতাম্	অতৰন্
দৃশ্—পশ্য্ (দেখা)	অপশ্যৎ	অপশ্যতাম্	অপশ্যন্
দা—যচ্ছ্ (দিয়া)	অযচ্ছৎ	অযচ্ছতাম্	অযচ্ছন্
অস্—(থকা)	আসীৎ	আস্তাম্	আসন্
কৃষ্—কর্ষ্ (চহোৱা)	অকর্ষৎ	অকর্ষতাম্	অকর্ষন্

প্রয়োগ ঃ—

গৰুটো পথাৰত চৰি আছিল—গৌঃ ক্ষেত্রে অচৰৎ।

পাণ্ডৱসকলে নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছিল—পাণ্ডৱাঃ নাৱা নদীম্ অতৰন্।

ছোৱালী দুজনীয়ে পানীত চন্দ্ৰৰ বিম্ব চাইছিল—বালিকে অম্বুনি গ্লাৱঃ বিম্বম্ অপশ্যতাম্।

ৰাৱণ আকাশেৰে গৈছিল—ৰাৱণঃ দ্যুৱা অগচ্ছৎ।

অতীতকাল বুজাবলৈ লঙ্ বিভক্তি হয়; লঙ্ বিভক্তি হ'লে ধাতুৰ আগত এটা অ বহে।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

দেৱতাসকল আকাশৰপৰা আহিছিল (আ-গম্)। নাওখনত মাছবোৰ আছিল। ল'ৰাইঁতে আকাশত জোন দেখিছিল। জনকে গৰুবোৰ যাজ্ঞবল্ক্যক দিছিল।

The men crossed the river by the boat. The farmer ploughs the field (ক্ষেত্রম) with the bullocks. Indra was looking from heaven.

২। গৱোঃ, নাৱঃ, গ্লৌঃ, দ্যৱি—এই পদ কেইটা বাক্যত প্রয়োগ কৰা।

ব্যঞ্জনান্ত শব্দ

ব্যঞ্জনান্ত পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপৰ কোনো প্ৰভেদ নাই ; কিন্তু ক্লীবলিঙ্গ ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ প্ৰথমা, দ্বিতীয়া আৰু সম্বোধনত বেলেগ ৰূপ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ চ্কাৰান্ত শব্দ—**বাচ্** (কথা)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	ৱাক্ (বাগ্)	বাচৌ	ৱাচঃ
দ্বিতীয়া	ৱাচম্	ৱাচৌ	ৱাচঃ
তৃতীয়া	ৱাচা	ৱাগ্ভ্যাম্	ৱাগ্ভিঃ
চতুৰ্থী	বাচে	ৱাগ্ভ্যাম্	ৱাগ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ৱাচঃ	ৱাগ্ভ্যাম্	ৱাগ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৱাচঃ	ৱাচোঃ	ৱাচাম্
সপ্তমী	ৱাচি	ৱাচোঃ	ৱাক্ষু
সম্বো	ৱাক্ (বাগ্)		

পুংলিঙ্গ		স্ত্ৰীলিঙ্গ
জলমুচ্—	মেঘ	ঋচ্—স্তোত্ৰ
ৱাৰিমুচ্—	মেঘ	ত্বচ্—ছাল
পযোমুচ্—	মেঘ	শুচ্—শোক

—ইত্যাদি শব্দৰ ৰূপ বাচ্ শব্দৰ দৰে।

পুংলিঙ্গ জ্কাৰান্ত শব্দ—**বণিজ্** (সদাগৰ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	ৱণিক্ (ৱণিগ্)	ৱণিজৌ	ৱণিজঃ
দ্বিতীয়া	ৱণিজম্	ৱণিজৌ	ৱণিজঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	ৰণিজা	ৰণিগ্‌ভ্যাম্	বণিগ্‌ভিঃ
চতুৰ্থী	ৰণিজে	ৰণিগ্‌ভ্যাম্	ৰণিগ্‌ভ্যঃ
পঞ্চমী	ৰণিজঃ	ৰণিগ্‌ভ্যাম্	ৰণিগ্‌ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৰণিজঃ	ৰণিজোঃ	ৰণিজাম্
সপ্তমী	ৰণিজি	ৰণিজোঃ	ৰণিক্ষু
সম্বো	বণিক্ (ৰণিগ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
ঋত্বিজ্—পুৰোহিত	স্রজ্—মালা
ভিষজ্—চিকিৎসক	ৰুজ্—বেমাৰ
ভূভুজ্—ৰজা	উৰ্জ্—বল, ৰস

—ইত্যাদি জ্‌কাৰান্ত শব্দৰ এই দৰে ৰূপ হয়।

কিন্তু **সম্ৰাজ্** আদি কেইটামান শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন্।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**সম্ৰাজ্** (সম্ৰাট)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সম্ৰাট্ (ড্)	সম্ৰাজৌ	সম্ৰাজঃ
দ্বিতীয়া	সম্ৰাজম্	সম্ৰাজৌ	সম্ৰাজঃ
তৃতীয়া	সম্ৰাজা	সম্ৰাড্‌ভ্যাম্	সম্ৰাড্‌ভ্যঃ
চতুৰ্থী	সম্ৰাজে	সম্ৰাড্‌ভ্যাম্	সম্ৰাড ভ্যঃ
পঞ্চমী	সম্ৰাজঃ	সম্ৰাড্‌ভ্যাম্	সম্ৰাড ভ্যঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
ষষ্ঠী	সম্ৰাজঃ	সম্ৰাজোঃ	সম্ৰাজাম্
সপ্তমী	সম্ৰাজি	সম্ৰাজোঃ	সম্ৰাট্‌সু
সম্বো	সম্ৰাট্ (ড্)		

দেৱৰাজ্ (ইন্দ্ৰ), **পৰিব্ৰাজ্** (ঘূৰি ফুৰা সন্ন্যাসী) আদি শব্দৰো এনেকুৱা ৰূপ।

ক্রিয়াপদ

লঙ্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	ত	আতাম্	অন্ত
জন্—জায্ (ওপজা)	অজায়ত	অজায়েতাম্	অজায়ন্ত
যাচ—(খোজা)	অযাচত	অযাচেতাম্	অযাচন্ত
ৰাজ্—(জ্বলি থকা)	অৰাজত	অৰাজেতাম্	অৰাজন্ত
লভ্—(পোৱা)	অলভত	অলভেতাম্	অলভন্ত

প্ৰয়োগ ঃ—

পুৰোহিত দুজনে ধন লাভ কৰিছিল—ঋত্বিজৌ ধনানি অলভেতাম্।

সম্ৰাটৰ এটা পুত্ৰ উপজিছিল—সম্ৰাজঃ পুত্ৰঃ অজায়ত।

ইন্দ্ৰই স্বৰ্গ উজ্জ্বল কৰি আছিল—দেৱৰাট্ দ্যুৱি অৰাজত।

যক্ষই মেঘক প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল—যক্ষঃ জলমুচম্ অযাচত।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ইন্দ্ৰ পাৰিজাতৰ মালাৰে দীপ্তিমান হৈছিল। চাতক পক্ষীয়ে মেঘক পানী খুজিছিল। কবিৰাজৰ বেমাৰ হৈছিল। ঋষিৰ পুত্ৰসকলে স্তোত্ৰ গাইছিল।

Indra's son Jayanta was speaking. The wandering mendicant (পৰিব্ৰাজ্) begged alms. The priest gave a garland to the emperor. The king had illness.

২। সম্ৰাজঃ, ভিষজৌ, ঋগ্‌ভ্যাম্—এই পদ কেইটাৰ অৰ্থ লিখা।—

স্ত্ৰীলিঙ্গ ত্‌কাৰান্ত শব্দ—**সৰিৎ** (নদী)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সৰিৎ (দ্)	সৰিতৌ	সৰিতঃ
দ্বিতীয়া	সৰিতম্	সৰিতৌ	সৰিতঃ
তৃতীয়া	সৰিতা	সৰিদ্‌ভ্যাম্	সৰিদ্‌ভিঃ
চতুৰ্থী	সৰিতে	সৰিদ্‌ভ্যাম্	সৰিদ্‌ভ্যঃ
পঞ্চমী	সৰিতঃ	সৰিদ্‌ভ্যাম্	সৰিদ্‌ভ্যঃ
ষষ্ঠী	সৰিতঃ	সৰিতোঃ	সৰিতাম্
সপ্তমী	সৰিতি	সৰিতোঃ	সৰিৎসু
সম্বো	সৰিৎ (দ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
ভূভৃৎ—ৰজা, পৰ্ব্বত	তড়িৎ—বিজুলী
মৰুৎ—বতাহ	যোষিৎ—তিৰোতা

পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
পৰভৃৎ—কুলি	বিদ্যুৎ—বিজুলী
দিনকৃৎ—সূৰ্য্য	হৰিৎ—সেউজীয়া

—ইত্যাদি শব্দৰ ৰূপ সৰিৎ শব্দৰ দৰে ; আকৌ, অভ্যস্ত ধাতুৰ পাচত 'অৎ' (শতৃ) প্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা **দদৎ** (দিয়া), **জাগ্ৰৎ** (সাৰে থকা), **বিভ্ৰৎ** (ধাৰণ কৰা), **জহৎ** (ত্যাগ কৰা) ইত্যাদি **শব্দবো**, পুংলিঙ্গ বিশেষ্যৰ বিশেষণ হলে, **সৰিৎ** শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

মহৎ (ডাঙৰ) শব্দৰ ৰূপ অলপ ভিন।

মহৎ (পুং—বিশেষণ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	মহান্	মহান্তৌ	মহান্তঃ
দ্বিতীয়া	মহান্তম্	মহান্তৌ	মহতঃ
সম্বো	মহন্		

আনবোৰ বিভক্তিত **সৰিৎ** শব্দৰ দৰে। স্ত্ৰীলিঙ্গত **মহৎ** শব্দ **মহতী** হয় আৰু তাৰ ৰূপ **নদী** শব্দৰ দৰে হয়।

প্ৰয়োগ :—

অশোক ডাঙৰ ৰজা আছিল—অশোকঃ মহান্ সম্ৰাট্ অভৱৎ।
গঙ্গা ডাঙৰ নৈ—গঙ্গা মহতী সৰিৎ।

সুন্দৰী তিৰোতাসকলে কৈছিল—সুন্দৰ্য্যঃ যোষিতঃ অভাষন্ত।
দাতাসকলে দান কৰি আনন্দ পায়—দাতাৰঃ দদতঃ ৰমন্তে।
চঞ্চল বিজুলীৰ জেউতি—চপলায়াঃ ৱিদ্যুতঃ প্ৰভা।

টোকা ঃ—বিশেষ্য পদৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়, বিশেষণ পদৰো সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়।

'ৱিশেষ্যস্য হি যল্লিঙ্গং ৱিভক্তিৱচনে চ যে।
তানি সৰ্ৱাণি যোজ্যানি ৱিশেষণপদেষ্বপি॥'

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

বিশাল নৈৰ পানী। সাৰে থকা (জাগ্ৰৎ) কেচুৱাইঁতৰ। ডাঙৰ লোকৰ ডাঙৰ কথা। দুজন ডাঙৰ মানুহ নগৰত আছে। ল'ৰা দুজন ওখ পৰ্ব্বতৰ পৰা ('ভূভৃৎ) পৰিছিল।

Ravana, assuming the guise of a Brahmin, said to Sita. There were nests of birds in the big tree. The beautiful woman spoke. The cows are grazing in the green field. The fickle lightning shines in the sky.

২। শূন্য ঠাই পূৰণ কৰা—

——শিখৰে দুৰ্গম্ অস্তি। ———কাকস্য নীড়ে অণ্ডানি ৰক্ষন্তি। বালকৌ হ্ৰদস্য নীৰে——— কমলে অপশ্যতাম্। পক্কম্ আম্ৰং ———ফলম্। ———ৰাৱণস্য তনয়ঃ।

পুংলিঙ্গ অৎ (শতৃ) প্ৰত্যয়ান্ত আৰু স্যৎ (স্যতৃ) প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

গচ্ছৎ (গৈ থকা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	গচ্ছন্	গচ্ছন্তৌ	গচ্ছন্তঃ
দ্বিতীয়া	গচ্ছন্তম্	গচ্ছন্তৌ	গচ্ছতঃ
তৃতীয়া	গচ্ছতা	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	গচ্ছতে	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	গচ্ছতঃ	গচ্ছদ্ভ্যাম্	গচ্ছদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	গচ্ছতঃ	গচ্ছতোঃ	গচ্ছতাম্
সপ্তমী	গচ্ছতি	গচ্ছতোঃ	গচ্ছৎসু
সম্বো	গচ্ছন্		

তিষ্ঠৎ—থকা জানৎ—জনা
পিবৎ—পান কৰা দাস্যৎ—দিব খোজা
ধাৱৎ—দৌৰি থকা কৰিষ্যৎ—কৰিব খোজা
ইচ্ছৎ—ইচ্ছা কৰা ভৱিষ্যৎ—হব খোজা

—ইত্যাদি শব্দৰ পুংলিঙ্গত এনে ৰূপ। স্ত্ৰীলিঙ্গত এইবোৰ শব্দ ঈকাৰান্ত হয় ; গতিকে তাৰ ৰূপ নদী শব্দৰ দৰে হব।

পুংলিঙ্গ দ্‌কাৰান্ত শব্দ—সুহৃদ্ (বন্ধু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সুহৃৎ (দ্)	সুহৃদৌ	সুহৃদঃ
দ্বিতীয়া	সুহৃদম্	সুহৃদৌ	সুহৃদঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	সুহৃদা	সুহৃদ্ভ্যাম্	সুহৃদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	সুহৃদে	সুহৃদ্ভ্যাম্	সুহৃদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	সুহৃদঃ	সুহৃদ্ভ্যাম্	সুহৃদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	সুহৃদঃ	সুহৃদোঃ	সুহৃদাম্
সপ্তমী	সুহৃদি	সুহৃদোঃ	সুহৃৎসু
সম্বো	সুহৃৎ (দ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
উদ্ভিদ্—গছ	শৰদ্—শৰৎকাল
সভাসদ্—সভ্য	দৃষদ্—শিল
ব্ৰহ্মবিদ্—জ্ঞানী	পৰিষদ্—সভা
	মৃদ্—মাটি
	বিপদ্, সম্পদ্, উপনিষদ্

—ইত্যাদিৰ ৰূপ সুহৃদ্ শব্দৰ দৰে।

ক্ৰিয়াপদ

বিধিলিঙ্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	যাৎ	যাতাম্	য়ুঃ
ভূ—	ভবেৎ	ভবেতাম্	ভবেয়ুঃ
পঠ্—	পঠেৎ	পঠেতাম্	পঠেয়ুঃ
গম্—	গচ্ছেৎ	গচ্ছেতাম্	গচ্ছেয়ুঃ
দৃশ্—	পশ্যেৎ	পশ্যেতাম্	পশ্যেয়ুঃ

প্ৰয়োগ ঃ—

ঘৰত থাকি কিতাপ পঢ়িব—গৃহে তিষ্ঠন্ পুস্তকং পঠেৎ।

বিপদত ধীৰ হব লাগে—বিপদি ধীৰো ভৱেৎ।

সভ্যসকল সভাত থকা উচিত—সভাসদঃ পৰিষদি তিষ্ঠেয়ুঃ।

ৱিধি, নিমন্ত্ৰণ, আদেশ, অনুমতি, সম্ভাৱনা, ঔচিত্য আদি অৰ্থত **ৱিধিলিঙ্** বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

ল'ৰাটো লৰি যাওঁতে পৰিল। আপুনি শিলটোত থিয় হৈ থাকক। সভাত ভাল কথা কব লাগে। গছে মাটিৰপৰা ৰস খায়। সম্পদত বন্ধু আছে।

There is kindness in the heart of the good. The sky of the autumn is clear. The words of the Upanishads are pleasant. The boy while running fell on the stone (দৃষদ্)।

২। মৃদঃ, দৃষদি, গচ্ছতঃ—এই শব্দকেইটাৰে বাক্য ৰচনা কৰা।

পুংলিঙ্গ অন্-ভাগান্ত শব্দ—**লঘিমন্** (পাতল ভাব)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	লঘিমা	লঘিমানৌ	লঘিমানঃ
দ্বিতীয়া	লঘিমানম্	লঘিমানৌ	লঘিম্নঃ
তৃতীয়া	লঘিম্না	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভিঃ
চতুৰ্থী	লঘিম্নে	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভ্যঃ
পঞ্চমী	লঘিম্নঃ	লঘিমভ্যাম্	লঘিমভ্যঃ
ষষ্ঠী	লঘিম্নঃ	লঘিম্নোঃ	লঘিম্নাম্
সপ্তমী	লঘিম্নি, লঘিমনি	লঘিম্নোঃ	লঘিমসু
সম্বো	লঘিমন্		

পুংলিঙ্গ		স্ত্রীলিঙ্গ
নীলিমন্—নীলা ৰং	মূৰ্ধন্—মূৰ	সীমন্—সীমা
গৰিমন্—গুৰুত্ব	তক্ষন্—বাঢৈ	
মহিমন্—মহত্ব	ৰাজন্—ৰজা	

—ইত্যাদি শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

ক্লীবলিঙ্গ অন্-ভাগান্ত শব্দ—**নামন্** (নাম)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	নাম	নাম্নী, নামনী	নামানি
দ্বিতীয়া	নাম	নাম্নী, নামনী	নামানি
সম্বো	নাম, নামন্		

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ **লঘিমন্** শব্দৰ দৰে।

প্ৰেমন্—স্নেহ	ব্যোমন্—আকাশ
সামন্—সামবেদ	দামন্—জৰী
ধামন্—ঘৰ	হেমন্—সোণ

—ইত্যাদি ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

পুংলিঙ্গ ইন্-ভাগান্ত শব্দ—**ধনিন্** (চহকী)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	ধনী	ধনিনৌ	ধনিনঃ
দ্বিতীয়া	ধনিনম্	ধনিনৌ	ধনিনঃ
তৃতীয়া	ধনিনা	ধনিভ্যাম্	ধনিভিঃ
চতুৰ্থী	ধনিনে	ধনিভ্যাম্	ধনিভ্যঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
পঞ্চমী	ধনিনঃ	ধনিভ্যাম্	ধনিভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধনিনঃ	ধনিনোঃ	ধনিনাম্
সপ্তমী	ধনিনি	ধনিনোঃ	ধনিষু
সম্বো	ধনিন্		

জ্ঞানিন্—জনাবুজা	হস্তিন্—হাতী
মেধাৱিন্—বুদ্ধিমান	ৰোগিন্—ৰুগীয়া
মন্ত্রিন্—মন্ত্রী	ৱাগ্মিন্—বাক্‌পটু
পক্ষিন্—চৰাই	শিখিন্—ম'ৰা চৰাই
শশিন্—জোন	তপস্বিন্—তাপস

—ইত্যাদি পুংলিঙ্গ শব্দৰ ৰূপ **ধনিন্** শব্দৰ দৰে।

ক্রিয়াপদ

ৱিধিলিঙ্ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (আত্মনেপদ)

একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
ঈত	ঈয়াতাম্	ঈৰন্

ভাষ্ (কোৱা)—ভাষেত	ভাষেয়াতাম্	ভাষেৰন্
লভ্ (পোৱা)—লভেত	লভেয়াতাম্	লভেৰন্
সেৱ্ (সেৱা কৰা)—সেৱেত	সেৱেয়াতাম্	সেৱেৰন্

প্ৰয়োগ ঃ—

গুৰুৰ নাম কাঢ়িব নেপায়—গুৰোঃ নাম ন ভাষেত।

প্ৰজাই ৰজাক সেৱা কৰা উচিত—প্ৰজাঃ ৰাজানং সেৱেৰন্।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ভগবানৰ মহিমা অপাৰ। ৰুগীয়াৰ সুখ নাই। তপস্বীক প্ৰণাম কৰিব লাগে। সোণৰ (হেমন্) বৰণ উজ্জ্বল। জ্ঞানীজনক সেৱা কৰিব লাগে।

The ministers advise the king. The intelligent man can obtain wealth. People should serve the sick. The elephant of Indra moves in the sky.

২। তলৰ বাক্যবোৰৰ শূন্য ঠাঁই পূৰোৱা :—

আকাশস্থ——পশ্য। ভক্তঃ——ৱিভুং লভতে। ——কলঙ্কং ৱিন্থতে। ——গিৰেঃ শিখৰে নৃত্যন্তি। ৰাজা——সহ যাতি।

স্ত্ৰীলিঙ্গ শ্‌কাৰান্ত শব্দ—দিশ্‌ (পূব, পশ্চিম আদি)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	দিক্ (গ্)	দিশৌ	দিশঃ
দ্বিতীয়া	দিশম্	দিশৌ	দিশঃ
তৃতীয়া	দিশা	দিগ্‌ভ্যাম্	দিগ্‌ভিঃ
চতুৰ্থী	দিশে	দিগ্‌ভ্যাম্	দিগ্‌ভ্যঃ
পঞ্চমী	দিশঃ	দিগ্‌ভ্যাম্	দিগ্‌ভ্যঃ
ষষ্ঠী	দিশঃ	দিশোঃ	দিশাম্
সপ্তমী	দিশি	দিশোঃ	দিক্ষু
সম্বো	দিক্ (গ্)		

পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
ঈদৃশ্—এনেকুৱা	দৃশ্—দৃষ্টি
তাদৃশ্—তেনেকুৱা	স্পৃশ্—স্পৰ্শ
মাদৃশ্—মোৰ দৰে	

—ইত্যাদি **দৃশ্** আৰু **স্পৃশ্** অন্তত থকা শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

পুংলিঙ্গ স্‌কাৰান্ত শব্দ—**চন্দ্ৰমস্** (জোন)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	চন্দ্ৰমাঃ	চন্দ্ৰমসৌ	চন্দ্ৰমসঃ
দ্বিতীয়া	চন্দ্ৰমসম্	চন্দ্ৰমসৌ	চন্দ্ৰমসঃ
তৃতীয়া	চন্দ্ৰমসা	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভিঃ
চতুৰ্থী	চন্দ্ৰমসে	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভ্যঃ
পঞ্চমী	চন্দ্ৰমসঃ	চন্দ্ৰমোভ্যাম্	চন্দ্ৰমোভ্যঃ
ষষ্ঠী	চন্দ্ৰমসঃ	চন্দ্ৰমসোঃ	চন্দ্ৰমসাম্
সপ্তমী	চন্দ্ৰমসি	চন্দ্ৰমসোঃ	চন্দ্ৰমঃসু
সম্বো	চন্দ্ৰমঃ		

পুংলিঙ্গ—**বেধস্** (সৃষ্টিকৰ্ত্তা), **দিৱৌকস্** (দেৱতা)

আৰু

স্ত্ৰীলিঙ্গ—**সুমনস্** (ফুল), **অপ্সৰস্** (অপেস্বৰী) আদি শব্দৰ ৰূপ এনেকুৱা।

ক্লীবলিঙ্গ স্‌কাৰান্ত শব্দ—**সৰস্‌** (হ্ৰদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	সৰঃ	সৰসী	সৰাংসি
দ্বিতীয়া	সৰঃ	সৰসী	সৰাংসি
সম্বো	সৰঃ		

বাকীবোৰ বিভক্তিত **চন্দ্ৰমস্‌** শব্দৰ দৰে।

মনস্‌, চেতস্‌ }—মন
নভস্‌—আকাশ
তপস্‌—তপস্যা
পযস—পানী, গাখীৰ
শ্ৰেয়স্‌—সেছি ভাল
উৰস্‌, ৱক্ষস্‌ }—বুক
ৱাসস্‌—কাপোৰ
তেজস্‌—শক্তি
অম্ভস্‌—পানী
ৱচস—কথা

—ইত্যাদি অসন্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

ক্ৰিয়াপদ

লৃট্‌ বিভক্তি—প্ৰথম পুৰুষ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
	স্যতি	স্যতঃ	স্যন্তি
কৃ (কৰা)	কৰিষ্যতি	কৰিষ্যতঃ	কৰিষ্যন্তি
ভূ (হোৱা)	ভৱিষ্যতি	ভৱিষ্যতঃ	ভৱিষ্যন্তি
গম্‌ (যোৱা)	গমিষ্যতি	গমিষ্যতঃ	গমিষ্যন্তি
স্থা (থকা)	স্থাস্যতি	স্থাস্যতঃ	স্থাস্যন্তি
দা (দিয়া)	দাস্যতি	দাস্যতঃ	দাস্যন্তি
যা (যোৱা)	যাস্যতি	যাস্যতঃ	যাস্যন্তি

আত্মনেপদ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্যতে	স্যেতে	স্যন্তে
সেৱ্ (সেৱা কৰা)	সেৱিষ্যতে	সেৱিষ্যেতে	সেৱিষ্যন্তে
ত্ৰৈ (ৰক্ষা কৰা)	ত্ৰাস্যতে	ত্ৰাস্যেতে	ত্ৰাস্যন্তে

প্ৰয়োগ ঃ—

অপেস্বৰীসকল সৰোবৰলৈ যাব—অপ্সৰসঃ সৰঃ যাস্যন্তি।
আকাশত জোন থাকিব—নভসি চন্দ্ৰমাঃ স্থাস্যতি।
এনেকুৱা মানুহ নোলাব—ঈদৃক্ জনঃ ন ভৱিষ্যতি।
বিধাতাই লোকসমূহক ৰক্ষা কৰিব—ৱেধাঃ জনান্ ত্ৰাস্যতে।

ভৱিষ্যৎ কাল বুজাবলৈ সংস্কৃতত লৃট্ বিভক্তি হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

এনে কাম নকৰিব। ছোৱালীজনীয়ে কাপোৰ পিন্ধিব (পৰিধাস্যতি)। পশ্চিম দিশত সূৰ্য্য অস্ত যায়। সাধুৰ মন পবিত্ৰ। সৃষ্টিকৰ্ত্তাৰ এটা নাম প্ৰজাপতি।

The gods will go to the Creator. The divine damsels will drink water. The rich man will give the student cloths. The king had a garland of flowers (সুমনস্) on the chest (ৱক্ষস্)।

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই বাক্য ৰচনা কৰা ঃ—

চন্দ্ৰমসি ; দিৱৌকসঃ ; ৱাসাংসি।

সৰ্ব্বনাম শব্দ

তদ্ (সি, তেওঁ, সেই)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সঃ	তৌ	তে
দ্বিতীয়া	তম্	তৌ	তান্
তৃতীয়া	তেন	তাভ্যাম্	তৈঃ
চতুৰ্থী	তস্মৈ	তাভ্যাম্	তেভ্যঃ
পঞ্চমী	তস্মাৎ	তাভ্যাম্	তেভ্যঃ
ষষ্ঠী	তস্য	তয়োঃ	তেষাম্
সপ্তমী	তস্মিন্	তয়োঃ	তেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	তৎ (দ্)	তে	তানি
দ্বিতীয়া	তৎ (দ্)	তে	তানি

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

তদ্ (তাই, তেওঁ, সেই)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সা	তে	তাঃ
দ্বিতীয়া	তাম্	তে	তাঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	তয়া	তাভ্যাম্	তাভিঃ
চতুৰ্থী	তস্যৈ	তাভ্যাম্	তাভ্যঃ
পঞ্চমী	তস্যাঃ	তাভ্যাম্	তাভ্যঃ
ষষ্ঠী	তস্যাঃ	তয়োঃ	তাসাম্
সপ্তমী	তস্যাম্	তয়োঃ	তাসু

সঙ্কেত ঃ—তদ্ শব্দৰ ঠাইত ত হয় আৰু এই 'ত'-ৰ সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়; কেৱল পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গৰ প্ৰথমাৰ একবচনত ক্ৰমে সঃ আৰু সা হয়। ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ এক-বচনত **তৎ** হয়।

এতদ্ (এই, এইটো)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	এষঃ	এতৌ	এতে
দ্বিতীয়া	এতম্ (এনম্)	এতৌ (এনৌ)	এতান্ (এনান্)
তৃতীয়া	এতেন (এনেন)	এতাভ্যাম্	এতৈঃ
চতুৰ্থী	এতস্মৈ	এতাভ্যাম্	এতেভ্যঃ
পঞ্চমী	এতস্মাৎ	এতাভ্যাম্	এতেভ্যঃ
ষষ্ঠী	এতস্য	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতেষাম্
সপ্তমী	এতস্মিন্	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	এতৎ (দ্)	এতে	এতানি
দ্বিতীয়া	এতৎ (দ্), এনৎ (দ্)	এতে (এনে)	এতানি (এনানি)

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ ৰূপৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	এষা	এতে	এতাঃ
দ্বিতীয়া	এতাম্ (এনাম্)	এতে (এনে)	এতাঃ (এনাঃ)
তৃতীয়া	এতয়া (এনয়া)	এতাভ্যাম্	এতাভিঃ
চতুৰ্থী	এতস্যৈ	এতাভ্যাম্	এতাভ্যঃ
পঞ্চমী	এতস্যাঃ	এতাভ্যাম্	এতাভ্যঃ
ষষ্ঠী	এতস্যাঃ	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতাসাম
সপ্তমী	এতস্যাম্	এতয়োঃ (এনয়োঃ)	এতাসু

সঙ্কেত ঃ—এতদ্ শব্দৰ ৰূপ তদ্ শব্দৰ দৰেই ; কেৱল একাৰ এটা বেছি ; সটো ষ হয়।

ইদম্ (এইটো, এই, এওঁ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	অয়ম্	ইমৌ	ইমে
দ্বিতীয়া	ইমম্ (এনম্)	ইমৌ (এনৌ)	ইমান্ (এনান্)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	অনেন (এনেন)	আভ্যাম্	এভিঃ
চতুৰ্থী	অস্মৈ	আভ্যাম্	এভ্যঃ
পঞ্চমী	অস্মাৎ	আভ্যাম্	এভ্যঃ
ষষ্ঠী	অস্য	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	এষাম্
সপ্তমী	অস্মিন্	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	এষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ইদম্	ইমে	ইমানি
দ্বিতীয়া	ইদম্	ইমে	ইমানি

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ইয়ম্	ইমে	ইমাঃ
দ্বিতীয়া	ইমাম্ (এনাম্)	ইমে (এনে)	ইমাঃ (এনাঃ)
তৃতীয়া	অনয়া (এনয়া)	আভ্যাম্	আভিঃ
চতুৰ্থী	অস্যৈ	আভ্যাম্	আভ্যঃ
পঞ্চমী	অস্যাঃ	আভ্যাম্	আভ্যঃ
ষষ্ঠী	অস্যাঃ	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	আসাম্
সপ্তমী	অস্যাম্	অনয়োঃ (এনয়োঃ)	আসু

কিম্ (কোন)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	কঃ	কৌ	কে
দ্বিতীয়া	কম্	কৌ	কান্
তৃতীয়া	কেন	কাভ্যাম্	কৈঃ
চতুৰ্থী	কস্মৈ	কাভ্যাম্	কেভ্যঃ
পঞ্চমী	কস্মাৎ	কাভ্যাম্	কেভ্যঃ
ষষ্ঠী	কস্য	কযোঃ	কেষাম্
সপ্তমী	কস্মিন্	কয়োঃ	কেষু

ক্লীবলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	কিম্	কে	কানি
দ্বিতীয়া	কিম্	কে	কানি

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	কা	কে	কাঃ
দ্বিতীয়া	কাম্	কে	কাঃ
তৃতীয়া	কয়া	কাভ্যাম্	কাভিঃ
চতুৰ্থী	কস্যৈ	কাভ্যাম্	কাভ্যঃ
পঞ্চমী	কস্যাঃ	কাভ্যাম্	কাভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	কস্যাঃ	কয়োঃ	কাসাম্
সপ্তমী	কস্যাম্	কয়োঃ	কাসু

সঙ্কেত :—কিম্ শব্দৰ ঠাইত 'ক' হয় আৰু সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়। কেৱল ক্লীবলিঙ্গৰ ১মা আৰু ২য়াৰ একবচনত **'কিম্'** হয়।

প্ৰয়োগ :—

কোনো ৰজাৰ লৰা আহিছে—কস্যচিৎ ৰাজ্ঞঃ পুত্ৰঃ আয়াতি।
যি পলায় সি বাচে—যঃ পলায়তে স জীৱতি।
তেওঁৰ নাম কি ?—কিং তস্য নাম ?
সেই ছোৱালীজনী কোন ?—কা সা বালা ?
এওঁ কোন—কঃ অয়ম্ ?

টোকা :—বিভক্তিযুক্ত কিম্ শব্দৰ পাচত চিৎ আৰু চন্ প্ৰত্যয় যোগ হৈ অনিশ্চিত অৰ্থ বুজায়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এওঁ কাৰ ল'ৰা ? সেইটো ঘৰত তেওঁৰ ভনীয়েক থাকে। এই ফলবোৰ কোনে আনিছে ? যাৰ নাই ধন তাৰ নাই মান। তেওঁ কোন দেৱতাক পূজা কৰে ? কোনোবা এজনী ওৰণি লোৱা (অৱগুণ্ঠনবতী) তিৰোতা আহিছে।

She is his sister. These are their flowers. He is her brother. Let God save him from this calamity. Who is that fortunate man ?

২। তলৰ পদবোৰ খটুৱাই বাক্য ৰচনা কৰা :—

কস্য, তেষাম্, এষা, তেভ্যঃ।

অস্মদ্ (মই)—উত্তম পুৰুষ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	অহম্	আৱাম্	ৱয়ম্
দ্বিতীয়া	মাম্, মা	আৱাম্, নৌ	অস্মান্, নঃ
তৃতীয়া	ময়া	আৱাভ্যাম্	অস্মাভিঃ
চতুৰ্থী	মহ্যম্, মে	আৱাভ্যাম্, নৌ	অস্মভ্যম্, নঃ
পঞ্চমী	মৎ (দ্)	আৱাভ্যাম্	অস্মৎ (দ্)
ষষ্ঠী	মম, মে	আৱয়োঃ, নৌ	অস্মাকম্, নঃ
সপ্তমী	ময়ি	আৱয়োঃ	অস্মাসু

তিনিও লিঙ্গতে একে ৰূপ।

ক্ৰিয়াপদ

উত্তম পুৰুষ

লট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	মি	ৱঃ	মঃ
যা—(যোৱা)	যামি	যাৱঃ	যামঃ
নম্—(নত হোৱা, প্ৰণাম কৰা)	নমামি	নমাৱঃ	নমামঃ
দৃশ্—পশ্য —(দেখা)	পশ্যামি	পশ্যাৱঃ	পশ্যামঃ

লোট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	আনি	আৱ	আম
গম্—গচ্ছ	গচ্ছানি	গচ্ছাৱ	গচ্ছাম

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ভূ—ভৱ্	ভৱানি	ভৱাৱ	ভৱাম
দৃশ্—পশ্য্	পশ্যানি	পশ্যাৱ	পশ্যাম

লঙ্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	অম্	ৱ	ম
স্থা—তিষ্ঠ্	অতিষ্ঠম্	অতিষ্ঠাৱ	অতিষ্ঠাম
দৃশ্—পশ্য্	অপশ্যম্	অপশ্যাৱ	অপশ্যাম
পা—পিৱ্	অপিৱম্	অপিৱাৱ	অপিৱাম
গম্—গচ্ছ্	অগচ্ছম্	অগচ্ছাৱ	অগচ্ছাম

ৱিধিলিঙ্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	যাম্	যাৱ	যাম
গম্—গচ্ছ্	গচ্ছেযম্	গচ্ছেৱ	গচ্ছেম
দৃশ্—পশ্য্	পশ্যেয়ম্	পশ্যেৱ	পশ্যেম

লৃট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্যামি	স্যাৱঃ	স্যামঃ
কৃ—(কৰা)	কৰিষ্যামি	কৰিষ্যাৱঃ	কৰিষ্যামঃ
স্থা—(থকা)	স্থাস্যামি	স্থাস্যাৱঃ	স্থাস্যামঃ
গম্—(যোৱা)	গমিষ্যামি	গমিষ্যাৱঃ	গমিষ্যামঃ

প্ৰয়োগ ঃ—

আমি ঘৰলৈ যাওঁ—ৱয়ং গৃহং যামঃ।

এই কামটো মই কৰিম—অহমেতৎ কৰ্ম্ম কৰিষ্যামি।

আমি দুয়ো যাওঁ বলা—আৱাং গচ্ছাৱ।

মই বনত সিংহ দেখিছিলোঁ—অহং কাননে সিংহমপশ্যম্।

আমি বনলৈ যোৱা উচিত—ৱয়ং ৱনং গচ্ছেম।

তেওঁ আমি দুয়োৰে মৰমৰ সখী—সা আৱয়োঃ প্ৰিয়া সখী।

টোকা ঃ—অস্মদ্ শব্দৰ মা, মে, নৌ, নঃ—এই চাৰি ৰূপ বাক্য বা শ্লোকৰ চৰণৰ আদিত প্ৰয়োগ নহয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

তেঁওঁ মোক কিতাপ এখন দিছিল। মই এখন সুন্দৰ উদ্যান দেখিছিলোঁ: আমি দুয়ো ৰাতি তেওঁৰ ঘৰত থাকিম। আযে মোক মৰম কৰে। আমাৰ পিতা বিদেশলৈ গৈছে। তেওঁ মোৰ বন্ধু। কোনে আমাক এই বিপদত ৰক্ষা কৰিব ?

We shall do our duty. Oh God save me from this danger. My father is a kind man. I bow down to Siva. He gave me a book.

যুষ্মদ্ (তুমি, তই)—মধ্যম পুৰুষ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ত্বম্	যুৱাম্	যূয়ম্
দ্বিতীয়া	ত্বাম্, ত্বা	যুৱাম্, ৱাম্	যুষ্মান্, ৱঃ
তৃতীয়া	ত্বয়া	যুৱাভ্যাম্	যুষ্মাভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুর্থী	তুভ্যম্, তে	যুবাভ্যাম্, বাম্	যুষ্মভ্যম্, বঃ
পঞ্চমী	ত্বৎ (দ্)	যুবাভ্যাম্	যুষ্মৎ
ষষ্ঠী	তব, তে	যুবয়োঃ, বাম্	যুষ্মাকম্, বঃ
সপ্তমী	ত্বয়ি	যুবয়োঃ	যুষ্মাসু

তিনিও লিঙ্গতেই এই রূপ।

ক্রিয়াপদ

মধ্যম পুরুষ

লট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	সি	থঃ	থ
যা—	যাসি	যাথঃ	যাথ
গম্—গচ্ছ্	গচ্ছসি	গচ্ছথঃ	গচ্ছথ
দৃশ্—পশ্য্	পশ্যসি	পশ্যথঃ	পশ্যথ
পা—পিব্	পিবসি	পিবথঃ	পিবথ ·

লোট্ (পরস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	হি	তম্	ত
যা—	যাহি	যাতম্	যাত
ভূ—ভব্	ভব	ভবতম্	ভবত
স্থা—তিষ্ঠ	তিষ্ঠ	তিষ্ঠতম্	তিষ্ঠত

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পা—পিৱ্	পিৱ	পিৱতম্	পিৱত
দৃশ্—পশ্য্	পশ্য	পশ্যতম	পশ্যত

লঙ্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্	তম্	ত
গম্—গচ্ছ্	অগচ্ছঃ	অগচ্ছতম্	অগচ্ছত
পা—পিৱ্	অপিৱঃ	অপিৱতম্	অপিৱত
দৃশ্—পশ্য্	অপশ্যঃ	অপশ্যতন্	অপশ্যত

বিধিলিঙ্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	যাঃ	যাতম্	যাত
হন্—	হন্যাঃ	হন্যাতম্	হন্যাত
গম্—গচ্ছ্	গচ্ছেঃ	গচ্ছেতম্	গচ্ছেত
স্থা—তিষ্ঠ্	তিষ্ঠেঃ	তিষ্ঠেতম্	তিষ্ঠেত
পালি—পালয়্	পালয়েঃ	পালয়েতম্	পালয়েত

লৃট্ (পৰস্মৈপদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
	স্যসি	স্যথঃ	স্যথ
যা—	যাস্যসি	যাস্যথঃ	যাস্যথ
কৃ—	কৰিষ্যসি	কৰিষ্যথঃ	কৰিষ্যথ
গম্—	গমিষ্যসি	গমিষ্যথঃ	গমিষ্যথ

প্ৰয়োগ ঃ—

তুমি গৈছা—ত্বং গচ্ছসি।

তোমালোক দুয়ো আহা—যুৱাম্ আগচ্ছত।

তোমালোকে মোক দেখিছিলা—যূয়ং মাম্ অপশ্যত।

তই ঘৰত থকা উচিত—ত্বং গৃহে তিষ্ঠেঃ।

তুমি যাবা, মই থাকিম—ত্বং গমিষ্যসি, অহং স্থাস্যামি।

মই তোমাক এখন কিতাপ দিম—অহং তুভ্যমেকং পুস্তকং দাস্যামি।

আমি তোমালোকৰ ঘৰত আছিলো—ৱয়ং যুষ্মাকং গৃহে অতিষ্ঠাম।

টোকা ঃ—যুষ্মদ্ শব্দৰ ত্বা, তে, ৱাম্, ৱঃ—এই ৰূপ কেইটা বাক্য নাইবা শ্লোকৰ চৰণৰ আদিত প্ৰয়োগ নহয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

কোন তোমাৰ পত্নী, কোন তোমাৰ পৰিবাৰ? তুমি ডাঙৰ মানুহ হবা। তোমালোক দুয়ো মোৰ ঘৰলৈ আহিবা। তোমালোক যোৱা, সুখী হোৱা। তোমাৰ ভক্তিত মই তুষ্ট হৈছো। তোমালোক দুয়োকে কৈছো, আহিবা।

My students, you may go. What is your name? This girl is the dear friend of you two. I shall give you a pen. He got a book from you.

সংখ্যাবাচক শব্দ

এক—একবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
প্রথমা	একঃ	একম্	একা
দ্বিতীয়া	একম্	একম্	একাম্
তৃতীয়া	একেন	একেন	একয়া
চতুর্থী	একস্মৈ	একস্মৈ	একস্যৈ
পঞ্চমী	একস্মাৎ	একস্মাৎ	একস্যাঃ
ষষ্ঠী	একস্য	একস্য	একস্যাঃ
সপ্তমী	একস্মিন্	একস্মিন্	একস্যাম্

দ্বি (দুই)—দ্বিবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গ
প্রথমা	দ্বৌ	দ্বে
দ্বিতীয়া	দ্বৌ	দ্বে
তৃতীয়া	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
চতুর্থী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
পঞ্চমী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
ষষ্ঠী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
সপ্তমী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ

ত্ৰি—(তিনি) বহুবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
প্ৰথমা	ত্ৰয়ঃ	ত্ৰীণি	তিস্ৰঃ
দ্বিতীয়া	ত্ৰীন্	ত্ৰীণি	তিস্ৰঃ
তৃতীয়া	ত্ৰিভিঃ	ত্ৰিভিঃ	তিসৃভিঃ
চতুৰ্থী	ত্ৰিভ্যঃ	ত্ৰিভ্যঃ	তিসৃভ্যঃ
পঞ্চমী	ত্ৰিভ্যঃ	ত্ৰিভ্যঃ	তিসৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	ত্ৰয়াণাম্	ত্ৰয়াণাম্	তিসৃণাম্
সপ্তমী	ত্ৰিষু	ত্ৰিষু	তিসৃষু

চতুৰ্—(চাৰি) বহুবচনান্ত

	পুংলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
প্ৰথমা	চত্বাৰঃ	চত্বাৰি	চতস্ৰঃ
দ্বিতীয়া	চতুৰঃ	চত্বাৰি	চতস্ৰঃ
তৃতীয়া	চতুৰ্ভি	চতুৰ্ভিঃ	চতসৃভিঃ
চতুৰ্থী	চতুৰ্ভ্যঃ	চতুৰ্ভ্যঃ	চতসৃভ্যঃ
পঞ্চমী	চতুৰ্ভ্যঃ	চতুৰ্ভ্যঃ	চতসৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	চতুৰ্ণাম্	চতুৰ্ণাম্	চতসৃণাম্
সপ্তমী	চতুৰ্ষু	চতুৰ্ষু	চতসৃষু

প্ৰয়োগ ঃ—

দুটা ফল আনা—দ্বে ফলে আনয়।

তিনিটা ঘোৰা দৌৰিছিল—ত্ৰয়ঃ অশ্বাঃ অধাৱন্।

দশৰথৰ তিনি গৰাকী তিৰোতা—দশৰথস্য তিস্রঃ পত্ন্যঃ।
গৰুৰ ঠেং চাৰিখন—গোঃ চত্বাৰি পদানি ভৱন্তি।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

শিৰৰ চকু তিনিটা। দশৰথ ৰজাৰ চাৰি পুতেক। তেওঁ দুমাহ ব্যাকৰণ পঢ়িছে। বাগিচাত দুজোপা গছ আছে।

In the four ages. From the three queens. The cow has two horns. One day I went to the forest. It has three legs.

অব্যয় শব্দ

যিবিলাক শব্দৰ তিনিও লিঙ্গ, বচন আৰু সকলো বিভক্তিতে একে ৰূপ তাক অব্যয় বোলে। অব্যয়ৰ পাচত থকা বিভক্তিৰ চিন লোপ পায়।

কেইটামান প্ৰচলিত অব্যয়

অতীৱ—বৰ বেছি
অত্ৰ—ইয়াত
অদ্য—আজি
অধুনা, ইদানীম্—এতিয়া
অপি—ও
নক্তম্—ৰাতি
নাম—নামেৰে
পুৰা—পুৰণি কালত
পশ্চাৎ—পাচত
পুনঃ—আকৌ
প্ৰাতঃ (ৰ্)—ৰাতিপুৱা

ইত্থম্—এইদৰে	মিথ্যা, মৃষা—মিছা
ইৱ—যেন	ৱা—নাইবা
একদা—এদিনাখন	ৱৃথা—নিষ্ফল
এৱম্—এইদৰে	শনৈঃ শনৈঃ—লাহে লাহে
কথম্—কেনেকৈ, কিয়	শ্বঃ—কাইলৈ
কদা—কেতিয়া	সমম্, সহ—সৈতে
কুত্ৰ, ক্ব—ক'ত	সম্যক্—ভালদৰে
চ—আৰু	সৰ্ব্বত্ৰ—সকলো ঠাইত
ততঃ—সেই কাৰণে	সহসা—হঠাৎ
তত্ৰ—তাত	সায়ম্—গধূলি
তদা – তেতিয়া	স্বয়ম্—নিজে
দিৱা – দিনত	হ্যঃ—কালি

নো, ন, মা—নিষেধাৰ্থক অব্যয়।

প্ৰয়োগ ঃ—

পিতা আজি ঘৰত নাই—পিতা **অদ্য** গৃহে নাস্তি।

মিছা কথা নকবা—মিথ্যা (মৃষা) **মা** ৱদ।

আমি কাইলৈ নগৰলৈ যাম—ৱয়ং **শ্বঃ** নগৰং যাস্যামঃ।

সদায় সঁচা কথা কব লাগে—**সদা** সত্যং ৱদেৎ।

ময়ো যাম—অহম্ **অপি** যাস্যামি।

তুমি কেনেকৈ তালৈ যাবা ?—**কথং** ত্বং **তত্ৰ** যাস্যসি ?

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা ঃ—

এতিয়া ঘৰলৈ যাওঁ। দিনত শুব নেলাগে। গধূলি চৰাইবোৰ বাঁহলৈ যায়। লাহে লাহে যাবা। কালি তপন বিদ্যালয়লৈ যোৱা নাছিল।

	ঈয়সুন্	ইষ্ঠন্		ঈয়সুন্	ইষ্ঠন্
প্ৰিয় (মৰমৰ)—	প্ৰেয়স্	প্ৰেষ্ঠ	**অল্প** (কম)—	অল্পীয়স্	অল্পিষ্ঠ
প্ৰশস্য (ভাল)—	শ্ৰেয়স্	শ্ৰেষ্ঠ		কনীয়স্	কনিষ্ঠ
			বহু (বেছি)—	ভূয়স্	ভূয়িষ্ঠ

প্ৰয়োগ ঃ—

আটাইতকৈ সৰু পুতেকজন মাকৰ অতি মৰমৰ—কনিষ্ঠঃ পুত্ৰঃ মাতুঃ প্ৰেষ্ঠঃ।

অৰ্জ্জুনতকৈ ভীম ডাঙৰ—অৰ্জ্জুনাৎ ভীমঃ জ্যায়ান্।

পিতৃতকৈ মাতৃ ডাঙৰ—পিতুৰ্গৰীয়সী মাতা।

গোপাল গোবিন্দতকৈ বেছি চহকী—গোপালঃ গোবিন্দাৎ আঢ্যতৰঃ।

ৰমেশ শ্ৰেণীত আটাইতকৈ বুদ্ধিমান—ৰমেশঃ শ্ৰেণ্যাং বুদ্ধিমত্তমঃ।

তিৰোতাৰ ভিতৰত মাতৃ আটাইতকৈ পূজনীয়া—নাৰীষু পূজ্যতমা মাতা।

টোকা ঃ—ঈয়সুন্ প্ৰত্যযান্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত ঈকাৰান্ত হয়; তৰপ্, তমপ্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ আকাৰান্ত হয়।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তুমি মোৰ প্ৰাণতকৈও প্ৰিয়। কবিৰ ভিতৰত কালিদাস সকলোতকৈ ডাঙৰ। ডাঙৰ পুতেক পিতাকৰ আটাইতকৈ বেছি মৰমৰ। ককায়েকে ভায়েকৰ লগত গৈছে। তুমি মোৰ মাতৃতকৈও বেছি পূজনীয়া।

The days are longer in summer. He is the youngest boy in the class. The Everest is the highest (উচ্চতম) pick. The Ganges is the biggest (বৃহত্ত) river. Your need is greater than mine.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

স্বধৰ্মে নিধনং শ্ৰেয়ঃ। নিকটস্থং গৰীয়াংসমপি লোকো ন মন্যতে। কৰ্মণঃ বুদ্ধিৰ্জ্যায়সী। ভৱতি ৰিক্ততৰঃ ক্ৰমশো জনঃ। অতো দুঃখতৰং নু কিম্? গোদাৱৰীয়ং সৰিতাং ৱৰিষ্ঠা।

প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয় (Derivation)

কোনো পদৰ প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয় কৰা বা বুৎপত্তি সাধন কৰাৰ অৰ্থ হৈছে পদটোৰ মূলত কি ধাতু বা প্ৰাতিপদিক আৰু তাৰ পাচত কি প্ৰত্যয়, বিভক্তি, বচন আদি যোগ হৈছে এইবোৰ ভাঙি দেখুওৱা।

তলত নমুনাস্বৰূপে কেইটামান পদৰ প্ৰকৃতি-প্ৰত্যয় নিৰ্ণয় কৰি দেখুওৱা হ'ল :—

(ক) শাস্ত্ৰাণ্যধীত্যাপি **ভৱন্তি** মূৰ্খাঃ।

অধীত্য —অধি—ই + ল্যপ্। **ভৱন্তি**—ভূ + লট্ অন্তি।

(খ) ত্ৰাসহেতো **ৰ্ৱিনীতিস্তু ক্ৰিয়তে** জীৱিতাশয়া।

ৱিনীতিঃ—ৱি-নী + ক্তিন্ + ১মা ১ বঃ। **ক্ৰিয়তে**—কৃ + কৰ্মবাচ্যে লট্ তে।

(গ) শীলং ৰক্ষতু **মেধাৱী প্ৰাপ্তুম্** ইচ্ছুঃ সুখত্ৰয়ম্।

মেধাৱী—মেধা + ৱিনি + পুং ১মা ১বঃ। **প্ৰাপ্তুম্**—প্ৰ + আপ্ + তুমুন্।

(ঘ) **দাশৰথি** ৰ্ৱনং **যযৌ**।

দাশৰথিঃ—দশৰথ + ইঞ্ ১মা ১বঃ। **যযৌ**—যা + লিট্ অ।

(ঙ) ধনাৎ ৱিদ্যা **গৰীয়সী**।

গৰীয়সী—গুৰু + ঈয়সুন + স্ত্ৰিয়াম্ ঈপ্, ১মা ১ বঃ।

He is very timid. Why does he go there? The boy gets up (উত্তিষ্ঠতি) in the morning. Do your work well. The life of a fool is vain.

২। সহসা, তত্র, স্বয়ম্—এই তিনিটা পদ বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰা।

৩। অসমীয়া কৰা :—

ৱৃথা তৃপ্তস্য ভোজনম্। নক্তং দধি ন ভুঞ্জীত।
প্ৰাতৰুদেতি ভাস্কৰঃ। সাধৱো নহি সৰ্ব্বত্ৰ।

উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়

১। বাক্যৰ দুটা ভাগ আছে—এটাৰ নাম উদ্দেশ্য, আনটো বিধেয়। যাক উদ্দেশ্য কৰি কোৱা হয় তাক উদ্দেশ্য বোলে আৰু উদ্দেশ্যৰ বিষয় যি কোৱা হয় তাক বিধেয় বোলে।

গোপালঃ গচ্ছতি। তপনঃ কৃপণঃ। ৱিদ্যা ধনম্।

ওপৰৰ বাক্য তিনিটাৰ 'গোপালঃ', 'তপনঃ', আৰু 'ৱিদ্যা'—এই পদ তিনিটা উদ্দেশ্য, কিয়নো বাক্য কেইটাত ক্ৰমে গোপাল, তপন আৰু বিদ্যাক উদ্দেশ্য কৰি কোৱা হৈছে। আন হাতে, 'গচ্ছতি', 'কৃপণঃ,' 'ধনম্'—এই পদ কেইটিয়ে ক্ৰমে গোপাল, তপন আৰু ৱিদ্যা সম্বন্ধে কৈছে ; গতিকে সেইবোৰ বিধেয়।

২। বিধেয় তিনি প্ৰকাৰ—(ক) সমাপিকা ক্ৰিয়া, (খ) বিশেষণ পদ, আৰু (গ) আন বিশেষ্য পদ

(ক) বিধেয় যেতিয়া ক্ৰিয়াপদ হয়, উদ্দেশ্য পদৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি তাৰো পুৰুষ আৰু বচন হয়। যেনে—অহং গচ্ছামি ; যূয়ং গচ্ছত ; বালকাঃ ক্ৰীড়ন্তি।

(খ) বিধেয় যেতিয়া বিশেষণ পদ হয়, তেতিয়া সি বিশেষ্যৰ পাচত বহে আৰু উদ্দেশ্যৰ লগত তাৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তিৰ মিল হয় ; যেনে—

এতে বালকাঃ চপলাঃ—এই লৰাকেইজন চঞ্চল।

ইয়ং নদী বেগবতী—এই নদীটো কোবাল।

অস্য সৰসঃ পয়ঃ নিৰ্ম্মলম্—এই হ্ৰদৰ পানী পৰিষ্কাৰ।

(গ) বিধেয় যেতিয়া কোনো বিশেষ্য পদ হয়, তেতিয়া উদ্দেশ্যৰ লগত তাৰ লিঙ্গ আৰু বচনৰ মিল নহবও পাৰে ; বিভক্তিৰ মিল অবশ্যে থাকিব লাগিব (১)। যেনে—

শৈত্যং প্ৰকৃতিৰ্জলস্য—শীতলতা গুণ পানীৰ স্বভাৱ।

পৰ্ব্বতানাং ভয়ং বজ্ৰঃ—পৰ্ব্বতৰ ভয় বজ্ৰ।

৩। আচলতে বিধেয় পদৰূপে ব্যৱহাৰ হোৱা বিশেষ্য পদো বিশেষণ বুলিয়ে গণ্য হয়। বিধেয় পদৰূপে ব্যৱহাৰ হলে পাত্ৰ; আস্পদ, স্থান, ভাজন, প্ৰমাণ, পদ ইত্যাদি শব্দবোৰ সদায় ক্লীবলিঙ্গৰ একবচনত ব্যৱহাৰ হয়। এই কেইটাক **অজহল্লিঙ্গ** বিশেষণো বোলে :—

সম্পদঃ পদমাপদাম্—সম্পত্তি অনৰ্থৰ মূল।

যূয়ং মম স্নেহস্য ভাজনম্—তোমালোক মোৰ মৰমৰ পাত্ৰ।

---

(১) উদ্দেশ্যে চ বিধেয়ে চ বিভক্তিস্তু সমা ভবেৎ।
কদাচিজ্জায়তে তত্ৰ বৈষম্যং লিঙ্গসংখ্যয়োঃ॥

কৰ্ত্তা আৰু ক্ৰিয়া

১। বিধেয় পদ বিশেষ্য বা বিশেষণ থাকিলেও তাৰ পাচত ভূ বা অস্ ধাতুৰ ৰূপ উহ্য থাকে ; উদ্দেশ্যৰ লগতহে ক্ৰিয়াৰ মিল হয় ; যেনে—

সম্পদঃ আপদাং পদং (ভৱন্তি)।

ত্বং মম স্নেহস্য ভাজনম্ (অসি)।

২। যেতিয়া কৰ্ত্তা 'চ'ৰে সংযুক্ত দুটা বা অধিক বিশেষ্য বা সৰ্বনামৰ সমষ্টি হয়, তেতিয়া ক্ৰিয়াপদৰ বচন সিহঁতৰ সমষ্টিৰ বচনৰ লগত মিলে ; যেনে—

ৰামঃ গোৱিন্দঃ গোপালশ্চ গমিষ্যন্তি—ৰাম, গোবিন্দ আৰু গোপাল যাব।

৩। এইদৰে 'চ'ৰে সংযুক্ত সমষ্টিগত কৰ্তৃপদত যদি উত্তম পুৰুষৰ পদ থাকে, তেন্তে ক্ৰিয়া উত্তম পুৰুষৰ হব। মধ্যম আৰু প্ৰথম পুৰুষৰ থাকিলে ক্ৰিয়া মধ্যম পুৰুষৰ হব ; যেনে—

গোৱিন্দঃ ত্বম্ অহং চ গমিষ্যামঃ। ত্বং গোৱিন্দশ্চ গমিষ্যথঃ। অহং গোৱিন্দশ্চ গমিষ্যাৱঃ।

৪। বিভিন্ন পুৰুষ আৰু বচনৰ একাধিক কৰ্তৃপদ 'বা'ৰে সংযুক্ত হলে ক্ৰিয়াপদটো একেবাৰে ওচৰৰ কৰ্ত্তাটোৰ লগত মিলে ; যেনে—ত্বং ৱয়ং ৱা কৰিষ্যামঃ। যূয়ং স ৱা এতৎ কৰিষ্যতি।

বিশেষ্য আৰু বিশেষণ

১। আগতে আলোচনা কৰা হৈছে যে সংস্কৃত ভাষাত বিশেষ্য পদৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়, বিশেষণ পদৰো সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়।

২। যেতিয়া কেবাটাও বিশেষ্যপদৰ এটা সাধাৰণ বিশেষণ থাকে, তেতিয়া বিশেষ্য পদ কেইটা মিলি যি বচন হয়, বিশেষণৰো সেই বচন হয়। বিশেষ্য পদ কেইটাৰ মাজত ক্লীবলিঙ্গৰ পদ থাকিলে, বিশেষণ ক্লীবলিঙ্গৰ হয়; কেৱল পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গৰ পদ থাকিলে বিশেষণ পদ পুংলিঙ্গৰ হয়; যেনে—

পিতা চ মাতা চ পূজনীয়ৌ—আই-পিতা পূজনীয়।

ৱিদ্যা চ ধনং চ ধৰ্মঃ চ হিতকৰাণি—ৱিদ্যা, ধন আৰু ধৰ্ম কল্যাণদায়ক।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ ভাঙনি কৰা :—

এইটো মনোহৰ সৰোবৰ। তিৰোতাৰ অলঙ্কাৰ স্বামী। ঈশ্বৰ জগতৰ কাৰণ। তুমি আৰু মই আজিয়ে যাম। মাধৱে বা তোমালোক দুজনে এই কামটো কৰিবা। তুমি আৰু মই একেলগে (সমম্) যাম। ভায়েক আৰু ভনীযেক বুধিয়ক।

He is an object of my affection. Krishna and Govinda live in my house. Learning is the ornament of man. Forgiveness is the strength of ascetics. Either you or Kamala will go.

২। অসমীয়া কৰা :—

সন্তপ্তানাং ত্বমসি শৰণম্। অৱিৱেকঃ পৰমাপদাং পদম্। প্ৰমাণং পৰমং শ্ৰুতিঃ। ত্বং জীৱিতং ত্বমসি মে হৃদয়ং দ্বিতীয়ম্। ত্বং কৌমুদী নয়নয়োঃ। ত্বয্যস্তুত্তৱ শৰণং ভৱতু।

তিঙন্ত প্ৰকৰণ

১। ভূ, অস্, কৃ, গম্, দৃশ্ আদি ক্ৰিয়া বুজোৱা শব্দবোৰক ধাতু বোলে। এই ধাতুবিলাক দহোটা সমষ্টিত বিভক্ত। সমষ্টি বিলাকক গণ বোলে। (১) ভূ ধাতুক আদি কৰি যিটো সমষ্টি, তাৰ নাম **ভ্বাদি (ভূ+আদি) গণ**; তুদ্ আদি ধাতু লৈ **তুদাদিগণ**; দিৱ্ আদি ধাতু লৈ **দিৱাদিগণ**; সু আদি ধাতু লৈ **স্বাদিগণ**; ক্ৰী আদি ধাতু লৈ **ক্ৰ্যাদিগণ**; তন্ আদি ধাতু লৈ **তনাদিগণ**; ৰুধ্ আদি ধাতু লৈ **ৰুধাদিগণ**; অদ্ আদি ধাতু লৈ **অদাদিগণ**; হু আদি ধাতু লৈ **হ্বাদিগণ**; আৰু চুৰ্ আদি ধাতু লৈ **চুৰাদিগণ**।

২। ধাতুৰ পাচত বিভক্তি যোগ হলে ক্ৰিয়াপদ ৰচিত হয়। ক্ৰিয়া বিভক্তিক তিঙো বোলে। বিভক্তিৰ ক্ৰম অনুসৰি তি প্ৰথম আখৰ আৰু ঙ্ শেষ আখৰ; দুয়ো লগ লাগি **তিঙ্** সংজ্ঞা তৈয়াৰ হৈছে। ক্ৰিয়াপদক তিঙন্তপদ বুলিও জনা যায়।

৩। তিঙ্ বিভক্তি দহ প্ৰকাৰ :—

১। **লট্**—(চলি থকা, হৈ যোৱা, সদায় হোৱা ইত্যাদি সকলো প্ৰকাৰৰ বৰ্ত্তমান কাল বুজায়)

২। **লোট্**—(আদেশ, অনুৰোধ আদি অৰ্থ জ্ঞাপক)

৩। **লঙ্**—(সাধাৰণতে চলিত দিনৰ আগত ঘটা অতীত কাল বুজায়)

৪। **বিধিলিঙ্**—(বিধি, ঔচিত্য, সম্ভাৱনা আদি বুজায়)

৫। **লৃট্**
৬। **লুট্** } —(ভৱিষ্যৎ কাল বুজায়)

৭। **লৃঙ্**—(সম্ভাব্য অতীত)

৮। **আশীৰ্লিঙ্**—(আশীৰ্ব্বাদ জ্ঞাপক)

৯। **লিট্**—(বক্তাৰ পৰোক্ষত ঘটা অতীতক বুজায়)

১০। **লুঙ্**—(অতীত কাল বুজায়)

৪। প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে দুটা ভাগ আছে ; এটা **পৰস্মৈপদ** আনটো **আত্মনেপদ**। কিছুমান ধাতুৰ পৰস্মৈপদত ৰূপ হয়, সেইবোৰক পৰস্মৈপদী ধাতু বোলে। কিছুমানৰ আত্মনেপদত ৰূপ হয় ; সেইবোৰক আত্মনেপদী ধাতু বোলে। কিছুমান ধাতুৰ দুয়ো পদতে ৰূপ হয় ; সেইবোৰক উভয়পদী ধাতু বোলে।

৫। বিভক্তিবিলাকৰ উত্তম, মধ্যম, প্ৰথম—এই তিনি পুৰুষৰ ৰূপ আছে ; কৰ্ত্তা অস্মদ্ সৰ্বনাম হলে উত্তম পুৰুষ, যুষ্মদ্ সৰ্বনাম হলে মধ্যম পুৰুষ আৰু এই দুই সৰ্বনামত বাহিৰে যি কোনো সৰ্বনাম, বিশেষ্য বা বিশেষণ কৰ্ত্তা হলে প্ৰথম পুৰুষৰ বিভক্তি হয়।

৬। প্ৰত্যেক পুৰুষৰে তিনিটা বচনত বিভক্তিৰ আকৃতি বেলেগ বেলেগ হয়।

বিভক্তিৰ আকৃতি

লট্

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	তি	সি	মি	তে	সে	এ
দ্বিবচন	তস্	থস্	বস্	আতে	আথে	বহে
বহুবচন	অন্তি	থ	মস্	অন্তে	ধ্বে	মহে

লোট

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	তু	হি	আনি	তাম্	স্ব	ঐ
দ্বিবচন	তাম্	তম্	আৱ	আতাম্	আথাম্	আৱহৈ
বহুবচন	অন্তু	ত	আম	অন্তাম্	ধ্বম্	আমহৈ

লঙ্

একবচন	দ্	স্	অম্	ত	থাস্	ই
দ্বিবচন	তাম্	তম্	ৱ	আতাম্	আথাম্	ৱহি
বহুবচন	অন্	ত	ম	অন্ত	ধ্বম্	মহি

বিধিলিঙ্

একবচন	যাৎ	যাস্	যাম্	ঈত	ঈথাস্	ঈয
দ্বিবচন	যাতাম	যাতম্	যাৱ	ঈয়াতাম্	ঈযাথাম্	ঈৱহি
বহুবচন	যুস্	যাত	যাম	ঈৰন্	ঈধ্বম	ঈমহি

লৃট্

একবচন	স্যতি	স্যসি	স্যামি	স্যতে	স্যসে	স্যে
দ্বিবচন	স্যতঃ	স্যথঃ	স্যাৱঃ	স্যেতে	স্যেথে	স্যাৱহে
বহুবচন	স্যন্তি	স্যথ	স্যামঃ	স্যন্তে	স্যধ্বে	স্যামহে

[বাকীবোৰ বিভক্তিৰ চিন অপ্ৰয়োজনীয বুলি ইয়াত দেখুওৱা নহ'ল]

৭। লট্, লোট্, লঙ্, বিধিলিঙ্—এই চাৰি বিভক্তিত ধাতুৰ ৰূপ কৰোঁতে প্ৰত্যেক গণতে অলপ ভিন ৰূপ হয়। আনবোৰ বিভক্তিত গণৰ কোনো পৃথক চিন নেথাকে।

ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰূপ

হস্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—হঁহা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হসতি	হসসি	হসামি
দ্বিবচন	হসতঃ	হসথঃ	হসাৱঃ
বহুবচন	হসন্তি	হসথ	হসামঃ

লোট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হসতু	হস	হসানি
দ্বিবচন	হসতাম্	হসতম্	হসাৱ
বহুবচন	হসন্তু	হসত	হসাম

লঙ্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অহসৎ	অহসঃ	অহসম্
দ্বিবচন	অহসতাম্	অহসতম্	অহসাৱ
বহুবচন	অহসন্	অহসত	অহসাম

বিধিলিঙ্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হসেৎ	হসেঃ	হসেয়ম্
দ্বিবচন	হসেতাম্	হসেতম্	হসেৱ
বহুবচন	হসেয়ুঃ	হসেত	হসেম

টোকা ঃ—(১) উক্ত চাৰি বিভক্তিত ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত বিভক্তি যাগ হোৱাৰ আগতে এটা অ হয়।

(২) বিভক্তিৰ অকাৰ পাচত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা অকাৰৰ লোপ য ; যেনে—হস (হস্ + অ) + অন্তি—হসন্তি।

(৩) বিভক্তিৰ ম আৰু ৱ পাচত থাকিলে ধাতুৰ শেষত যোগ হোৱা অৰ াইত আ হয় ; যেনে—হস + মি—হসামি।

(৪) অকাৰৰ পাচত থকা লোট্‌ৰ হি লোপ হয় ; হস + হি—হস।

(৫) লঙ্ বিভক্তিত সকলো ধাতুৰ আগত অ আগম হয়।

(৬) অকাৰ আগত থাকিলে ৱিধিলিঙ্ বিভক্তিৰ যুস্ ইয়ুস্ হয়, যাম্ ইয়ম্ হয় আৰু বাকীবোৰত 'যা' ৰ ঠাইত ই হয় ; যেনে—

হস্ + যাৎ—হস + ইৎ—হসেৎ

হস্ + যুস্—হস + ইয়ুস্—হসেয়ুঃ

হস্ + যাম্—হস + ইয়ম্—হসেয়ম্

(৭) পদৰ অন্তত থকা স্ ৰ ঠাইত বিসৰ্গ হয় ; যেনে—হসতস্—হসতঃ।

তলত দিয়া ভ্বাদিগণীয় ধাতুবোৰবো এইদৰে পৰস্মৈপদত ৰূপ হব ঃ—

লট্ তি	লট্ তি
ক্রন্দ্ (কন্দা)—ক্রন্দতি	নম্ (নমস্কাৰ কৰা)—নমতি
ক্রীড়্ (খেলা)—ক্রীড়তি	পত্ (পৰা)—পততি
খাদ্ (খোৱা)—খাদতি	পঠ্ (পঢ়া)—পঠতি
গৰ্জ্ (গৰ্জন কৰা)—গৰ্জতি	ৰক্ষ্ (ৰক্ষা কৰা)—ৰক্ষতি
গৈ (গোৱা)—গায়তি	ৱদ্ (কোৱা)—ৱদতি

লট্ তি	লট্ তি
চৰ্ (বিচৰণ কৰা)—চৰতি	ৱস্ (বাস কৰা)—ৱসতি
জীৱ্ (জীয়াই থকা)—জীৱতি	ৱ্ৰজ্ (যোৱা)—ৱ্ৰজতি
নন্দ্ (আনন্দ কৰা)—নন্দতি	ৱাঞ্ছ্ (ইচ্ছা কৰা)—ৱাঞ্ছতি

বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে কিছুমান ধাতুৰ আকৃতি সলনি হয়। লট্, লোট্, লঙ্ আৰু ৱিধিলিঙত ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ অন্ত্যস্বৰৰ গুণ হয় ঃ—

লট্ তি	লট্ তি
জি—জয়্ (জয় কৰা)—জয়তি	দৃশ্—পশ্য (চোৱা)—পশ্যতি
ক্ষি—ক্ষয়্ (ক্ষয় হোৱা)—ক্ষয়তি	স্থা—তিষ্ঠ্ (থকা)—তিষ্ঠতি
ভূ—ভৱ্ (হোৱা)—ভৱতি	দা—যচ্ছ্ (দিয়া)—যচ্ছতি
স্মৃ—স্মৰ্ (সোঁৱৰা)—স্মৰতি	পা—পিৱ্ (পি খোৱা)—পিৱতি
তৃ—তৰ্ (পাৰ হোৱা)—তৰতি	ঘ্ৰা—জিঘ্ৰ্ (শুঙা)—জিঘ্ৰতি
গম্—গচ্ছ্ (যোৱা)—গচ্ছতি	দন্শ্—দশ্ (কামোৰা)—দশতি

লট্, লোট্, লঙ্, ৱিধিলিঙ্ত ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ উপধা লঘু স্বৰৰ গুণ হয় ঃ—

লট্ তি	লট্ তি
শুচ্—শোচ্—(দুখ কৰা)—শোচতি	ৱৃষ্—বৰ্ষ্ (বৰষুণ দিয়া)—ৱৰ্ষতি
কৃষ্—কৰ্ষ্ (টনা)—কৰ্ষতি	

ভাষ্ ধাতু—(কোৱা)—আত্মনেপদী

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ভাষতে	ভাষসে	ভাষে

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
দ্বিবচন	ভাষেতে	ভাষেথে	ভাষাৱহে
বহুবচন	ভাষন্তে	ভাষধ্বে	ভাষামহে

লোট্

একবচন	ভাষতাম্	ভাষস্ব	ভাষৈ
দ্বিবচন	ভাষেতাম্	ভাষেথাম্	ভাষাৱহৈ
বহুবচন	ভাষন্তাম্	ভাষধ্বম্	ভাষামহৈ

লঙ্

একবচন	অভাষত	অভাষথাঃ	অভাষে
দ্বিবচন	অভাষেতাম্	অভাষেথাম্	অভাষাৱহি
বহুবচন	অভাষন্ত	অভাষধ্বম্	অভাষামহি

বিধিলিঙ্

একবচন	ভাষেত	ভাষেথাঃ	ভাষেয়
দ্বিবচন	ভাষেয়াতাম্	ভাষেয়াথাম্	ভাষেৱহি
বহুবচন	ভাষেৰন্	ভাষেধ্বম্	ভাষেমহি

টীকা ঃ—(১) বিভক্তিৰ একাৰ পাচত থাকিলে ধাতুৰ অন্তত থকা **অকাৰৰ** লোপ হয় ; যেনে—ভাষ + এ—ভাষ্-এ—ভাষে ।

(২) অকাৰৰ পাচত থকা আতে, আথে, আতাম্, আথাম্ এই কেই **বিভক্তিৰ** আকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হয ; যেনে—ভাষ + আতাম্—ভাষ + ইতাম্—ভাষেতাম্ ।

ভাষ্ ধাতুৰ দৰে ৰূপ হোৱা আৰু কিছুমান ভ্বাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু ঃ—

লট্ তে	লট্ তে
ঈক্ষ্ (চোৱা)—ঈক্ষতে (লঙ্ ত—ঐক্ষত)	
কম্প্ (কঁপা)—কম্পতে	**ভিক্ষ্** (খোজা)—ভিক্ষতে
ঘট্ (ঘটা)—ঘটতে	**যত্** (যত্ন কৰা)—যততে
চেষ্ট্ (যত্ন কৰা)—চেষ্টতে	**ৰম্** (আনন্দ কৰা)—ৰমতে
ত্ৰৈ (ৰক্ষা কৰা)—ত্ৰায়তে	**লভ্** (লাভ কৰা)—লভতে
দয়্ (স্নেহ কৰা)—দয়তে	**ৱন্দ্** (প্ৰণাম কৰা)—ৱন্দতে
সেৱ্ (সেৱা কৰা)—সেৱতে	**সহ্** (সহ্য কৰা)—সহতে
মুদ্—মোদ্ (আনন্দ কৰা)—মোদতে	**ৰুচ্**—ৰোচ্ (ভাল লগা)—ৰোচতে
ৱৃধ—ৱৰ্দ্ধ্ (বঢ়া)—ৱৰ্দ্ধতে	**ৱৃৎ**—ৱৰ্ত্ত্ (হোৱা)—ৱৰ্ত্ততে
শুভ্—শোভ্ (উজ্জ্বল হোৱা)—শোভতে	

উভয়পদী ধাতু

লট্—তি—তে	লট্—তি—তে
ধাৱ্ (দৌৰা)—ধাৱতি, ধাৱতে	যাচ্ (খোজা)—যাচতি, যাচতে
নী—নয়্ (নিয়া)—নয়তি, নয়তে	ৱহ্ (নিয়া)—ৱহতি, ৱহতে
ধৃ—ধৰ্ (ধৰা)—ধৰতি, ধৰতে	যজ্ (যজ্ঞ কৰা)—যজতি, যজতে
পচ্ (ৰন্ধা)—পচতি, পচতে	হৃ (হৰণ কৰা)—হৰতি, হৰতে
ভজ্ (পূজা কৰা)—ভজতি, ভজতে	হ্বে (মতা)—হ্বয়তি, হ্বয়তে

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

বোপা ! সদায় সঁচা কথা কবা। ৰাবণে সীতাক হৰণ কৰিছিল। লৰাটোৱে হাঁহিছিল। তিৰোতাজনীয়ে দুখেৰে কৈছিল। আমি কাইলৈ যাম। পিতা আৰু আইক সেৱা কৰিব লাগে।

The old man was living. One should conquer the organs of sense. Let Lakshmi dwell in your house. A snake bit him in the morning. I bow down to my mother.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

পুৰঃ পশ্যসি দেৱদাৰুম্। সৰ্ব্বত্ৰ দুৰ্গাণি। ভজ গোবিন্দং স্মৰ গোবিন্দম্। জীৱেৎ চিৰং বজ্ৰধৰস্য হস্তাৎ। ন লভে চ শৰ্ম। নয় মাং নৱেন বসতিং পয়োমুচা। নাহং তিষ্ঠামি বৈকুণ্ঠে। শিলা তৰতি পানীয়ং গীতং গায়ন্তি বানৰাঃ। ভূতানি কালঃ পচতি। জগতঃ পিতৰৌ বন্দে।

৩। শূন্য ঠাই পুৰোৱা :—

বালকাঃ উদ্যানে- ----। সা দুঃখেন-- -- - । কদাপি মিথ্যা ন ----- - । বয়ং গৃহং - । হস্তী কৰেণ জলং - । তস্মিন্ তৰৌ বিহগাঃ । যূয়ং কুত্ৰ --- -- । ভগৱান্ অস্যাঃ বিপদঃ অস্মান্ -------------- ।

তুদাদিগণীয় ধাতুৰূপ

লিখ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—লিখা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	লিখতি	লিখসি	লিখামি
দ্বিবচন	লিখতঃ	লিখথঃ	লিখাবঃ
বহুবচন	লিখন্তি	লিখথ	লিখামঃ

লোট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	লিখতু	লিখ	লিখানি
দ্বিবচন	লিখতাম্	লিখতম্	লিখাৱ
বহুবচন	লিখন্তু	লিখত	লিখাম

লঙ্

একবচন	অলিখৎ	অলিখঃ	অলিখম্
দ্বিবচন	অলিখতাম্	অলিখতম্	অলিখাৱ
বহুবচন	অলিখন্	অলিখত	অলিখাম

ৱিধিলিঙ্

একবচন	লিখেৎ	লিখেঃ	লিখেয়ম্
দ্বিবচন	লিখেতাম্	লিখেতম্	লিখেৱ
বহুবচন	লিখেয়ুঃ	লিখেত	লিখেম

টোকা ঃ—ভ্বাদিৰ দৰে তুদাদিগণীয় ধাতুৰ পাচতো বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে অকাৰ যোগ হয়; কিন্তু ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ দৰে তুদাদিগণীয় ধাতুৰ উপধা লঘুস্বৰৰ গুণ নহয়।

ৱিশ্ (প্ৰবেশ কৰা)—ৱিশতি

সৃজ্ (সৃষ্টি কৰা)—সৃজতি

স্পৃশ্ (স্পৰ্শ কৰা)—স্পৃশতি

—ইত্যাদিৰ ৰূপ লিখ্ ধাতুৰ দৰে।

তলত দিয়া ধাতুবোৰবো লিখ্ ধাতুৰ দৰেই ৰূপ হয়; কিন্তু লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে আকৃতিৰ পৰিবৰ্ত্তন হয়ঃ—

	লট্ তি	লোট্ তু	লঙ দ্
ইষ্—ইচ্ছ্ (ইচ্ছা কৰা)—ইচ্ছতি		ইচ্ছতু	ঐচ্ছৎ
প্রচ্ছ্—পৃচ্ছ্ (সোধা)—পৃচ্ছতি		পৃচ্ছতু	অপৃচ্ছৎ
মস্জ্—মজ্জ্ (বুৰ মৰা)—মজ্জতি		মজ্জতু	অমজ্জৎ
কৃ—কিৰ্ (ছটিয়াই দিয়া)—কিৰতি		কিৰতু	অকিৰৎ

মৃ (ম্রিয়্)-ধাতু—(আত্মনেপদী)—মৰা

লট

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ম্রিয়তে	ম্রিয়সে	ম্রিয়ে
দ্বিবচন	ম্রিয়েতে	ম্রিয়েথে	ম্রিয়াৱহে
বহুবচন	ম্রিয়ন্তে	ম্রিয়ধ্বে	ম্রিয়ামহে

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ম্রিয়তাম্	ম্রিয়স্ব	ম্রিয়ৈ
দ্বিবচন	ম্রিয়েতাম্	ম্রিয়েথাম্	ম্রিয়াৱহৈ
বহুবচন	ম্রিয়ন্তাম্	ম্রিয়ধ্বম্	ম্রিয়ামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অম্রিয়ত	অম্রিয়থাঃ	অম্রিয়ে
দ্বিবচন	অম্রিয়েতাম্	অম্রিয়েথাম্	অম্রিয়াৱহি
বহুবচন	অম্রিয়ন্ত	অম্রিয়ধ্বম্	অম্রিয়ামহি

বিধিলিঙ্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ম্ৰিয়েত	ম্ৰিয়েথাঃ	ম্ৰিয়েয়
দ্বিবচন	ম্ৰিয়েয়াতাম্	ম্ৰিয়েয়াথাম্	ম্ৰিয়েৱহি
বহুবচন	ম্ৰিয়েৰন্	ম্ৰিয়েধ্বম্	ম্ৰিয়েমহি

টোকা—লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত তুদাদিগণীয় ঋকাৰান্ত ধাতুৰ ঋৰ ঠাইত ৰিয় হয়।

লসৃজ—লজ্জ্ (লাজ কৰা)—লজ্জতে ; উৎ-ৱিজ্ (উদ্বিগ্ন হোৱা)—উদ্বিজতে, ইত্যাদি আত্মনেপদী ধাতুৰ এইদৰে ৰূপ হয়।

তুদ্-ধাতু (উভয়পদী)---কষ্ট দিয়া

লট্

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	তুদতি	তুদসি	তুদামি	তুদতে	তুদসে	তুদে
দ্বিবচন	তুদতঃ	তুদথঃ	তুদাৱঃ	তুদেতে	তুদেথে	তুদাৱহে
বহুবচন	তুদন্তি	তুদথ	তুদামঃ	তুদন্তে	তুদধ্বে	তুদামহে

ক্ষিপ্ (দলিয়াই দিয়া)—ক্ষিপতি, ক্ষিপতে

আ-দিশ্ (আদেশ দিয়া)—আদিশতি, আদিশতে

মিল্ (মিল হোৱা)—মিলতি, মিলতে

ইত্যাদিৰ ৰূপ তুদ্ধাতুৰ দৰে উভয় পদতে হয়। তলত দিয়া উভয়পদী ধাতুবোৰৰ লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত আকৃতিৰ পৰিবৰ্ত্তন হয় ঃ—

	লট্ তি	তে
মুচ্—মুঞ্চ্ (এৰি দিয়া)	মুঞ্চতি	মুঞ্চতে
সিচ্—সিঞ্চ্ (সি চা, ছটিওৱা)	সিঞ্চতি	সিঞ্চতে
কৃৎ—কৃন্ত্ (কটা)	কৃন্ততি	কৃন্ততে
ৱিদ্—ৱিন্দ্ (লাভ কৰা)	ৱিন্দতি	ৱিন্দতে

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা—

মোক মুকলি কৰি দিয়ক। তেওঁ বৰ উদ্বিগ্ন হৈছে। বিধাতাই বিশ্ব সৃষ্টি কৰিছে। লৰাইঁতে গছৰ পাতত লিখিছিল। বেয়া বস্তু নুচুবা। শিক্ষকে ছাত্রজনক ঘৰৰ বাতৰি সুধিছিল।

The wicked boy caused pain to the dog. Krishna's mother is dead. He cut the tree with an axe. The king ordered the general. The boat sank (নি-মস্জ্) in the lake.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

ৰাজানং প্রথমং ৱিন্দেৎ। ইচ্ছতি শতী সহস্রম্। ব্রাহ্মণং কুশলং পৃচ্ছেৎ। মতিমতাং ৱৰ মুঞ্চ শয্যাম্। অন্যথা তিলোদকং মে সিঞ্চতম। ন হি সুপ্তস্য সিংহস্য প্রৱিশন্তি মুখে মৃগাঃ। শতং ৱদেৎ মা লিখেৎ।

দিৱাদিগণীয় ধাতুৰূপ

নৃৎ-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—নচা

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	নৃত্যতি	নৃত্যসি	নৃত্যামি
দ্বিবচন	নৃত্যতঃ	নৃত্যথঃ	নৃত্যাৱঃ
বহুবচন	নৃত্যন্তি	নৃত্যথ	নৃত্যামঃ

লোট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	নৃত্যতু	নৃত্য	নৃত্যানি
দ্বিবচন	নৃত্যতাম্	নৃত্যতম্	নৃত্যাব
বহুবচন	নৃত্যন্তু	নৃত্যত	নৃত্যাম

লঙ্

একবচন	অনৃত্যৎ	অনৃত্যঃ	অনৃত্যম্
দ্বিবচন	অনৃত্যতাম্	অনৃত্যতম্	অনৃত্যাব
বহুবচন	অনৃত্যন্	অনৃত্যত	অনৃত্যাম

বিধিলিঙ্

একবচন	নৃত্যেৎ	নৃত্যেঃ	নৃত্যেয়ম্
দ্বিবচন	নৃত্যেতাম্	নৃত্যেতম্	নৃত্যেব
বহুবচন	নৃত্যেয়ুঃ	নৃত্যেত	নৃত্যেম

টোকা—লট, লোট্, লঙ্ আৰু বিধিলিঙ্—এই চাৰি বিভক্তিত দিৱাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত য্ (=্য) যোগ হয (নৃৎ+য+তি=নৃত্যতি)

এইদৰে ৰূপ হোৱা কেইটামান পৰস্মৈপদী ধাতু—

কুপ্ (খং কৰা)—কুপ্যতি
ক্ৰুধ্ (খং কৰা)—ক্ৰুধ্যতি
ক্ষিপ্ (দলিয়াই দিয়া)—ক্ষিপ্যতি
তুষ্ (তুষ্ট হোৱা)—তুষ্যতি
তৃপ্ (তৃপ্তি লাভ কৰা)—তৃপ্যতি
দুষ্ (নষ্ট হোৱা)—দুষ্যতি
দ্ৰুহ্ (অন্যায় কৰা)—দ্ৰুহ্যতি
নশ্ (নষ্ট হোৱা)—নশ্যতি
মুহ্ (মূৰ্চ্ছা হোৱা)—মুহ্যতি
সিধ্ (সিদ্ধ হোৱা)—সিধ্যতি
স্নিহ্ (চেনেহ কৰা)—স্নিহ্যতি
হৃষ্ (আনন্দ কৰা)—হৃষ্যতি
শুধ (পবিত্ৰ হোৱা)—শুধ্যতি

তলৰ ধাতুবোৰৰ উপধা অকাৰ বৃদ্ধি হয়—

মদ্ (উন্মত্ত হোৱা)—মাদ্যতি শম্ (শাঁত হোৱা)—শাম্যতি

ভ্ৰম্ (ঘুৰি ফুৰা)—ভ্ৰাম্যতি শ্ৰম (পৰিশ্ৰম কৰা)—শ্ৰাম্যতি

তলত দিয়া ধাতুবোৰৰ লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত আকৃতিৰ পৰিবৰ্ত্তন হয়ঃ—

পৰস্মৈপদী

দিৱ্—দীৱ্ (খেলা কৰা, জ্বলি থকা)—দীৱ্যতি

জৃ—জীৰ্ (বুঢ়া হোৱা, জীণ নিওৱা)—জীৰ্য্যতি

ৱ্যধ্—বিধ্ (বিন্ধা)—ৱিধ্যতি

দৃ—দীৰ্—(ফলা)—দীৰ্য্যতি

মন্ ধাতু (আত্মনেপদী)—ভবা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	মন্যতে	মন্যসে	মন্যে
দ্বিবচন	মন্যেতে	মন্যেথে	মন্যাৱহে
বহুবচন	মন্যন্তে	মন্যধ্বে	মন্যামহে

লোট্

একবচন	মন্যতাম্	মন্যস্ব	মন্যৈ
দ্বিবচন	মন্যেতাম্	মন্যেথাম্	মন্যাৱহৈ
বহুবচন	মন্যন্তাম্	মন্যধ্বম্	মন্যামহৈ

লঙ্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অমন্যত	অমন্যথাঃ	অমন্যে
দ্বিবচন	অমন্যেতাম্	অমন্যেথাম্	অমন্যাৱহি
বহুবচন	অমন্যন্ত	অমন্যধ্বম	অমন্যামহি

বিধিলিঙ

একবচন	মন্যেত	মন্যেথাঃ	মন্যেয়
দ্বিবচন	মন্যেয়াতাম্	মন্যেয়াথাম্	মন্যেৱহি
বহুবচন	মন্যেৰন্	মন্যেধ্বম্	মন্যেমহি

এইদৰে ৰূপ হোৱা কেইটামান আত্মনেপদী ধাতু—

উৎ-ডী (উৰা)—উড্ডীযতে বুধ্ (জনা)—বুধ্যতে
দীপ্ (পোহৰ দিয়া)—দীপ্যতে যুজ্ (যোগ্য হোৱা)—যুজ্যতে
সম্-পদ (সম্পন্ন হোৱা)—সম্পদ্যতে লী (লুকোৱা)—লীযতে

জন্-ধাতু (আত্মনেপদী)—ওপজা, হোৱা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জায়তে	জায়সে	জায়ে
দ্বিবচন	জায়েতে	জায়েথে	জায়াৱহে
বহুবচন	জায়ন্তে	জায়ধ্বে	জায়ামহে

লোট্—জায়তাম্, জায়েতাম্, জায়ন্তাম্ ; জায়স্ব, জায়েথাম্, জায়ধ্বম্ ; জায়ৈ, জায়াৱহৈ, জায়ামহৈ ।

লঙ্—অজায়ত, অজায়েতাম্, অজায়ন্ত ; অজায়থাঃ, অজায়েথাম্, অজায়ধ্বম্ ; অজায়ে, অজায়াৱহি, অজায়ামহি ।

ৱিধিলিঙ—জায়েত, জায়েয়াতাম্, জায়েৰন্ ; জায়েথাঃ, জায়েয়াথাম্, জায়েধ্বম্ ; জায়েয়, জায়েৱহি, জায়েমহি ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দশৰথ ৰজাৰ চাৰিজন লৰা উপজিছিল। আকাশত চৰাইবোৰে উৰি ফুৰিছে। মানুহে নিজৰ ভুল নুবুজে (বুধ্)। আপুনি কি ভাবিছে (মন্) ? পাশা (অক্ষৈঃ) নেখেলিবা। তেওঁ খঙো নকৰে, আনন্দও নকৰে। অৰ্জ্জুনে শৰেৰে মাছৰ চকুটো বিন্ধিছিল। দেৱদাসীসকলে মন্দিৰত নাচিব লাগে।

The thief is hiding under the tree. The soul does not perish. The peacocks dance in the rainy season. The sprout comes out of the seed. Why are you angry?

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

কামঃ উপভোগেন ন শাম্যতি। কিং নু খলু বালেঽস্মিন্ স্নিহ্যতি মে মনঃ। ধ্ৰুৱাণি তস্য নশ্যন্তি। নৃত্যন্তি ভোজনে ৱিপ্ৰাঃ। ন ৱাৰিণা শুধ্যতি চান্তৰাত্মা। উদ্যমেন হি সিধ্যন্তি কাৰ্য্যাণি। কো ন তৃপ্যতি ৱিত্তেন ? অপাপানাং কুলে জাতে ময়ি পাপং ন ৱিদ্যতে। আদিত্যাৎ জায়তে ৱৃষ্টিঃ।

৩। শূন্য ঠাইবোৰ উপযুক্ত পদেৰে পূৰোৱা :—

কথং যূয়ং স্বাদুনা অন্নেন অপি ন——। ভানুঃ গগনে——। সুমিত্ৰায়াং দ্বৌ পুত্ৰৌ——। ৱিপদি ধীৰাঃ ন——।

চুৰাদিগণীয় ধাতুৰূপ

চুৰ্ (চোৰি) ধাতু—চুৰ কৰা

লট্ (পৰস্মৈপদ)

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	চোৰয়তি	চোৰয়সি	চোৰয়ামি
দ্বিবচন	চোৰয়তঃ	চোৰয়থঃ	চোৰয়াৱঃ
বহুবচন	চোৰয়ন্তি	চোৰয়থ	চোৰয়ামঃ

লোট্—চোৰয়তু, চোৰয়তাম্, চোৰয়ন্তু ; চোৰয়, চোৰয়তম্, চোৰয়ত ; চোৰয়াণি, চোৰয়াৱ, চোৰয়াম।

লঙ—অচোৰয়ৎ, অচোৰয়তাম্, অচোৰয়ন্ ইত্যাদি।

বিধিলিঙ্—চোৰয়েৎ, চোৰয়েতাম্, চোৰয়েয়ুঃ ইত্যাদি।

অৰ্থ্-ধাতু (উভয়পদী)—খোজা

লট্ (আত্মনেপদ)

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অৰ্থয়তে	অৰ্থয়সে	অৰ্থয়ে
দ্বিবচন	অৰ্থয়েতে	অৰ্থয়েথে	অৰ্থয়াৱহে
বহুবচন	অৰ্থয়ন্তে	অৰ্থয়ধ্বে	অৰ্থয়ামহে

টোকা—চুৰাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত স্বাৰ্থে ণিচ্ হয় ; ণিচ্ৰ ই যোগ হয় ; চুৰ + ণিচ্ = চুৰ্ + ই = চোৰি।

কেইটামান প্ৰচলিত চুৰাদিগণীয় ধাতু

অৰ্চ্চ্ (পূজা কৰা)—অৰ্চ্চয়তি

কথ্ (কোৱা)—কথয়তি

পীড়্ (কষ্ট দিয়া)—পীড়য়তি

পূজ্ (পূজা কৰা)—পূজয়তি

কীৰ্ত্ত { উল্লেখ কৰা / প্ৰশংসা কৰা } কীৰ্ত্তয়তি — ভক্ষ্ (খোৱা)—ভক্ষয়তি

গণ্ (লেখ কৰা)— গণযতি — মন্ত্ৰ্ (মন্ত্ৰণা কৰা)—মন্ত্ৰয়তে

চিন্ত্ (ভবা)—চিন্তয়তি — ৰচ্ (ৰচনা কৰা)—ৰচয়তি

তৰ্জ্ (তিৰস্কাৰ কৰা)—তৰ্জয়তি-েত — লোক্ (চোৱা)—লোকযতি

দণ্ড্ (শাস্তি দিয়া)—দণ্ডয়তি — স্পৃহ্ (ইচ্ছা কৰা)—স্পৃহয়তি

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পৰৰ বস্তু চুৰ কৰা উচিত নহয়। ৰজাই চোৰক দণ্ড দিযে। ৰাক্ষসে মানুহ খায়। এটা কবিতা ৰচনা কৰা। দুষ্ট ৰজাই প্ৰজাসকলক উৎপীড়ন কৰে।

The rich oppress the poor. I composed an essay. He stole my pen. Worship your parents. Say now.

২। অসমীয়াৰে ভাঙনি কৰা :—

তত্ত্বমিদং চিন্তয় ভ্ৰাতঃ। শকুন্তলা সখীমঙ্গুল্যা তৰ্জযতি। স্পৃহয়ামি খলু অস্মৈ। মনস্বী ন গণয়তি দুঃখম্ ন চ সুখম্। ৱয়ং চাৰ্থামহে ৱসু। প্ৰাজ্ঞঃ ৱিদ্যামৰ্থঞ্চ চিন্তযেৎ।

স্বাদিগণীয় ধাতুৰূপ

শ্ৰু-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—শুনা।

শ্ৰু = শৃ

লট্—শৃণোতি, শৃণুতঃ, শৃণ্বন্তি ; শৃণোষি, শৃণুথঃ, শৃণুথ ; শৃণোমি, শৃণুৱঃ (শৃণ্বঃ), শৃণুমঃ (শৃণ্মঃ)

লোট্—শৃণোতু, শৃণুতাম্, শৃণ্বন্তু ; শৃণু, শৃণুতম্, শৃণুত ; শৃণৱানি, শৃণৱাৱ, শৃণৱাম।

লঙ—অশৃণোৎ, অশৃণুতাম, অশৃণ্বন্ ; অশৃণোঃ, অশৃণুতম্, অশৃণুত ;
অশৃণৱম্, অশৃণুৱ (অশৃণ্ব), অশৃণুম (অশৃণ্ম)।

বিধিলিঙ্—শৃণুয়াৎ, শৃণুয়াতাম্, শৃণুয়ুঃ ; শৃণুয়াঃ, শৃণুয়াতম্, শৃণুয়াত ;
শৃণুয়াম, শৃণুয়াৱ, শৃণুয়াম।

আপ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—পোৱা

লট্—অপ্নোতি, আপ্নুতঃ, আপ্নুৱন্তি ; আপ্নোষি, আপ্নুথঃ, আপ্নুথ ;
আপ্নোমি, আপ্নুৱঃ, আপ্নুমঃ।

লোট্—আপ্নোতু, আপ্নুতাম্, আপ্নুৱন্তু ; আপ্নুহি, আপ্নুতম্,
আপ্নুত ; আপ্নৱানি, আপ্নৱাৱ, আপ্নৱাম।

লঙ্—আপ্নোৎ, আপ্নুতাম্, আপ্নুৱন্ ; আপ্নোঃ, আপ্নুতম্, আপ্নুত ;
আপ্নুৱম্, আপ্নুৱ, আপ্নুম।

বিধিলিঙ্—আপ্নুয়াৎ, আপ্নুয়াতাম্, আপ্নুয়ুঃ : আপ্নুয়াঃ,
আপ্নুয়াতম্, আপ্নুয়াত ; আপ্নুয়াম্, আপ্নুয়াৱ, আপ্নুয়াম।

শক্—(পাৰা, সমৰ্থ হোৱা) ধাতুৰো এইদৰে ৰূপ হয়।

তনাদিগণীয় ধাতুৰূপ

কৃ-ধাতু (উভয়পদী)—কৰা

পৰস্মৈপদ

লট্—কৰোতি, কুৰুতঃ, কুৰ্ৱন্তি ; কৰোষি, কুৰুথঃ, কুৰুথ ; কৰোমি,
কুৰ্ৱঃ, কুৰ্মঃ।

লোট্—কৰোতু, কুৰুতাম্, কুৰ্ৱন্তু ; কুৰু, কুৰুতম্, কুৰুত ; কৰৱাণি,
কৰৱাৱ, কৰৱাম।

লঙ্—অকৰোৎ, অকুৰুতাম, অকুৰ্ব্বন্ ; অকৰোঃ, অকুৰুতম্, অকুৰুত ;
অকৰৱম্, অকুৰ্ব্ব, অকুৰ্ম।

ৱিধিলিঙ্—কুৰ্য্যাৎ, কুৰ্য্যাতাম্, কুৰ্য্যুঃ ; কুৰ্য্যাঃ, কুৰ্য্যাতম্, কুৰ্য্যাত ;
কুৰ্য্যাম্, কুৰ্য্যাৱ, কুৰ্য্যাম।

ক্র্যাদিগণীয় ধাতুৰূপ

গ্ৰহ্-ধাতু (উভয়পদী)—লোৱা

পৰস্মৈপদ

লট্—গৃহ্লাতি, গৃহ্লীতঃ, গৃহ্লন্তি ; গৃহ্লাসি, গৃহ্লীথঃ, গৃহ্লীথ ; গৃহ্লামি,
গৃহ্লীৱঃ, গৃহ্লীমঃ।

লোট্—গৃহ্লাতু, গৃহ্লীতম্, গৃহ্লন্তু ; গৃহাণ, গৃহ্লীতম, গৃহ্লীত ; গৃহ্লানি,
গৃহ্লাৱ, গৃহ্লাম।

লঙ্—অগৃহ্লাৎ, অগৃহ্লীতম্, অগৃহ্লন্ ; অগৃহ্লাঃ, অগৃহ্লীতম্, অগৃহ্লীত ;
অগৃহ্লাম্, অগৃহ্লীৱ, অগৃহ্লীম।

ৱিধিলিঙ্—গৃহ্লীয়াৎ, গৃহ্লীয়াতাম্, গৃহ্লীয়ুঃ ; গৃহ্লীয়াঃ, গৃহ্লীয়াতম্,
গৃহ্লীয়াত ; গৃহ্লীয়াম্, গৃহ্লীয়াৱ, গৃহ্লীয়াম।

অশ্-ধাতু (খোৱা)—পৰস্মৈপদী—ইয়াৰো অশ্নাতি, অশ্নীতঃ এইদৰে গ্ৰহ্ ধাতুৰ দৰে ৰূপ হয়।

জ্ঞা-ধাতু (উভয়পদী)—জনা

পৰস্মৈপদ

লট্—জানাতি, জানীতঃ, জানন্তি ; জানাসি, জানীথঃ, জানীথ ;
জানামি, জানীৱঃ, জানীমঃ।

লোট্—জানাতু, জানীতাম্, জানন্তু ; জানীহি, জানীতম্, জানীত ; জানানি, জানাব, জানাম।

লঙ্—অজানাৎ, অজানীতাম্, অজানন্ ; অজানাঃ, অজানীতম্, অজানীত ; অজানাম্, অজানীব, অজানীম।

বিধিলিঙ্—জানীয়াৎ, জানীয়াতাম্, জানীয়ুঃ ; জানীয়াঃ, জানীয়াতম্, জানীয়াত ; জানীয়াম্, জানীয়াব, জানীয়াম।

রুধাদিগণীয় ধাতুরূপ

ভুজ্-ধাতু (আত্মনেপদী)—খোৱা, উপভোগ কৰা

লট্—ভুঙ্‌ক্তে, ভুঞ্জাতে, ভুঞ্জতে ; ভুঙ্‌ক্ষে, ভুঞ্জাথে, ভুঙ্‌গ্ধ্বে ; ভুঞ্জে, ভুঞ্জ্বহে, ভুঞ্জ্মহে।

লোট্—ভুঙ্‌ক্তাম, ভুঞ্জাতাম্, ভুঞ্জতাম্ ; ভুঙ্‌ক্ষ, ভুঞ্জাথাম্, ভুঙ্‌গ্ধ্বম্ ; ভুনজৈ, ভুনজাবহৈ, ভুনজামহৈ।

লঙ্—অভুঙ্‌ক্ত, অভুঞ্জাতাম্, অভুঞ্জত ; অভুঙ্‌ক্থাঃ, অভুঞ্জাথাম্, অভুঙ্‌গ্ধ্বম্ ; অভুঞ্জি, অভুঞ্জ্বহি, অভুঞ্জ্মহি।

বিধিলিঙ—ভুঞ্জীত, ভুঞ্জীয়াতাম্, ভুঞ্জীরন্ ; ভুঞ্জীথাঃ, ভুঞ্জীয়াথাম্, ভুঞ্জীধ্বম্ ; ভুঞ্জীয়, ভুঞ্জীবহি, ভুঞ্জীমহি।

অদাদিগণীয় ধাতুরূপ

অস্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—হোৱা, থকা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অস্তি	অসি	অস্মি
দ্বিবচন	স্তঃ	স্থঃ	স্বঃ
বহুবচন	সন্তি	স্থ	স্মঃ

লোট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অস্তু	এধি	অসানি
দ্বিবচন	স্তাম্	স্তম্	অসাব
বহুবচন	সন্তু	স্ত	অসাম

লঙ্

একবচন	আসীৎ	আসীঃ	আসম্
দ্বিবচন	আস্তাম্	আস্তম	আস্ব
বহুবচন	আসন্	আস্ত	আস্ম

বিধিলিঙ্

একবচন	স্যাৎ	স্যাঃ	স্যাম
দ্বিবচন	স্যাতাম্	স্যাতম্	স্যাব
বহুবচন	স্যুঃ	স্যাত	স্যাম

হন্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—মরা।

লট্—হন্তি, হতঃ, ঘ্নন্তি, হংসি, হথঃ, হথ, হন্মি, হন্বঃ, হন্মঃ।

লোট্—হন্তু, হতাম, ঘ্নন্তু, জহি, হতম্, হত, হনানি, হনাব, হনাম।

লঙ্—অহন্, অহতাম্, অঘ্নন্, অহন্, অহতম, অহত, অহনম্, অহন্ব, অহন্ম।

বিধিলিঙ্—হন্যাৎ, হন্যাতাম্, হন্যুঃ, হন্যাঃ, হন্যাতম্, হন্যাত, হন্যাম্, হন্যাব, হন্যাম।

শী-ধাতু (আত্মনেপদী)—শোয়া।

লট্—শেতে, শয়াতে, শেরতে; শেষে, শয়াথে, শেধ্বে, শয়ে, শেবহে, শেমহে।

লোট্—শেতাম্, শয়াতাম্, শেৰতাম্ ; শেষ্ব, শয়াথাম্, শেধ্বম্ ; শয়ৈ, শয়াৱহৈ, শয়ামহৈ।

লঙ্—অশেত, অশয়াতাম্, অশেৰত ; অশেথাঃ, অশয়াথাম্, অশেধ্বম্ ; অশয়ি, অশেৱহি, অশেমহি।

বিধিলিঙ্—শয়ীত, শয়ীয়াতাম্, শয়ীৰন্ ; শয়ীথাঃ, শয়ীয়াথাম্, শয়ীধ্বম্, শয়ীয, শযীৱহি, শয়ীমহি।

ব্রূ-ধাতু (উভয়পদী)—কোৱা

পৰস্মৈপদ

লট্

একবচন	ব্রবীতি, আহ	ব্রবীষি, আত্থ	ব্রবীমি
দ্বিবচন	ব্রূতঃ, আহতুঃ	ব্রূথঃ, আহথুঃ	ব্রূৱঃ
বহুবচন	ব্রুৱন্তি, আহুঃ	ব্রূথ	ব্রূমঃ

পা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—ৰক্ষা কৰা

লট্—পাতি, পাতঃ, পান্তি ; পাসি, পাথঃ, পাথ ; পামি, পাৱঃ, পামঃ।

লোট্—পাতু, পাতাম্, পান্তু ; পাহি, পাতম্, পাত ; পানি, পাৱ, পাম।

লঙ্—অপাৎ, অপাতাম্, অপান্ (অপুঃ) ; অপাঃ, অপাতম্, অপাত ; অপাম্, অপাৱ, অপাম।

বিধিলিঙ্—পাযাৎ, পায়াতাম্, পায়ুঃ ; পাযাঃ, পাযাতম্, পাযাত ; পায়াম্, পায়াৱ, পাযাম।

এইদৰে, ভা—(পোহৰ দিয়া), স্না—(গা ধোৱা), যা—(যোৱা), মা—(জোখা), ৱা—(বলা), খ্যা—(কোৱা) প্ৰভৃতি ধাতুবো ৰূপ হয়।

অধি-ই (আত্মনেপদী)—পঢ়া

লট্	অধীতে	অধীযাতে	অধীয়তে
লঙ্	অধ্যৈত	অধ্যৈয়াতাম্	অধ্যৈয়ত

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মোৰ কথা কোনেও নুশুনে। তুমি এটা পুত্ৰ লাভ কৰা। বোপা, কলমটো লোৱা। তেওঁ সদায় কিতাপ পঢ়ে। পিতা ঘৰত নাই। তোমালোকে খোৱা, মই নেখাওঁ।

Listen to me. I have got a sweet fruit. You and I did this work. What were they doing there? O traveller, take this golden bracelet. No one can kill the soul. I do not eat fish. We do not take our food to-day.

২। অসমীয়াত অনুবাদ কৰা :—

শৃণুয়াম শবদঃ শতম্। শৃণ্বন্তি বিশ্বে অমৃতস্য পুত্ৰাঃ। চক্ৰবৰ্ত্তিনং পুত্ৰমাপ্নুহি। তে প্ৰাপ্নুবন্তি মামেব। নিযতং কুৰু কৰ্ম ত্বম্। বদ কিং কৰবাণি তে। জানামি ধৰ্মং ন চ মে প্ৰবৃত্তিঃ। নক্তং দধি ন ভুঞ্জীত। ন বিভীতো মৰণাদস্মি। যে সন্তি ত্ৰয়ো গুণাঃ। জহি শত্ৰুম্। খলঃ কৰোতি দুৰ্বৃত্তম্। তিষ্ঠতু দধি, পান ত্বং শাকেন। প্ৰজাঃ প্ৰজানাথ পিতেৱ পাসি।

লৃট্ বিভক্তি

যা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—যোৱা

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	যাস্যতি	যাস্যসি	যাস্যামি
দ্বিবচন	যাস্যতঃ	যাস্যথঃ	যাস্যাবঃ
বহুবচন	যাস্যন্তি	যাস্যথ	যাস্যামঃ

স্থা (থকা), **পা** (পান কৰা, ৰক্ষা কৰা), **হা** (ত্যাগ কৰা), **বা** (বলা) ইত্যাদি প্ৰায় আকাৰান্ত ধাতুৰ এই ৰূপ। ঐকাৰান্ত ধাতুও আকাৰান্ত হয়:—**গৈ** (গোৱা)—গাস্যতি, **ধ্যৈ** (চিন্তা কৰা)—ধাস্যতি, **ত্ৰৈ** (ৰক্ষা কৰা)—ত্ৰাস্যতে।

জি-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—জয় কৰা

	প্ৰথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	জেষ্যতি	জেষ্যসি	জেষ্যামি
দ্বিবচন	জেষ্যতঃ	জেষ্যথঃ	জেষ্যাৱঃ
বহুবচন	জেষ্যন্তি	জেষ্যথ	জেষ্যামঃ

নী (নিয়া)—নেষ্যতি **ই** (যোৱা)—এষ্যতি

শ্ৰু (শুনা)—শ্ৰোষ্যতি **অধি-ই** (পঢ়া)—অধ্যেষ্যতে

ইত্যাদি ধাতুৰ অন্ত্যস্বৰৰ গুণ হৈ ৰূপ হয়। তলত দিয়া ধাতুবোৰৰ ৰূপ মন কৰিবলগীয়া।

লৃট প্ৰথম পুৰুষৰ ৰূপ

ত্যজ্ (ত্যাগ কৰা)	ত্যক্ষ্যতি	ত্যক্ষ্যতঃ	ত্যক্ষ্যন্তি
দৃশ্ (দেখা)	দ্ৰক্ষ্যতি	দ্ৰক্ষ্যতঃ	দ্ৰক্ষ্যন্তি
নম্ (প্ৰণাম কৰা)	নংস্যতি	নংস্যতঃ	নংস্যন্তি
পচ্ (ৰন্ধা)	পক্ষ্যতি, তে	পক্ষ্যতঃ, পক্ষ্যেতে	পক্ষ্যন্তি, ন্তে
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)	প্ৰক্ষ্যতি	প্ৰক্ষ্যতঃ	প্ৰক্ষ্যন্তি
ৱহ্ (বোৱা)	ৱক্ষ্যতি, তে	ৱক্ষ্যতঃ, ৱক্ষ্যেতে	ৱক্ষ্যন্তি, ন্তে
ভুজ্ (ভোগ কৰা)	ভোক্ষ্যতে	ভোক্ষ্যেতে	ভোক্ষ্যন্তে
মন্ (ভবা)	মংস্যতে	মংস্যেতে	মংস্যন্তে
মুচ্ (মুকলি কৰা)	মোক্ষ্যতি, তে	মোক্ষ্যতঃ, মোক্ষ্যেতে	মোক্ষ্যন্তি, ন্তে
ৰম্ (আনন্দ কৰা)	ৰংস্যতে	ৰংস্যেতে	ৰংস্যন্তে

লভ্ (পোৱা)	লপ্স্যতে	লপ্স্যেতে	লপ্স্যন্তে
ৱস্ (বাস কৰা)	ৱৎস্যতি	ৱৎস্যতঃ	ৱৎস্যন্তি
ৱহ্ (বহন কৰা)	ৱক্ষ্যতি, তে	ৱক্ষ্যতঃ, ৱক্ষ্যেতে	ৱক্ষ্যন্তি, ন্তে
ৱিদ্ (থকা)	ৱেৎস্যতে	ৱেৎস্যেতে	ৱেৎস্যন্তে
শক্ (সমৰ্থ হোৱা)	শক্ষ্যতি	শক্ষ্যতঃ	শক্ষ্যন্তি
সৃজ্ (সৃষ্টি কৰা)	স্ৰক্ষ্যতি	স্ৰক্ষ্যতঃ	স্ৰক্ষ্যন্তি
স্বপ (শোৱা)	স্বপ্স্যতি	স্বপ্স্যতঃ	স্বপ্স্যন্তি

লৃট বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে কিছুমান ধাতুৰ পাচত ই যোগ হয় :—

শী-ধাতু (আত্মনেপদী)—শোৱা

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শয়িষ্যতে	শয়িষ্যসে	শয়িষ্যে
দ্বিবচন	শয়িষ্যেতে	শয়িষ্যেথে	শয়িষ্যাৱহে
বহুবচন	শয়িষ্যন্তে	শয়িষ্যধ্বে	শয়িষ্যামহে

ভূ-ধাতু (পৰস্মৈপদী) —হোৱা

প্ৰথম পুৰুষ—ভৱিষ্যতি, ভৱিষ্যতঃ, ভৱিষ্যন্তি ; **মধ্যম পুৰুষ**—ভৱিষ্যসি, ভৱিষ্যথঃ, ভৱিষ্যথ : **উত্তম পুৰুষ**—ভৱিষ্যামি, ভৱিষ্যাৱঃ, ভৱিষ্যামঃ ।

তলত দিয়া ধাতুবোৰত ই যোগ হৈ ৰূপ হয় :—

কৃ (কৰা)—কৰিষ্যতি
ক্ৰীড়্ (খেলা)—ক্ৰীড়িষ্যতি
খাদ্ (খোৱা)—খাদিষ্যতি
গম্ (যোৱা)—গমিষ্যতি
জন্ (ওপজা)—জনিষ্যতে
পত্ (পৰা)—পতিষ্যতি
ভক্ষ্ (খোৱা)—ভক্ষয়িষ্যতি
ভাষ্ (কোৱা)—ভাষিষ্যতে

জীৱ্ (জীযাই থকা)—জীৱিষ্যতি
পঠ্ (পঢ়া)—পঠিষ্যতি
ৰক্ষ্ (ৰক্ষা কৰা)—ৰক্ষিষ্যতি
ৰুদ্ (কন্দা)—ৰোদিষ্যতি
ৱদ্ (কোৱা)—ৱদিষ্যতি
বৃধ্ (বঢ়া)—ৱৰ্দ্ধিষ্যতে
হস্ (হাঁহা)—হসিষ্যতি
মৃ (মৰা)—মৰিষ্যতি
যাচ্ (খোজা)—যাচিষ্যতি, তে
সহ্ (সহ্য কৰা)—সহিষ্যতে
সেৱ্ (সেৱা কৰা)—সেৱিষ্যতে
স্মৃ (সোঁৱৰা)—স্মৰিষ্যতি
হন্ (হত্যা কৰা)—হনিষ্যতি
হৃ (হৰণ কৰা)—হৰিষ্যতি, তে

গ্ৰহ্-ধাতু (লোৱা)—উভয়পদী

গ্ৰহ্ ধাতুৰ পাচত ই দীৰ্ঘ হয় :—

পৰস্মৈপদ	আত্মনেপদ
গ্ৰহীষ্যতি, গ্ৰহীষ্যতঃ, গ্ৰহীষ্যন্তি	গ্ৰহীষ্যতে, গ্ৰহীষ্যেতে, গ্ৰহীষ্যন্তে

নশ্-ধাতু (নষ্ট হোৱা)—পৰস্মৈপদী

নশিষ্যতি নংক্ষ্যতি, নশিষ্যতঃ নংক্ষ্যতঃ, নশিষ্যন্তি নংক্ষ্যন্তি।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মই তোমাক এটা প্ৰশ্ন সুধিম। আমি শুই থাকিম। যদি কাম কৰা, ফল পাবা। পৰহিলৈ (পৰশ্বঃ) আমাৰ ঘৰলৈ আহিবা। আজি যুঁজত ভীষ্ম মৰিব। পিতাই কাশীত বাস কৰিব। তোমালোক দুয়ো একেলগে যাবা। বিধাতাই আকৌ নতুন সৃষ্টি কৰিব।

This fire will burn him. A son will be born to him. We shall remain in our houses. Who will protect you? The king will conquer his enemies. The two boys will see a lake.

২। অসমীয়া কৰা :—

যাস্যত্যদ্য শকুন্তলা। দ্রক্ষ্যসি তাং পুৰীং ৰম্যাম্। স বিপুভিঃ সহ যোৎস্যতে। উৎপৎস্যতে তৱৈকঃ পুত্রঃ, জনিষ্যতে চৈকা দুহিতা। সেৱিষ্যন্তে খে ভৱন্তং বলাকাঃ। সম্পৎস্যন্তে নভসি ভৱতঃ ৰাজহংসাঃ সহায়াঃ। ভয়াদ্রৱণাদুপৰতং মংস্যন্তে ত্বাং মহাৰথাঃ। অথ চেৎ ত্বমহঙ্কাৰাৎ ন শ্রোষ্যসি ৱিনংক্ষ্যসি।

ৰাত্রির্গমিষ্যতি ভৱিষ্যতি সুপ্রভাতম্।
ভাস্বান্ উদেষ্যতি হসিষ্যতি চক্রৱালম্॥

বাচ্য

১। বাচ্য শব্দৰ অর্থ উক্তি বা কথা। বাচ্য ঘাইকৈ তিনিটা —কর্তৃবাচ্য, কর্ম্মবাচ্য আৰু ভাববাচ্য। যি বাক্যত কর্ত্তাৰ বিষয়ে বিশেষভাবে কোৱা হয় সেইটো কর্তৃবাচ্যৰ বাক্য; কর্মৰ বিষয়ে বিশেষভাবে কোৱা হলে কর্মবাচ্য আৰু ভাব বা ক্রিয়াৰ বিষয়ে বিশেষভাবে কোৱা হলে ভাববাচ্য হয়।

[এই পর্য্যন্ত যিমানবোৰ ক্রিয়াপদ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে সেইবোৰ কর্তৃবাচ্যৰ ক্রিয়া।]

কৰ্তৃবাচ্য

ৱয়ং পুস্তকং পঠামঃ—(আমি কিতাপ পঢ়ো)।

যুৱাং গৃহং গমিষ্যথঃ—(তোমালোক দুয়ো ঘৰলৈ যাবা)।

ৱিহগাঃ খম্ উদপতন্—(চৰাইবোৰ আকাশত উৰি ফুৰিছিল)।

২। ওপৰৰ উদাহৰণবোৰৰপৰা এই কথা লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে কৰ্তৃবাচ্যত কৰ্তাত প্ৰথমা আৰু কৰ্ম থাকিলে তাত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়, কৰ্তাৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্ৰিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন হয়।

কৰ্মবাচ্য

শিশুনা চন্দ্ৰঃ দৃশ্যতে—(কেচুৱাটোৰ দ্বাৰা জোন দৃষ্ট হৈছে)।

পিত্ৰা অহং দৃশ্যে—(পিতাৰ দ্বাৰা মই দৃষ্ট হৈছোঁ)।

ময়া যযং দৃশ্যধ্বে —(মোৰ দ্বাৰা তোমালোক দৃষ্ট হৈছা)।

৩। কৰ্মবাচ্যত কৰ্তাত ৩যা বিভক্তি হয়, কৰ্মত প্ৰথমা বিভক্তি হয, ক্ৰিযাপদ সদায় আত্মনেপদত ব্যৱহাৰ হয়, আৰু কৰ্মৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্ৰিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন হয়।

ভাববাচ্য

ময়া হস্যতে—(মই হাঁহিছো)।

শিশুভিঃ নৃত্যতে—(শিশুবোৰে নাচিছে)।

যুষ্মাভিঃ ক্ৰীড়্যতে—(তোমালোকে খেলিছা)।

৫। ভাববাচ্যত কৰ্ম নাই , কৰ্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয় আৰু ক্ৰিয়াপদ সদায় প্ৰথম পুৰুষৰ একবচনত ব্যৱহাৰ হয়।

কৃৎ প্ৰকৰণ

ধাতুৰ পাচত কিছুমান প্ৰত্যয় যোগ হৈ বিশেষ্য, বিশেষণ, অব্যয় আদি শব্দ গঠিত হয়; এই প্ৰত্যয়বোৰৰ নাম **কৃৎ**।

তুমুন্, ক্ত্বাচ্, ল্যপ্

তুমুন্ ঃ—যদি দুটা ক্ৰিয়াৰ এটা কৰ্ত্তা হয়, আৰু এটা ক্ৰিয়া আনটোৰ অৰ্থে হোৱা বুজায়, যিটোৰ অৰ্থে হয় সেই হেতুবাচক ধাতুৰ পাচত **তুমুন্** প্ৰত্যয় হয়, ইষ্, ৱিদ্ (থকা) আদি ধাতুৰ যোগতো তুমুন্ প্ৰত্যয় হয়। তুমুন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ অব্যয় বুলি গণ্য হয়। অসমীয়াৰ কৰিবলৈ, খাবলৈ, যাবলৈ আদি পদ প্ৰায়ে তুমুন্ প্ৰত্যয়ৰ সহায়ত সংস্কৃতত অনুবাদ কৰিব পাৰি॥

কেইটামান তুমুন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

স্না—স্নাতুম্
পা—পাতুম্
স্থা—স্থাতুম্
জি—জেতুম্
নী—নেতুম্

দৃশ—দ্ৰষ্টুম
গম্—গন্তুম্
হন্—হন্তুম্
ৱদ্—ৱদিতুম্
গ্ৰহ্—গ্ৰহীতুম্
শ্ৰু—শ্ৰোতুম্

প্ৰয়োগ ঃ—

ছোৱালীজনী গা ধুবলৈ নদীলৈ গৈছে—স্নাতুং যাতি নদীং বালা।
লৰাটোৱে পানী খাবলৈ আহিছে—বালকঃ জলং পাতুম্ আয়াতি।

তুমি মোক মাৰিব খুজিছা—ত্বং মাং হন্তুম্ ইচ্ছসি।

আমি আপোনাৰ কথা শুনিবলৈ গৈছিলো—ৱয়ং তৱ ৱচনং শ্ৰোতুম্ অগচ্ছাম।

খাবলৈ ভাত নাই—ভোক্তুমন্নং ন ৱিদ্যতে।

ক্ত্বাচ্, ল্যপ্—একে কৰ্ত্তাই দুটা ক্ৰিয়া কৰা বুজালে, যিটো ক্ৰিয়া আগতে সম্পাদন হয়, সেই ক্ৰিয়া বুজোৱা ধাতুৰ পাচত **ক্ত্বাচ্** প্ৰত্যয় হয়; ক্তাচ্‌ৰ ত্বা যোগ হয়। ধাতুৰ আগত উপসৰ্গ বা আন কোনো উপপদ থাকিলে **ক্ত্বাচ্**ৰ ঠাইত **ল্যপ** হয়; **ল্যপ**ৰ য যোগ হয়। অসমীয়াৰ দেখি, শুনি, কৰি, খাই উঠি, কৰি উঠি ইত্যাদি অসমাপিকা ক্ৰিয়া সংস্কৃতত ধাতুৰ পাচত ক্ত্বাচ্ বা ল্যপ্ যোগ কৰি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

কেইটামান ক্ত্বাচ্ আৰু ল্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

ক্ত্বাচ্	ল্যপ্
গম্—গত্বা—(গৈ)	**আ-গম্**—আগত্য—(আহি)
হন্—হত্বা—(মাৰি)	**নি-হন্**—নিহত্য—(মাৰি)
দা—দত্বা—(দান কৰি, দি)	**আ-দা**—আদায়—(লৈ)
শ্ৰু—শ্ৰুত্বা—(শুনি)	**সম্-শ্ৰু**—সংশ্ৰুত্য—(শুনি)
পত্—পতিত্বা—(পৰি)	**নি-পত্**—নিপত্য—(পৰি)
পূজ্—পূজয়িত্বা—(পূজি)	**সম্-পূজ্**—সংপূজ্য—(পূজি)
কৃ—কৃত্বা—(কৰি)	**অপ-কৃ**—অপকৃত্য—(অপকাৰ কৰি)
আপ্—আপ্ত্বা—(পাই)	**প্ৰ-আপ্**—প্ৰাপ্য—(পাই)
ত্যজ্—ত্যক্ত্বা—(এৰি)	**পৰি-ত্যজ্**—পৰিত্যজ্য—(এৰি)
ৱচ—উক্ত্বা—(কৈ)	**প্ৰ-ৱচ**—প্ৰোচ্য—(কৈ)

প্ৰয়োগ ঃ—

ধাৰ কৰি ঘিউ খাব লাগে—ঋণং কৃত্বা ঘৃতং পিবেৎ।

এলাহ এৰি কাম কৰা—আলস্যং পৰিত্যজ্য কৰ্ম কুৰু।

তেওঁ কিতাপ লৈ পঢ়াশালিলৈ গৈছে—স পুস্তকানি আদায় বিদ্যালয়ং ব্ৰজতি।

গুৰুক নমস্কাৰ কৰি কথা কব লাগে—গুৰুং নত্বা বদেৎ বাচঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁ পানী আনিবলৈ গৈছে। এই লৰাটোৱে খাই উঠি আকৌ খায়। কৃষ্ণই মথুৰা এৰি বৃন্দাবনলৈ গৈছে। ৰামে গুৰুজনক প্ৰণাম কৰি বনলৈ গৈছিল। তুমি মোক চাবলৈ আহিছা।

He desires to speak. How can I be happy by killing my kinsmen? A man takes a new cloth, giving up the old one. Having gone home, he fell at the feet of his parents. The dwarf wishes to hold (ধর্তুম্) the moon.

২। তলত দিয়া পদবোৰ খটুৱাই বাক্য ৰচনা কৰা :—

নিহত্য, পূজয়িতুম্, দত্বা, প্ৰাপ্য আৰু স্থাতুম্।

শতৃ আৰু শানচ্

বৰ্ত্তমান কালৰ অৰ্থত কৰ্ত্তৃবাচ্যত পৰস্মৈপদী ধাতুৰ পাচত শতৃ (অৎ), আত্মনেপদী ধাতুৰ পাচত শানচ্ (আন, মান) আৰু উভয়পদী ধাতুৰ পাচত শতৃ, শানচ্ দুয়োটাই হয়।

শতৃ আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহাৰ হয়। অসমীয়াৰ পঢ়ি পঢ়ি, গৈ গৈ, নাচি নাচি, দৌৰি থকা, বহি

থকা, ইত্যাদি কথা সংস্কৃতত শতৃ আৰু শানচ্ অৰ সহায়ত প্ৰকাশ কৰিব পাৰি।

কেইটামান শতৃ আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

শতৃ	শানচ্
পা—পিৱৎ	সেৱ্—সেৱমান
স্থা—তিষ্ঠৎ	কম্প্—কম্পমান
গৈ—গায়ৎ	লভ্—লভমান
গম্—গচ্ছৎ	মৃ—ম্ৰিয়মাণ
নৃত্—নৃত্যৎ	ৱৃৎ—ৱৰ্ত্তমান
হস্—হসৎ	শী—শয়ান
	আস্—আসীন

প্ৰয়োগ ঃ—

সি পানী খাই খাই কথা কৈছে—স জলং পিৱন্ ৱদতি।

শুই শুই পঢ়িব নেলাগে—শয়ানঃ ন পঠেৎ।

তোমালোকে হাঁহি হাঁহি কাম কৰিবা—যূয়ং হসন্তঃ কৰ্ম কুৰুত।

বানৰবিলাকে কঁপি কঁপি কৈছিল—ৱানৰাঃ কম্পমানাঃ অৱদন্।

দৌৰি থকা ঘোৰাৰপৰা তেওঁ পৰি গল— স ধাৱতোঽশ্বাদপতৎ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তোমালোকে বহি বহি (আসীন) কি কৰিছা। তেওঁ সুন্দৰ দৃশ্যবোৰ চাই চাই গৈছে। তেওঁ কথা শুনি (শৃণ্বৎ) বহি আছে। থিয় দি পঢ়া।

He fell down while running. Ramesh reads while lying down. The man is coming here, smiling. I saw a sleeping fox.

ক্ত আৰু ক্তৱতু

অতীত কাল বুজাবলৈ ধাতুৰ পাচত কর্তৃবাচ্যত ক্তৱতু (তৱৎ) আৰু কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত ক্ত (ত) প্ৰত্যয হয়।

কেইটামান ক্ত আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

ক্ত	ক্তৱতু	ক্ত	ক্তৱতু
কৃ—কৃত	কৃতৱৎ	শ্ৰু—শ্ৰুত	শ্ৰুতৱৎ
গম্—গত	গতৱৎ	পা—পীত	পীতবৎ
হন্—হত	হতৱৎ	পঠ্—পঠিত	পঠিতৱৎ
স্থা—স্থিত	স্থিতৱৎ	হস্—হসিত	হসিতৱৎ
দৃশ্—দৃষ্ট	দৃষ্টৱৎ	গ্ৰহ্—গৃহীত	গৃহীতৱৎ
দা—দত্ত	দত্তৱৎ	আপ্—আপ্ত	আপ্তৱৎ
জি—জিত	জিতৱৎ	সেৱ্—সেৱিত	সেৱিতৱৎ

প্ৰয়োগ :—

ৰামে ৰাৱণক মাৰিছিল—ৰামো ৰাৱণং হতবান্।

দেৱতাসকলে অমৃত পান কৰিছিল—দেৱাঃ সুধাং পীতবন্তঃ।

বালি ৰামৰ দ্বাৰা নিহত হৈছিল—ৰামেণ নিহতো বালিঃ।

ছোৱালীজনী নদীলৈ গৈছিল—গতৱতী নদীং বালা।

হনুমানে সীতাক দেখিছিল—দৃষ্টা হনুমতা সীতা।

তাই বৰকৈ হাঁহিছিল—অতীৱ হসিতং তয়া।

টোকা :—ক্তৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্ত্তাৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহাৰ হয়; ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মবাচ্যত কৰ্মৰ বিশেষণৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় আৰু ভাববাচ্যত অকাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ একবচনৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়। স্ত্ৰীলিঙ্গত ক্তৱতু

প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ঈকাৰান্ত হয় আৰু ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আকাৰান্ত হয়। ক্ত আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়।

[ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ ৰূপৰ কাৰণে দ্বিতীয় ভাগৰ **শ্ৰীমৎ** শব্দৰ ৰূপ চোৱা।]

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সিহঁত গাঁৱলৈ গৈছিল। কৃষ্ণই অৰ্জ্জুনক কৈছিল। ভীমৰ দ্বাৰা কীচক নিহত হৈছিল। ছোৱালী কেজনীয়ে জোনটো দেখিছিল। কালি তোমাৰ পিতেৰা আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল।

Five mangoes fell down from the tree. The sound was heard by us. The king conquered his enemies. The king was killed by a monkey. They laughed in glee. You did the work.

২। শূন্য ঠাইবোৰ ক্ত আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰে পুৰোৱা :—

অস্মাভিঃ গীতং——। স পুস্তকং——। ময়া গঙ্গায়াঃ ৱাৰি——। শকুন্তলা দুষ্যন্তেন——। মিত্ৰং মে ৱিদেশাৎ——।

কাৰক আৰু বিভক্তি

১। **কাৰক**—বাক্যত ক্ৰিয়াপদৰ লগত যাৰ সম্বন্ধ থাকে তাকে **কাৰক** বোলে ; যেনে 'শিশুঃ শেতে'—এই বাক্যত 'শিশুঃ' পদৰ লগত 'শেতে' ক্ৰিয়াৰ সম্বন্ধ আছে ; গতিকে 'শিশুঃ' কাৰক ; কিন্তু 'শিশোঃ মাতা শেতে'—এই বাক্যত 'শিশোঃ' পদৰ লগত 'শেতে' ক্ৰিয়াৰ কোনো সম্বন্ধ নাই, গতিকে 'শিশোঃ' ইয়াত কাৰক

নহয়, **সম্বন্ধ** পদ মাথোন। আকৌ, 'আগচ্ছ ভ্ৰাতঃ'—এই বাক্যতো 'ভ্ৰাতঃ' পদৰ 'আগচ্ছ' ক্ৰিয়াৰ লগত সম্বন্ধ নাই; গতিকে 'ভ্ৰাতঃ' কাৰক নহয়, **সম্বোধন** পদ মাথোন।

২। **কাৰক ছটা**—কৰ্ত্তা, কৰ্ম, কৰণ, সম্প্ৰদান, অপাদান আৰু অধিকৰণ।

[এইবোৰৰ সাধাৰণ জ্ঞান শব্দৰূপ-প্ৰকৰণতে দিয়া হৈছে]

৩। **বিভক্তি**—যাৰ দ্বাৰা সংখ্যা আৰু কাৰকৰ জ্ঞান হয়, সেয়ে বিভক্তি। আমি যেতিয়া 'গজঃ, গজৌ, গজাঃ' এইদৰে গজ শব্দৰ প্ৰথমা বিভক্তিৰ ৰূপ কওঁ, তেতিয়া এক, দুই, বহু—ক্ৰমে এইদৰে সংখ্যাৰ বোধ জন্মে। আকৌ, 'অশ্বঃ ধাৱতি' বাক্যৰ 'অশ্ব' পদৰ ১মা বিভক্তিয়ে কৰ্ত্তৃকাৰক বুজায়; সেইদৰে, 'জলং পিব' বাক্যৰ 'জলং' পদৰ ২য়া বিভক্তিয়ে কৰ্মকাৰক বুজায়।

[সুপ্ বিভক্তি সাত প্ৰকাৰ—এই কথা আগতে কোৱা হৈছে।]

প্ৰথমা বিভক্তি

১। ধাতু আৰু প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন অৰ্থযুক্ত শব্দৰ কেৱল নাম, লিঙ্গ, বচন আদি বুজাবলৈ প্ৰথমা বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হয়; যেনে—গজঃ, নদী, পুষ্পম্, একঃ, দ্বৌ ইত্যাদি। ইয়াকে সংক্ষেপে **অভিধেয়মাত্ৰে প্ৰথমা**ও বোলে।

২। কৰ্ত্তৃবাচ্যত কৰ্ত্তা আৰু কৰ্মবাচ্যত কৰ্ম অভিহিত বা উক্ত হয়; এই উক্ত কৰ্ত্তা আৰু কৰ্মত প্ৰথমা বিভক্তি হয়। যেনে—

ভক্তঃ হৰিং পশ্যতি—ভক্তই ভগৱানক দেখিছে।

ভক্তেন **হৰিঃ** দৃশ্যতে—ভক্তৰদ্বাৰা হৰি দৃষ্ট হৈছে।

৩। **'সম্বোধনে চ'**—সম্বোধনত সদায় প্ৰথমা বিভক্তি হয়; যেনে—হে অম্ব, অয়ি পুত্ৰাঃ, ভোঃ সাধো।

৪। ইতি আদি কেইটামান অব্যয়ৰ যোগত প্ৰথমা বিভক্তি হয়; ইয়াকে **অব্যয়যোগে প্ৰথমা** বোলে*। যেনে—

ত্বাং সখা ইতি জানামি—তোমাক বন্ধু বুলি জানো।

দ্বিতীয়া বিভক্তি

১। **কৰ্ম্মণি দ্বিতীয়া**—অনুক্ত কৰ্মত অৰ্থাৎ কৰ্তৃবাচ্যৰ কৰ্মত ২য়া বিভক্তি হয়; যেনে—

হৰিঃ **অন্নং** ভুংক্তে—হৰিয়ে ভাত খাইছে।

গ্ৰামং গচ্ছতি বিপ্ৰঃ—ব্ৰাহ্মণজন গাৱঁলৈ গৈছে।

২। বিশেষণ পদ ক্ৰিয়াৰ বিশেষণ হলে তাৰ পাচত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়, আৰু কেবল ক্লীবলিঙ্গৰ একবচনত ৰূপ হয়, যেনে—

শীঘ্ৰম্ আগচ্ছ—বেগাই আহা।

দ্ৰুতং ধাৱন্তি তস্কৰাঃ—চোৰবোৰে বেগাই দৌৰিছে।

বালিকা **মৃদু** ভাষতে—ছোৱালীজনীয়ে কোমল সুৰত কৈছে।

৩। **উভয়তঃ, সৰ্ব্বতঃ, ধিক্, অভিতঃ, পৰিতঃ, সময়া, নিকষা,** প্ৰতি আদিৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়†; যেনে—

উভয়তঃ (দুয়োফালে)—

নদীম্ উভয়তঃ বৃক্ষাঃ ৱৰ্ত্তন্তে—নদীৰ দুয়োফালে গছবোৰ আছে।

---

* কচিন্নিপাতেনাভিধানম্—ভট্টোজীদীক্ষিত।

† উভসৰ্ব্বতসোঃ কাৰ্য্যা ধিগুপৰ্য্যাদিষু ত্ৰিষু।
দ্বিতীয়াম্ৰেড়িতান্তেষু ততোঽন্যত্ৰাপি দৃশ্যতে॥ (বাৰ্ত্তিক)
অভিতঃ-পৰিতঃ-সময়া-নিকষা-হা-প্ৰতি-যোগেঽপি। (বাৰ্ত্তিক)

সৰ্ব্বতঃ (সকলোপিনে)—

গ্ৰামং সৰ্ব্বতঃ জলং বৰ্ত্ততে—গাঁৱৰ চাৰিওফালে পানী আছে।

ধিক্ (নিন্দা বুজোৱা অব্যয়)—

ধিক্ **দৰিদ্ৰতাম্**—দৰিদ্ৰতাক ধিক্।

অভিতঃ (সমুখৰ ফালে)—

গৃহম্ অভিতঃ উদ্যানমস্তি—ঘৰৰ আগত বাগিচা আছে।

পৰিতঃ (চাৰিওফালে)—

দীৰ্ঘিকাং পৰিতঃ বৃক্ষাণাং পংক্তিঃ—পুখুৰীৰ চাৰিওফালে গছৰ শাৰী।

প্ৰতি—(লৈ, ফালে)—

দয়ালুৰ্ভৱ **মাং** প্ৰতি—মোৰ প্ৰতি দয়ালু হোৱা।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পুৰণি কালত (পুৰা) শিবি নামে এজন ৰজা আছিল। হে আই, মোক ৰক্ষা কৰা। মন্দিৰৰ সমুখত এখন ফুলনি আছে। বাটৰ দুয়োকাষে আম গছবোৰ আছিল। মোৰ কাষত বহা। দুখীয়াৰ প্ৰতি দয়ালু হবা।

There lived a sage Kanva by name. The breeze is blowing gently. Fie upon the miser. I saw a lion in the den. Come, brother.

২। অসমীয়া কৰা :—

পৰিজনো ৰাজানম্ অভিতঃ স্থিতঃ। সাধু গীতম্। উভয়তঃ কৃষ্ণং গোপাঃ। অৱৈমি চৈনাম্ অনঘা ইতি।

তৃতীয়া বিভক্তি

১। কৰণ কাৰকত তৃতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে—

স **লেখন্যা** লিখতি—তেওঁ কলমেৰে লিখিছে।

গোপালঃ **নাৱা** নদীমতৰৎ—গোপালে নাৱেৰে নদী পাৰ হৈছিল।

২। সহ (সৈতে) অৰ্থত সহ, সমম্ আদি শব্দৰ যোগত তৃতীয়া হয় ;* যেনে—

শশিনা সহ যাতি কৌমুদী—জোনৰ জেউতি জোনৰ লগত যায়।

পিত্ৰা সমং পুত্ৰঃ গচ্ছতি—পিতাকৰ লগত পুতেক গৈছে।

কেতিয়াবা সহাৰ্থ শব্দ উহ্য থাকিলেও তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

ত্বয়া বসুমতী যাস্যতি—তোমাৰ লগত পৃথিবী যাব।

৩। অলম্, কিম্, হীন, প্ৰয়োজন, অৰ্থ ইত্যাদি শব্দৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ; যেনে—

কিং তয়া ক্ৰিয়তে **ধেন্বা** ?—সেই গাইৰে কি হব ?

গুণৈৰ্হীনাঃ ন শোভন্তে—গুণ নহলে শোভা নেপায়।

অলং মহীপাল তব **শ্ৰমেণ**—হে ৰজা, তুমি কষ্ট কৰাৰ আৱশ্যক নাই।

৪। প্ৰকৃতি, প্ৰায়, সুখ আদি কিছুমান শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ;† যেনে—

প্ৰকৃত্যা মধুৰং পয়ঃ—গাখীৰ স্বভাৱতে মিঠা।

প্ৰায়েণ বলৱান্ দুৰ্বলং পীড়য়তি—সবলে প্ৰায়ে দুৰ্বলক উৎপীড়ন কৰে।

সুখেন ৱসতি সাধুঃ—সাধুজন সুখত আছে।

চতুৰ্থী বিভক্তি

১। **চতুৰ্থী সম্প্ৰদানে**—সম্প্ৰদান কাৰকত চতুৰ্থী বিভক্তি হয় : যেনে—

দৰিদ্ৰায় ধনং যচ্ছ—দুখীয়াক ধন দিয়া।

* সহযুক্তেঽপ্ৰধানে—পাঃ।

† প্ৰকৃত্যাদিভ্যঃ উপসংখ্যানম্—বাঃ।

২। হিত, সুখ, নমঃ আদিৰ যোগত চতুৰ্থী বিভক্তি হয়; যেনে—

প্রজাভ্যঃ হিতং ভৱতু—প্ৰজাৰ মঙ্গল হওক।

নমো **ভগৱতে** ৱাসুদেৱায়—ভগৱান বাসুদেৱক নমস্কাৰ।

তুভ্যং সুখং ভৱতু—তোমাৰ সুখ হওক।

৩। **তাদৰ্থ্যে চতুৰ্থী বাচ্যা**—যাৰ উদ্দেশ্যে বা যি উদ্দেশ্যে কোনো বস্তু বা ক্রিয়া নিয়োজিত হয় সেই উদ্দেশ্যবাচক শব্দৰ পাচত চতুৰ্থী বিভক্তি হয়; যেনে—

কুণ্ডলায় হিৰণ্যমানয়তি—কুণ্ডলৰ কাৰণে সোণ আনিছে।

কাৱ্যং **যশসে** লিখতি—যশস্যাৰ কাৰণে কাব্য লিখিছে।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁ দুই হাতেৰে কিতাপখন লৈছে। ময়ো তোমাৰ লগত যাম। আমি সুখেৰে আছো। সৰস্বতীক প্ৰণাম কৰো। বাইজৰ কল্যাণ হওক। ৰোগীৰ কাৰণে ঔষধ আনিছে।

He fights with the sword (অসি)। He is timid by nature. There is no use of quarrelling. What is the use of a foolish son? Salutation to the Creator!

২। জ্যাত্যা, হিতম্, হীনঃ—এই পদকেইটা বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা।

পঞ্চমী বিভক্তি

অপাদানে পঞ্চমী—অপাদান কাৰকত পঞ্চমী বিভক্তি হয়; যেনে—

বৃক্ষাৎ পতন্তি ফলানি—গছৰপৰা ফলবোৰ পৰিছে।

২। হেতুবাচক শব্দৰ পাচত পঞ্চমী আৰু তৃতীয়া দুয়ো বিভক্তিয়ে হয় ; যেনে—

ভয়াৎ (ভয়েন) কম্পতে বালা—ছোৱালীজনী ভয়তে কঁপিছে।

হর্ষাৎ (হর্ষেণ) নৃত্যন্তি বালকাঃ—ল'ৰাইঁতে আনন্দতে নাচিছে।

৩। ঋতে, বহিঃ, প্ৰভৃতি ইত্যাদি শব্দৰ যোগত পঞ্চমী হয়, যেনে—

দুঃখাৎ ঋতে সুখং ন ভৱতি—দুখ নহলে সুখ নহয়।

গৃহাৎ বহিঃ উদ্যানমস্তি—ঘৰৰ বাহিৰত ফুলনি আছে।

শৈশৱাৎ প্ৰভৃতি স ধীৰঃ—শিশুকালৰপৰা তেওঁ ধীৰ।

(ক) 'ঋতে'ৰ যোগত কেতিযাবা দ্বিতীয়াও হয ; যেনে—

ত্বাম্ ঋতে কো মাং ৰক্ষিষ্যতি—তুমি অবিহনে কোনে মোক ৰক্ষা কৰিব

ষষ্ঠী বিভক্তি

১। **ষষ্ঠী শেষে**—সম্বন্ধ বুজালে ষষ্ঠী বিভক্তি হয ; যেনে—

মম ইযং ৱসুন্ধৰা—এই পৃথিবী মোৰ।

কা **তৱ** কান্তা কস্তে পুত্ৰঃ—কোন তোমাৰ পত্নী, কোন তোমাৰ পুত্ৰ।

২। তুলা আৰু উপমা, ইযাত বাহিৰে অইন তুল্যার্থক শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু তৃতীযা দুয়ো বিভক্তিয়ে হয়* ; যেনে—

ৱিদ্যায়াঃ (ৱিদ্যয়া) তুল্যং ধনং নাস্তি—বিদ্যাৰ সমান ধন নাই।

তৱ (ত্বযা) সদৃশঃ জ্ঞানী ন ৱিদ্যতে—আপোনাৰ দৰে জ্ঞানী নাই।

৩। 'কৃতে' অব্যযৰ যোগত ষষ্ঠী বিভক্তি হয় ; যেনে—

মম কৃতে তৱ ইযমৱস্থা—মোৰ কাৰণে তোমাৰ এই অৱস্থা।

---

* তুল্যার্থৈৰতুলোপমাভ্যাং তৃতীযাঽন্যতৰস্যাম্—পাঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

আজিকালি তেওঁ গাঁৱৰ বাহিৰত থাকে। তুমি নহলেও তেওঁ যাব। দুখত তেওঁ কাতৰ হৈছে। তোমাৰ সমান দয়ালু নাই। তোমাৰ কাৰণে চিন্তা কৰিছো।

He is intelligent from his childhood. The man fell down from the tree. There is a temple outside the city. There is no devotee equal to Prahlada.

সপ্তমী বিভক্তি

১। **সপ্তম্যধিকৰণে চ**—অধিকৰণ কাৰকত সপ্তমী বিভক্তি হয়; যেনে—

বনে ব্যাঘ্রঃ তিষ্ঠতি—হাবিত বাঘ থাকে।

ধৰ্মে অস্য ৰতিঃ অস্তি—এওঁৰ ধৰ্মত ৰাপ আছে।

দুগ্ধে মাধুৰ্য্যং বিদ্যতে—গাখীৰত মিঠা আছে।

২। **যতশ্চ নিৰ্দ্ধাৰণম্**—জাতি, গুণ, ক্ৰিয়া বা নামৰ দ্বাৰা একেজাতীয় সমষ্টিৰপৰা এটাক পৃথক কৰি দেখুৱাকে নিৰ্দ্ধাৰণ বোলে। নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থত সমষ্টি বুজোৱা শব্দৰ পাচত ৬ষ্ঠী আৰু ৭মী দুয়ো বিভক্তিয়ে হয়; যেনে—

জাতি—পক্ষিষু (পক্ষিণাং) বায়সঃ ধূৰ্ত্তঃ—চৰাইৰ মাজত কাউৰী টেঙৰ।

গুণ—নৰেষু (নৰাণাং) জ্ঞানী শ্ৰেষ্ঠঃ—মানুহৰ ভিতৰত জ্ঞানী শ্ৰেষ্ঠ।

ক্ৰিয়া—গচ্ছৎসু (গচ্ছতাং) ধাৱন্তঃ শীঘ্ৰাঃ—যোৱাসকলৰ মাজত দৌৰি যোৱাসকলেই আগ।

নাম—নদীষু (নদীনাং) গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠা—নদীৰ মাজত গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠা।

৩। প্ৰশংসা কৰা বুজালে সাধু আৰু নিপুণ শব্দৰ যোগত ৭মী বিভক্তি হয় ; যেনে—

নাহং গণিতে নিপুণঃ—মই অঙ্কত পাৰদৰ্শী নহওঁ।

স দৰ্শনে সাধুঃ—তেওঁ দৰ্শনশাস্ত্ৰত পণ্ডিত।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

প্ৰাণীৰ ভিতৰত মানুহ শ্ৰেষ্ঠ। কুকুৰটো চোতালত আছে। পঢ়াত তেওঁৰ মন নাই। কবিৰ ভিতৰত কালিদাস ডাঙৰ। হৰি সংস্কৃতত ভাল।

There is sweetness in milk. The fox is the most cunning among animals. They are skilled in warfare. He has interest in play.

সংস্কৃত

ভাষাপ্ৰদীপ ব্যাকৰণ

দ্বিতীয় ভাগ

[৮ম মানৰ পাঠ্য]

সন্ধিপ্ৰকৰণ

স্বৰসন্ধি

১। পদৰ অন্তত থকা একাৰ বা ওকাৰৰ পাচত অ থাকিলে তাৰ লোপ হয় ; লুপ্ত অৰ ঽ চিন বহে ; যেনে—

গৃহে-অস্মিন্—গৃহেঽস্মিন্

প্ৰভো-অত্ৰ—প্ৰভোঽত্ৰ

২। অৰ বাহিৰে যি কোনো স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে—

(ক) পদান্ত একাৰৰ ঠাইত অ বা অয়্ হয় ; যেনে —

প্ৰিয়ে-আগচ্ছ—প্ৰিয়আগচ্ছ, প্ৰিয়য়াগচ্ছ

তে-ইদানীম্—তইদানীম্, তয়িদানীম্

(খ) পদান্ত ওকাৰৰ ঠাইত অ বা অৱ্ হয় ; যেনে—

গুৰো-ইহ—গুৰইহ, গুৰৱিহ

সাধো-এহি—সাধএহি, সাধৱেহি

৩। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে—

(ক) পদান্ত ঐকাৰৰ ঠাইত আ বা আয়্ হয় ; যেনে—

শ্ৰিয়ৈ-অৰ্থঃ—শ্ৰিয়াঅৰ্থঃ, শ্ৰিযায়ৰ্থঃ

প্ৰীত্যৈ-ইদম্—প্ৰীত্যাইদম্, প্ৰীত্যায়িদম্

(খ) পদান্ত ঔকাৰৰ ঠাইত আ বা আৱ্ হয় ; যেনে—

তৌ-অত্ৰ—তাঅত্ৰ, তাৱত্ৰ

বৰৌ-উদিতে—বৰাউদিতে, বৰাৱুদিতে

স্বৰসন্ধিৰ নিষেধ

১। দ্বিবচনৰ ঈকাৰান্ত, ঊকাৰান্ত আৰু একাৰান্ত পদৰ পাচত যি কোনো স্বৰেই নাথাকক তাৰ সন্ধি নহয ; যেনে –

মুনী-ইমৌ—মুনী ইমৌ	বৰী-আগতৌ—কৰী আগতৌ
বাহু-এতৌ—বাহু এতৌ	নয়নে-ইমে—নয়নে ইমে

২। অদস্ সৰ্ব্বনামৰ অমী আৰু অমু এই দুই ঈকাৰান্ত আৰু ঊকাৰান্ত ৰূপৰ পাচত আন স্বৰ থাকিলে তাৰ সন্ধি নহয়; যেনে—

অমী-অশ্বাঃ—অমী অশ্বাঃ	অমু-ঈক্ষণে—অমু ঈক্ষণে
অমী-উষ্ট্ৰাঃ—অমী উষ্ট্ৰাঃ	অমু-অসুৰৌ—অমু অসুৰৌ

অনিয়মীয়া স্বৰসন্ধি

এতিয়ালৈকে যিমানবোৰ স্বৰসন্ধিৰ নিয়ম উল্লেখ কৰা হ'ল, সেইবোৰৰ বাহিৰতো কিছুমান সন্ধিৰ প্ৰয়োগ সংস্কৃত ভাষাত পোৱা যায় ; যেনে—

অক্ষ-ঊহিণী—অক্ষৌহিণী
স্ব-ঈৰঃ—স্বৈৰঃ (স্বাধীন)
প্ৰ-ঊঢ়ঃ—প্ৰৌঢ়ঃ (বয়সীয়া)
প্ৰ-এষঃ—প্ৰৈষঃ (চাকৰ)
কুল-অটা—কুলটা (বেশ্যা)

সাৰ-অঙ্গঃ—সাৰঙ্গঃ (পহু)
শিৰ-এহি—শিৰেহি
অৰ-এহি—অৰেহি
গো-ইন্দ্ৰঃ—গৱেন্দ্ৰঃ
গো-অক্ষঃ—গৱাক্ষঃ (খিৰিকী)

অকাৰান্ত আৰু আকাৰান্ত পূৰ্ব্ব-পদৰ লগত ঋত (পীড়িত) শব্দৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হলে ঋৰ ঠাইত আৰ্ হয় ; যেনে—

ভয়-ঋতঃ (ভয়েন ঋতঃ)—ভয়াৰ্ত্তঃ   তৃষ্ণা-ঋতঃ—তৃষ্ণাৰ্ত্তঃ

ব্যঞ্জনসন্ধি

১। জ্ বা ঝ্ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্‌ৰ ঠাইত জ্ হয়—

যাৱৎ-জীৱনম্—যাৱজ্জীৱনম্   ৱিপদ্-জ্বালা—ৱিপজ্জ্বালা
মহৎ-ঝংকৃতম্—মহজ্ঝংকৃতম্   এতদ্-ঝংকৃতম্—এতজ্ঝংকৃতম্

২। ট্ বা ঠ্ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্‌ৰ ঠাইত ট্ হয়—

বৃহৎ-টঙ্কাৰঃ—বৃহট্টঙ্কাৰঃ   তদ্-টঙ্কাৰঃ—তট্টঙ্কাৰঃ
চলৎ-ঠকুৰঃ—চলট্ঠকুৰঃ   এতদ্-ঠকুৰঃ—এতট্ঠকুৰঃ

৩। ড্ বা ঢ্ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্‌ৰ ঠাইত ড্ হয়—

বৃহৎ-ডিম্বঃ—বৃহড্ডিম্বঃ   তদ্-ডমৰুঃ—তড্ডমৰুঃ
মহৎ-ঢালম্—মহড্ঢালম্   এতদ্-ঢৌকনম্—এতড্ঢৌকনম্

৪। ল্ পাচত থাকিলে ত্ আৰু দ্‌ৰ ঠাইত ল্ হয়—

উৎ-লাসঃ—উল্লাসঃ   এতদ্-লক্ষণম্—এতল্লক্ষণম্

৫। পদৰ অন্তত থকা ত্ বা দ্ ৰ পাচত শ্ থাকিলে ত্ বা দ্ ৰ ঠাইত চ্ আৰু শ্ ৰ ঠাইত ছ্ হয়—

শৰৎ-শশাঙ্কঃ—শৰচ্ছশাঙ্কঃ এতদ্-শব্দঃ—এতচ্ছব্দঃ
উৎ-শিষ্টম্—উচ্ছিষ্টম্

৬। পদৰ অন্তত থকা ত্ আৰু দ্ ৰ পাচত হ্ থাকিলে ত্ ৰ ঠাইত দ্ হয়, দ্ ৰ একো পৰিবৰ্ত্তন নহয়, আৰু হ্ বিকল্পে ধ্ হয়—

উৎ-হাৰঃ—উদ্‌হাৰ, উদ্ধাৰঃ সুহৃদ্-হেতুঃ—সুহৃদ্‌হেতুঃ সুহৃদ্ধেতুঃ
জগৎ-হিতায়—জগদ্‌হিতায়, জগদ্ধিতায়

৭। ন্ ৰ পাচত জ্ বা ঝ্ থাকিলে ন্ ৰ ঠাইত ঞ্ হয়—

ৰিপূন্-জয়—ৰিপুঞ্জয় হসন্-জল্পতি—হসঞ্জল্পতি
মহান্-ঝঙ্কাৰঃ—মহাঞ্ঝঙ্কাৰঃ

৮। ন্ ৰ পাচত ড্ বা ঢ্ থাকিলে ন্ ৰ ঠাইত ণ্ হয়—

পতন্-ডমৰুঃ—পতণ্ডমৰুঃ মহান্-ঢোলঃ—মহাণ্ঢোলঃ

৯। ন্ ৰ পাচত ল্ থাকিলে ন্ ৰ ঠাইত ল্ হয় ; এই লকাৰৰ আগৰ স্বৰ অনুনাসিক হয় আৰু তাকে বুজাবলৈ ওপৰত ঁ (চন্দ্ৰবিন্দু) চিন বহে—

মহান্-লাভঃ—মহাঁল্লাভঃ এতাৱান্-লোভঃ—এতাৱাঁল্লোভঃ

১০। পদান্ত ন্ ৰ পাচত শ্ থাকিলে, ন্ ৰ ঠাইত ঞ্ আৰু শ্ ৰ ঠাইত ছ্ হয়—

মহান্-শব্দঃ—মহাঞ্ছব্দঃ হসন্-শম্ভুঃ—হসঞ্ছম্ভুঃ

১১। হ্রস্ব স্বৰৰ পাচত থকা পদান্ত ন্ ৰ পাচত যি কোনো স্বৰ থাকিলেই ন্ ৰ ঠাইত ন্ন্ হয়—

কুৰ্ব্বন্-অপি—কুৰ্ব্বন্নপি জপন্-ঋষিঃ—জপন্নৃষিঃ

হসন্-ইৱ—হসন্নিৱ জীৱন্-এৱ—জীৱন্নেৱ

কিন্তু ন্ দীৰ্ঘস্বৰৰ পাচত থাকিলে ন্ন্ নহয়—

মহান্-অজগৰঃ—মহানজগৰঃ নৰান্-আগতান্—নৰানাগতান্

ঋষীন্-অৰ্চ্চয়—ঋষীনৰ্চ্চয় শিশূন্-এতান্—শিশূনেতান্

১২। মূৰ্ধন্য ষকাৰৰ পাচত থকা ত্ আৰু থ্ ৰ ঠাইত ক্ৰমে ট্ আৰু ঠ্ হয়—

পুষ্-তঃ—পুষ্টঃ ষষ্-থঃ—ষষ্ঠঃ

১৩। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ বা য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ্ পাচত থাকিলে—

(ক) পদান্ত ক্ ৰ ঠাইত গ্ হয়—

দিক্-অন্তঃ—দিগন্তঃ প্ৰাক্-উক্তম্—প্ৰাগুক্তম্

ৱাক্-ঈশঃ—ৱাগীশঃ সম্যক্-বদ্ধ—সম্যগ্‌বদ্ধঃ

ধিক্ দৰিদ্ৰতাম্—ধিগ্দৰিদ্ৰতাম্ ৱাক্-যুদ্ধম্—ৱাগ্‌যুদ্ধম্

(খ) পদান্ত চ্ ৰ ঠাইত জ্ হয়—

অচ্-অন্তঃ—অজন্তঃ অচ্-লোপঃ—অজ্‌লোপঃ

(গ) পদান্ত ট্ ৰ ঠাইত ড্ হয়—

সম্ৰাট্-আয়াতি—সম্ৰাডায়াতি দেৱৰাট্-ৱদতি—দেৱৰাড্‌ৱদতি

(ঘ) পদান্ত প্ ৰ ঠাইত ব্ হয়—

অপ্-আশয়ঃ—অবাশয়ঃ অপ্-জম্মা—অব্জম্মা

১৪। স্বৰবৰ্ণ বা গ্ ঘ্ দ্ ধ্ ব্ ভ্ য্ ৰ্ ৱ্ পাচত থাকিলে পদান্ত ত্ ৰ ঠাইত দ্ হয়—

বৃহৎ-অশ্বঃ—বৃহদশ্বঃ যোষিৎ-গিৰঃ—যোষিদ্গিৰঃ

সৰিৎ-উদকম্—সৰিদুদকম্ মহৎ-ভয়ম্—মহদ্ভয়ম্

১৫। ন্ বা ম্ পাচত থাকিলে পদৰ অন্তত থকা বৰ্গৰ প্ৰথম বৰ্ণৰ ঠাইত সেই বৰ্গৰ তৃতীয় বা পঞ্চম বৰ্ণ হয়—

দিক্-মাতঙ্গাঃ—দিগ্মাতঙ্গাঃ, দিঙ্মাতঙ্গাঃ

জগৎ-নাথঃ—জগদ্নাথঃ, জগন্নাথঃ

দেৱৰাট্-নৱতি—দেৱৰাড্নৱতি, দেৱৰাণ্নৱতি

অপ্-মৎস্যাঃ—অব্মৎস্যাঃ, অম্মৎস্যাঃ

কিন্তু তলৰ সন্ধিবোৰত এটা ৰূপেই হয়—

ৱাক্-ময়ম্—ৱাঙ্ময়ম্ ষট্-নৱতিঃ—ষণ্ণৱতিঃ

১৬। ট্ বা ঠ্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত ষ্ হয়—

ধনুঃ-টঙ্কাৰঃ—ধনুষ্টঙ্কাৰঃ মৃন্ময়ঃ-ঠকুৰঃ—মৃন্ময়ষ্ঠকুৰঃ

মৃতঃ-টিট্টিভঃ—মৃতষ্টিট্টিভঃ

১৭। শ্ ষ্ স্ পাচত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত যথাক্ৰমে শ্ ষ্ স্ হয়, অথবা একো পৰিবৰ্ত্তন নহয়—

শুক্ৰঃ-শঙ্খঃ—শুক্ৰশ্শঙ্খঃ, শুক্ৰঃ শঙ্খঃ

জাতঃ-ষডাননঃ—জাতষ্ষড়াননঃ, জাতঃ ষড়াননঃ

কৃতঃ-সন্ধিঃ—কৃতস্সন্ধিঃ, কৃতঃ সন্ধিঃ

১৮। যদি স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ, বা য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ্ পাচত থাকে তেনেহলে পুনঃ, প্ৰাতঃ, অন্তঃ, স্বঃ, ভ্ৰাতঃ, পিতঃ, আদি পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰ্ হয়—

পুনঃ-আয়াতি—পুনৰায়াতি	স্বঃ-লোকঃ—স্বৰ্লোকঃ
প্ৰাতঃ-অশনম্—প্ৰাতৰশনম্	ভ্ৰাতঃ-গচ্ছ—ভ্ৰাতৰ্গচ্ছ
অন্তঃ-আত্মা—অন্তৰাত্মা	পিতঃ-নমামি—পিতৰ্নমামি

১৯। যদি ৰ্ পাচত থাকে বিসৰ্গৰ ঠাইত হোৱা ৰ্ লোপ হয় আৰু আগৰ হ্ৰস্ব স্বৰ দীৰ্ঘ হয়—

পুনঃ-ৰমতে—পুনাৰমতে	মাতুঃ-ৰুধিৰম্—মাতূৰুধিৰম্
নিঃ-ৰোগ—নীৰোগঃ	শিশুঃ-ৰৌতি—শিশূৰৌতি

২০। স্বৰবৰ্ণ, বৰ্গৰ তৃতীয়, চতুৰ্থ, পঞ্চম বৰ্ণ, য্ ৰ্ ল্ ৱ্ হ্ পাচত থাকিলে ভোঃ পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হয়—

ভোঃ-অচ্যুত—ভো অচ্যুত	ভোঃ-হৰে—ভো হৰে

২১। ক্ খ্ প্ ফ্ পাচত থাকিলে নিঃ, দুঃ, বহিঃ আদিৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ষ্ হয়—

বহিঃ-কাৰঃ—বহিষ্কাৰঃ	দুঃ-কৃতম্—দুষ্কৃতম্
নিঃ-পেষণম্—নিষ্পেষণম্	নিঃ-ফলম্—নিষ্ফলম্

২২। কৃ ধাতুৰপৰা হোৱা কোনো পদ পাচত থাকিলে নমঃ, পুৰঃ, তিৰঃ—এই তিনি পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত স্ হয়—

নমঃ-কাৰঃ—নমস্কাৰঃ	পুৰঃ-কাৰঃ—পুৰস্কাৰঃ
তিৰঃ-ক্ৰিয়া—তিৰস্ক্ৰিয়া	

২৩। ওপৰৰ নিয়মমতে নোহোৱা তলৰ সন্ধিবোৰ মন কৰিব-লগীয়া—

অহন্-অহঃ—অহৰহঃ ৱাচঃ-পতিঃ—বাচস্পতিঃ
যশঃ-কৰঃ—যশস্কৰঃ চতুঃ-তয়ম্—চতুষ্টয়ম্
মনঃ-কামঃ—মনস্কামঃ ভাঃ-কৰঃ—ভাস্কৰঃ
উৎ-স্থানম্—উত্থানম্ উৎ-স্থিতিঃ—উত্থিতিঃ

অনুশীলন

১। সন্ধি কৰা :—

কৰ্ৰী-ইমৌ ; ৱিধৌ-উদিতে ; গো-অক্ষঃ ; শোক-ঋতঃ ; ইক্ষু-ছায়া ; পিতঃ-ৰক্ষ ; তৎ-ন ; এষঃ-অহম্ ; কৰিঃ-অযম্ , তৎ-মাত্ৰম্ ; হসন্-চলতি ; বৃহৎ-হস্তী ; পুনঃ-আগতঃ ; মহান্-ত্যাগঃ ; ৱাক্-দানম্ ; পুম্-চাতকঃ ; ধাৱন্-আয়াতি।

২। সন্ধি ভাঙা :—

কুলটা ; সাৰঙ্গঃ ; তইহ ; কত্বম্ ; কুতআয়াতঃ ; সাধুৰহম্ ; ৱনাদাগতঃ ; ভৱদ্দৰ্শনম্ ; মহাল্লাভঃ ; কিঙ্কৰোমি ; ভো সাধো ; জগদ্ধিতায ; মনোদেহি ; নীৰোগঃ ; ধনৱাংশ্চ ; চিৰঞ্জীৱ ; মনস্কামঃ ; সফলোঽস্তু।

৩। শুদ্ধ কৰি লিখা :—

মুনীমৌ ; পূৰ্ণো চন্দ্ৰঃ ; এষো ভগৱান্ ; কো আয়াতি ; হৃচ্চৰিতম্ ; মনযোগঃ ; হসঞ্চলতি।

সুবন্ত প্ৰকৰণ

ব্যঞ্জনান্ত শব্দ

ক্লীবলিঙ্গ জ্‌কাৰান্ত শব্দ—অসৃজ্ (তেজ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	অসৃক্ (গ্)	অসৃজী	অসৃঞ্জি
দ্বিতীয়া	অসৃক্ (গ্)	অসৃজী	অসৃঞ্জি
সম্বো	অসৃক্ (গ্)		

বাকী বিভক্তিত বণিজ্ শব্দৰ দৰে ৰূপ হব; জ্‌কাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এই ৰূপ।

পুংলিঙ্গ শব্দ—শ্ৰীমৎ (সুশ্ৰী)

প্ৰথমা	শ্ৰীমান্	শ্ৰীমন্তৌ	শ্ৰীমন্তঃ

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ গচ্ছৎ শব্দৰ দৰে।

মতুপ্ আৰু বতুপ	ক্তবতু
ধীমৎ—বুধিয়ক	কৃতবৎ—কৰা
বুদ্ধিমৎ—বুধিয়ক	গতৱৎ—যোৱা
আয়ুষ্মৎ—দীৰ্ঘায়ু	নীতৱৎ—নিয়া
যাৱৎ—যিমান	শ্ৰুতৱৎ—শুনা

মতুপ্ আৰু ৱতুপ্	**ক্তৱতু**
তাৱৎ—তিমান	ভগৱৎ—ঈশ্বৰ
জ্ঞানৱৎ—জ্ঞানী	অধীতৱৎ—পঢ়া

ইত্যাদি সকলো মতুপ্, ৱতুপ্ আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ, আৰু আপুনি অৰ্থত হোৱা **ভৱৎ** শব্দৰ ৰূপ **শ্ৰীমৎ** শব্দৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গত উক্ত শব্দবোৰ ঈ-কাৰান্ত হয় আৰু তেতিয়া **নদী** শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

ক্লীবলিঙ্গ মতুপ্, ৱতুপ্ আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ ৰূপ ক্লীবলিঙ্গ **শ্ৰীমৎ** শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ ত্-কাৰান্ত শব্দ

শ্ৰীমৎ (শুৱনি)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	শ্ৰীমৎ	শ্ৰীমতী	শ্ৰীমন্তি
দ্বিতীয়া	শ্ৰীমৎ	শ্ৰীমতী	শ্ৰীমন্তি
সম্বো	শ্ৰীমৎ		

বাকীবোৰ বিভক্তিত স্ত্ৰীলিঙ্গ **সৰিৎ** শব্দৰ দৰে।

জগৎ (পৃথিবী), **বিষৱৎ** (বিষতুল্য), **ৰসৱৎ** (ৰসাল) আদি ক্লীবলিঙ্গ ত্-কাৰান্ত শব্দৰ এই ৰূপ।

মহৎ (ডাঙৰ)

প্ৰথমা	মহৎ (দ্)	মহতী	মহান্তি
দ্বিতীয়া	মহৎ (দ্)	মহতী	মহান্তি
সম্বো	মহৎ (দ্)		

বাকীবোৰ বিভক্তিত **সৰিৎ** শব্দৰ দৰে।

গচ্ছৎ (গৈ থকা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	গচ্ছৎ (দ্)	গচ্ছতী	গচ্ছন্তি
দ্বিতীয়া	গচ্ছৎ (দ্)	গচ্ছতী	গচ্ছন্তি
সম্বো	গচ্ছৎ (দ্)		

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে। ভ্বাদি আৰু দিবাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত শতৃ প্ৰত্যয হৈ হোৱা শব্দৰ এনে ৰূপ।

পৃচ্ছৎ (সোধা)

প্রথমা	পৃচ্ছৎ (দ্)	পৃচ্ছতী, পৃচ্ছন্তী	পৃচ্ছন্তি
দ্বিতীয়া	পৃচ্ছৎ (দ্)	পৃচ্ছতী, পৃচ্ছন্তী	পৃচ্ছন্তি
সম্বোধন	পৃচ্ছৎ (দ্)		

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ গচ্ছৎ শব্দৰ দৰে। **ইচ্ছৎ, মুঞ্চৎ, তুদৎ, যাৎ, স্নাৎ** আদি তুদাদিগণীয় আৰু অদাদিগণীয় আকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত শতৃ প্ৰত্যয় হৈ হোৱা শব্দৰ এনে ৰূপ।

দদৎ (দিয়া)

প্রথমা	দদৎ (দ্)	দদতী	দদন্তি, দদতি
দ্বিতীয়া	দদৎ (দ্)	দদতী	দদন্তি, দদতি
সম্বোধন	দদৎ (দ্)		

বিভ্ৰৎ (ধাৰণ কৰা), **জহৎ** (ত্যাগ কৰা), **বিভ্যৎ** (ভয় কৰা), **দধৎ** (ধাৰণ কৰা) ইত্যাদি অভ্যস্ত ধাতুৰ পাচত শতৃ প্ৰত্যয় হৈ হোৱা ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ। বাকীবোৰ ক্লীবলিঙ্গ অৎ-ভাগান্ত শব্দৰ ৰূপ **শ্ৰীমৎ** শব্দৰ দৰে।

ক্লীবলিঙ্গ দ্‌কাৰান্ত শব্দ—**হৃদ্** (হৃদয়)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	হৃৎ (দ্)	হৃদী	হৃন্দি
দ্বিতীয়া	হৃৎ (দ্)	হৃদী	হৃন্দি
সম্বো	হৃৎ (দ্)		

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গ **সুহৃদ** শব্দৰ দৰে। ক্লীবলিঙ্গ দ্‌কাৰান্ত শব্দৰ এনে ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ধ্‌কাৰান্ত শব্দ—**বীৰুধ্** (লতা)

প্ৰথমা	বীৰুৎ (দ্)	বীৰুধৌ	বীৰুধঃ
দ্বিতীয়া	বীৰুধম্	বীৰুধৌ	বীৰুধঃ
তৃতীয়া	বীৰুধা	বীৰুদ্ভ্যাম্	বীৰুদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	বীৰুধে	বীৰুদ্ভ্যাম্	বীৰুদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	বীৰুধঃ	বীৰুদ্ভ্যাম্	বীৰুদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	বীৰুধঃ	বীৰুধোঃ	বীৰুধাম্
সপ্তমী	বীৰুধি	বীৰুধোঃ	বীৰুৎসু
সম্বো	বীৰুৎ (দ্)		

ক্ষুধ্—ভোক্, **সমিধ্**—যজ্ঞৰ কাঠ, **যুধ্**—যুদ্ধ, ইত্যাদি ধ্‌কাৰান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ।

প্ৰয়োগ :—

কাপোৰখন তেজেৰে ৰাঙলী হৈছিল—বস্ত্ৰম্ অসৃজা ৰক্তম্ অভৱৎ।

তেওঁ শ্ৰীমন্ত পুৰুষ আছিল—স শ্ৰীমান্ পুৰুষঃ আসীৎ।

এই লতাবোৰৰ ফুলবোৰ ধুনীয়া—এতাসাং বীৰুধাং পুষ্পাণি মনোহৰাণি।

তেওঁলোক ডাঙৰ হাবিলৈ গৈছিল—তে মহৎ বনং গতবন্তঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁৰ লৰা তিনিটা বুধিয়ক। ভগৱান কৃষ্ণই কংসক মাৰিছিল। মই ব্যাকৰণ পঢ়িছিলোঁ। তোমাৰ কথা বৰ ধুনীয়া। ঋষিৰ লৰাবোৰে সমিধ আনিছিল।

I saw my friend taking his bath. I saw the sage on account of great religious merit (পুণ্য). Take as much wealth as you like. The man is afflicted with hunger. The students of this class are intelligent.

২। তলৰ বাক্যবোৰ পূৰণ কৰা :—

বয়ং মধুৰং গীতং——। অস্যাঃ——নাম নৱমল্লিকা। অস্মিন——দৰিদ্ৰস্য সুখং নাস্তি।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**আত্মন্** (নিজ, আত্মা)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	আত্মা	আত্মানৌ	আত্মানঃ
দ্বিতীয়া	আত্মানম্	আত্মানৌ	আত্মনঃ
তৃতীয়া	আত্মনা	আত্মভ্যাম্	আত্মভিঃ
চতুৰ্থী	আত্মনে	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ
পঞ্চমী	আত্মনঃ	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	আত্মনঃ	আত্মনোঃ	আত্মনাম্
সপ্তমী	আত্মনি	আত্মনোঃ	আত্মসু
সম্বো	আত্মন		

যজ্বন্—(যজ্ঞকৰ্ত্তা), **ব্ৰহ্মন্**—(ব্ৰহ্ম নামে ঋত্বিক), **যক্ষ্মন্**—(ক্ষয়ৰোগ), **অশ্মন্**—(শিল), **কৃষ্ণবৰ্ত্মন্**—(জুই)—ইত্যাদি যিবোৰ শব্দৰ অন্ ভাগৰ 'অ'টো ম্ বা ৱ্ ৰ সৈতে সংযুক্ত বৰ্ণৰ লগত থাকে তাৰ ৰূপ **আত্মন্** শব্দৰ দৰে।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**যুৱন্** (ডেকা)

প্ৰথমা	যুৱা	যুৱানৌ	যুৱানঃ
দ্বিতীয়া	যুৱানম্	যুৱানৌ	যূনঃ
তৃতীয়া	যূনা	যুৱভ্যাম্	যুৱভিঃ
চতুৰ্থী	যূনে	যুৱভ্যাম্	যুৱভ্যঃ
পঞ্চমী	যূনঃ	যুৱভ্যাম্	যুৱভ্যঃ
ষষ্ঠী	যূনঃ	যূনোঃ	যূনাম্
সপ্তমী	যূনি	যূনোঃ	যুৱসু
সম্বো	যুৱন্		

সঙ্কেত :—'যু'ৰ উকাৰ ন্‌ৰ আগত থাকিলে দীৰ্ঘ হয়।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**শ্বন্** (কুকুৰ)

প্ৰথমা	শ্বা	শ্বানৌ	শ্বানঃ
দ্বিতীয়া	শ্বানম্	শ্বানৌ	শুনঃ
তৃতীয়া	শুনা	শ্বভ্যাম	শ্বভিঃ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
চতুৰ্থী	শুনে	শ্বভ্যাম্	শ্বভ্যঃ
পঞ্চমী	শুনঃ	শ্বভ্যাম্	শ্বভ্যঃ
ষষ্ঠী	শুনঃ	শুনোঃ	শুনাম্
সপ্তমী	শুনি	শুনোঃ	শ্বসু
সম্বো	শ্বন্		

পুংলিঙ্গ শব্দ—**মঘৱন্** (ইন্দ্ৰ)

প্ৰথমা	মঘৱা, মঘৱান্	মঘৱানৌ, মঘৱন্তৌ	মঘৱানঃ, মঘৱন্তঃ
দ্বিতীয়া	মঘৱানম, মঘৱন্তম্	মঘৱানৌ, মঘৱন্তৌ	মঘোনঃ, মঘৱতঃ
তৃতীয়া	মঘোনা, মঘৱতা	মঘৱভ্যাম্, মঘৱদ্ভ্যাম্	মঘৱভিঃ, মঘৱদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	মঘোনে, মঘৱতে	মঘৱভ্যাম্, মঘৱদ্ভ্যাম্	মঘৱভ্যঃ, মঘৱদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	মঘোনঃ, মঘৱতঃ	মঘৱভ্যাম্, মঘৱদ্ভ্যাম্	মঘৱভ্যঃ, মঘৱদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	মঘোনঃ, মঘৱতঃ	মঘোনোঃ, মঘৱতোঃ	মঘোনাম্, মঘৱতাম্
সপ্তমী	মঘোনি, মঘৱতি	মঘোনোঃ, মঘৱতোঃ	মঘৱসু, মঘৱৎসু
সম্বো	মঘৱন্		

অন্-ভাগান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ নাই।

ক্লীবলিঙ্গ অন্-ভাগান্ত শব্দ—**কৰ্মন্** (কাম)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	কৰ্ম	কৰ্মণী	কৰ্মাণি
দ্বিতীয়া	কৰ্ম	কৰ্মণী	কৰ্মাণি
সম্বো	কৰ্ম, কৰ্মন্		

বাকীবোৰ বিভক্তিত আত্মন্ শব্দৰ দৰে।

জন্মন্—জন্ম পৰ্ব্বন্—গাঁথি, উৎসৱ চৰ্মন্—চাল
শৰ্মন্—সুখ শ্লেষ্মন্—ঘৰ ভস্মন্—ছাই

ইত্যাদি, যিবোৰ শব্দৰ 'অন্' ভাগৰ 'অ'টো ম্ বা ৱ্ৰ সৈতে হোৱা যুক্তাক্ষৰৰ লগত মিলি থাকে, সিইতৰ এনে ৰূপ।

ক্লীবলিঙ্গ শব্দ—**অহন্** (দিন)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	অহঃ	অহ্নী, অহনী	অহানি
দ্বিতীয়া	অহঃ	অহ্নী, অহনী	অহানি
তৃতীয়া	অহ্না	অহোভ্যাম্	অহোভিঃ
চতুৰ্থী.	অহ্নে	অহোভ্যাম্	অহোভ্যঃ
পঞ্চমী	অহ্নঃ	অহোভ্যাম্	অহোভ্যঃ
ষষ্ঠী	অহ্নঃ	অহ্নোঃ	অহ্নাম্
সপ্তমী	অহ্নি, অহনি	অহ্নোঃ	অহঃসু
সম্বো	অহঃ		

পুংলিঙ্গ হন্-ভাগান্ত শব্দ—**বৃত্ৰহন্** (ইন্দ্ৰ)

প্ৰথমা	বৃত্ৰহা	বৃত্ৰহণৌ	বৃত্ৰহণঃ
দ্বিতীয়া	বৃত্ৰহণম্	বৃত্ৰহণৌ	বৃত্ৰঘ্নঃ
তৃতীয়া	বৃত্ৰঘ্না	বৃত্ৰহভ্যাম্	বৃত্ৰহভিঃ
চতুৰ্থী	ব ত্ৰঘ্নে	বৃত্ৰহভ্যাম	বৃত্ৰহভ্যঃ
পঞ্চমী	বৃত্ৰঘ্নঃ	বৃত্ৰহভ্যাম্	বৃত্ৰহভ্যঃ
ষষ্ঠী	বৃত্ৰঘ্নঃ	বৃত্ৰঘ্নোঃ	বৃত্ৰঘ্নাম
সপ্তমী	বৃত্ৰঘ্নি, বৃত্ৰহণি	বৃত্ৰঘ্নোঃ	বৃত্ৰহসু
সম্বো	বৃত্ৰহন		

সঙ্কেত ঃ—ন্ 'ঘ'ৰে সৈতে যুক্ত হলে ণত্ব নহয়।

ব্ৰহ্মহন্—(ব্ৰহ্মহত্যাকাৰী), **ভ্ৰূণহন্** (ভ্ৰূণহত্যাকাৰী) আদিৰো এইদৰে ৰূপ হয়।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**পথিন্** (বাট)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	পন্থাঃ	পন্থানৌ	পন্থানঃ
দ্বিতীয়া	পন্থানম্	পন্থানৌ	পথঃ
তৃতীয়া	পথা	পথিভ্যাম্	পথিভিঃ
চতুৰ্থী	পথে	পথিভ্যাম্	পথিভ্যঃ
পঞ্চমী	পথঃ	পথিভ্যাম্	পথিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পথঃ	পথোঃ	পথাম্
সপ্তমী	পথি	পথোঃ	পথিষু
সম্বো	পন্থাঃ		

প্ৰয়োগ ঃ—

নিজেই নিজৰ শত্ৰু—আত্মা এৱ আত্মনঃ শত্ৰুঃ।

ডেকা দুজনে কি কৈছিল ?—যুৱানৌ কিম্ অৱদতাম্ ?

চিকাৰীয়ে কুকুৰটোৰে সৈতে বনলৈ গৈছে—ব্যাধঃ শুনা সহ বনং যাতি।

ইন্দ্ৰৰ পুত্ৰ জয়ন্তই সুধিছিল—মঘোনঃ সূনুঃ জয়ন্তোঽপৃচ্ছৎ।

গৰম কালত দিনবোৰ দীঘল হয়—গ্ৰীষ্মে অহানি দীৰ্ঘাণি ভৱন্তি।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মানুহ জন্মৰ দ্বাৰা ডাঙৰ নহয় ; কৰ্মৰ দ্বাৰা হয়। কুকুৰটোক এডোখৰ মঙহ দিয়া। তোমাৰ পথ মঙ্গলময় হওক। যুবকৰ মন সদায় প্ৰফুল্ল। এইটো ছাগলী নহয়, কুকুৰ।

The soul does not perish. Phthisis is a terrible disease. Pleasure lies in works. Indra killed Vritra. I do not get peace (শৰ্মন্). He filled up (পূৰ্) the mouth of the dog with arrows.

২। তলত দিয়া পদবোৰেৰে বাক্য ৰচনা কৰা :—

শ্লেষ্মণি, অহ্নঃ, শ্বানৌ, পথিষু।

৩। তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ কৰি লিখা :—

অনেন পথেন চৌৰঃ ধাৱতি। সদা কৰ্মং কুৰু। অস্মিন্ জন্মে মম শৰ্মং ন ভৱিষ্যতি। চৰ্মেণ নিৰ্মিতঃ। গুণৱানং জনং নৰাঃ প্ৰণমন্তি।

ক্লীবলিঙ্গ ইন্-ভাগান্ত শব্দ—ভাৱিন্ (হবলগীয়া)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ভাৱি	ভাৱিনী	ভাৱীনি
দ্বিতীয়	ভাৱি	ভাৱিনী	ভাৱীনি
সম্বো	ভাৱিন্		

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গ **ধনিন্** শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়। ইন্-ভাগান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এই ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ প্ কাৰান্ত শব্দ—অপ্ (পানী)

(অপ্ শব্দ সদায় বহুবচনত ব্যৱহাৰ হয়)

প্ৰথমা	আপঃ
দ্বিতীয়া	অপঃ
তৃতীয়া	অদ্ভিঃ

চতুৰ্থী	অদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	অদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	অপাম্
সপ্তমী	অপ্সু
সম্বো	আপঃ

স্ত্ৰীলিঙ্গ ভ্‌কাৰান্ত শব্দ—ককুভ্ (দিশ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ককুপ্ (ব্)	ককুভৌ	ককুভঃ
দ্বিতীয়া	ককুভম্	ককুভৌ	ককুভঃ
তৃতীয়া	ককুভা	ককুব্ভ্যাম্	ককুব্ভিঃ
চতুৰ্থী	ককুভে	ককুব্ভ্যাম্	ককুব্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ককুভঃ	ককুব্ভ্যাম্	ককুব্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ককুভঃ	ককুভোঃ	ককুভাম্
সপ্তমী	ককুভি	ককুভোঃ	ককুপ্সু
সম্বো	ককুপ্ (ব্)		

স্ত্ৰীলিঙ্গ **অনুষ্টুভ্** (এবিধ ছন্দৰ নাম), **ত্ৰিষ্টুভ্** (এবিধ ছন্দৰ নাম) আদিৰো এনে ৰূপ।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ৰ্‌কাৰান্ত শব্দ—গিৰ্ (কথা)

প্ৰথমা	গীঃ	গিৰৌ	গিৰঃ
দ্বিতীয়া	গিৰম্	গিৰৌ	গিৰঃ
তৃতীয়া	গিৰা	গীৰ্ভ্যাম্	গীৰ্ভিঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
চতুৰ্থী	গিৰে	গীৰ্ভ্যাম্	গীৰ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	গিৰঃ	গীৰ্ভ্যাম্	গীৰ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	গিৰঃ	গিৰোঃ	গিৰাম্
সপ্তমী	গিৰি	গিৰোঃ	গীর্ষু
সম্বো	গীঃ		

সঙ্কেত ঃ—'গিৰ্' অৰ 'ৰ্'অৰ পাচত স্বৰবৰ্ণ নাথাকিলে ইকাৰ দীৰ্ঘ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ **পুৰ্** (নগৰ), **ধুৰ্** (ভাৰ) শব্দৰো এই ৰূপ। কেৱল ইয়াত য'ত য'ত ইকাৰ দীৰ্ঘ হয় তাত সেই সেই ঠাইত উকাৰ দীৰ্ঘ হয়।

স্ত্ৰীলিঙ্গ ৱ্কাৰান্ত শব্দ—দিৱ্ (স্বৰ্গ)

প্ৰথমা	দ্যৌঃ	দিৱৌ	দিৱঃ
দ্বিতীয়া	দিৱম্, দ্যাম্	দিৱৌ	দিৱঃ
তৃতীয়া	দিৱা	দ্যুভ্যাম্	দ্যুভিঃ
চতুৰ্থী	দিৱে	দ্যুভ্যাম্	দ্যুভ্যঃ
পঞ্চমী	দিৱঃ	দ্যুভ্যাম্	দ্যুভ্যঃ
ষষ্ঠী	দিৱঃ	দিৱোঃ	দিৱাম্
সপ্তমী	দিৱি	দিৱোঃ	দ্যুষু
সম্বো	দ্যৌঃ		

ৱ্কাৰান্ত আন শব্দ তিনিও লিঙ্গতে পাবলৈ নাই।

পুংলিঙ্গ ষ্কাৰান্ত শব্দ—দ্বিষ্ (শত্ৰু)

প্ৰথমা	দ্বিট্ (ড্)	দ্বিষৌ	দ্বিষঃ
দ্বিতীয়া	দ্বিষম্	দ্বিষৌ	দ্বিষঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
তৃতীয়া	দ্বিষা	দ্বিড্ভ্যাম্	দ্বিড্ভিঃ
	দ্বিষে	দ্বিড্ভ্যাম্	দ্বিড্ভ্যঃ
	দ্বিষঃ	দ্বিড্ভ্যাম্	দ্বিড্ভ্যঃ
	দ্বিষঃ	দ্বিষোঃ	দ্বিষাম
সপ্তমী	দ্বিষি	দ্বিষোঃ	দ্বিট্সু (দ্বিট্ৎসু)
সম্বো	দ্বিট্ (ড্)		

পুংলিঙ্গ **রিদ্বিষ্** (শত্রু), স্ত্রীলিঙ্গ **রুষ্** (খঙ), **ত্বিষ্** (কান্তি), তৃষ্ (তৃষ্ণা) আদিৰ এনেকুৱা ৰূপ।

প্ৰয়োগ :—

অহা জন্মতো মই তোমাৰ বন্ধু হম—ভাৱিনি জন্মনি অপি অহং তব সখা ভবিষ্যামি।

পথিকে পানী খাইছে—অপঃ পিবতি পথিকঃ।

পিতাকৰ বোজা পুতেকে বৈছে—পিতু র্ধুৰং পুত্ৰো বহতি।

স্বৰ্গত বিৰাজে ইন্দ্ৰ—দিৱি বিৰাজতে দেৱৰাট্।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পানীয়ে পৃথিবী প্লাবিত কৰিছে (প্লাৱয়ন্তি)। তোমাৰ কথাৰ দ্বাৰাই মই তুষ্ট হৈছোঁ। পূৰ্ণিমাৰ জোনৰ কান্তি চোৱা। শত্ৰু নিধন কৰা। ত্ৰিষ্টুভ এটা ছন্দৰ নাম।

The directions are clear. There is sweetness in your speech. Narada ascended (আ + ৰুহ্) heaven. He loves even his enemy. Water is the abode of Narayana.

পুংলিঙ্গ শব্দ—**গৰীয়স্** (বেছি ডাঙৰ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	গৰীয়ান্	গৰীয়াংসৌ	গৰীয়াংসঃ
দ্বিতীয়া	গৰীয়াংসম্	গৰীয়াংসৌ	গৰীয়সঃ
তৃতীয়া	গৰীয়সা	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভিঃ
চতুৰ্থী	গৰীয়সে	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভ্যঃ
পঞ্চমী	গৰীয়সঃ	গৰীয়োভ্যাম্	গৰীয়োভ্যঃ
ষষ্ঠী	গৰীয়সঃ	গৰীয়সোঃ	গৰীয়সাম্
সপ্তমী	গৰীয়সি	গৰীয়সোঃ	গৰীয়ঃসু
সম্বো	গৰীয়ন		

প্ৰেয়স্ (বেছি মৰমৰ), **শ্ৰেয়স্** (বেছি ভাল), **জ্যায়স্** (বেছি ডাঙৰ), **কনীয়স্** (বেছি সৰু), **যবীয়স্** (বেছি সৰু) ইত্যাদি ঈযস্ প্ৰত্যয়ান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ ; স্ত্ৰীলিঙ্গত ঈযস্ প্ৰত্যযান্ত শব্দ ঈকাৰান্ত হয।

পুংলিঙ্গ শব্দ—**ৱিদ্বস্** (শিক্ষিত)

প্ৰথমা	ৱিদ্বান্	ৱিদ্বাংসৌ	ৱিদ্বাংসঃ
দ্বিতীয়া	ৱিদ্বাংসম্	ৱিদ্বাংসৌ	ৱিদুষঃ
তৃতীয়া	ৱিদুষা	ৱিদ্বদ্ভ্যাম্	ৱিদ্বদ্ভিঃ
চতুৰ্থী	ৱিদুষে	ৱিদ্বদ্ভ্যাম্	ৱিদ্বদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ৱিদুষঃ	ৱিদ্বদ্ভ্যাম্	ৱিদ্বদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৱিদুষঃ	ৱিদুষোঃ	ৱিদুষাম্
সপ্তমী	ৱিদুষি	ৱিদুষোঃ	ৱিদ্বৎসু
সম্বো	ৱিদ্বন		

পুংলিঙ্গ শব্দ—পুংস্ (পুরুষ, মতা)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	পুমান্	পুমাংসৌ	পুমাংসঃ
দ্বিতীয়া	পুমাংসম্	পুমাংসৌ	পুংসঃ
তৃতীয়া	পুংসা	পুংভ্যাম্, পুম্ভ্যাম্	পুংভিঃ, পুম্ভিঃ
চতুর্থী	পুংসে	পুংভ্যাম্, পুম্ভ্যাম্	পুংভ্যঃ, পুম্ভ্যঃ
পঞ্চমী	পুংসঃ	পুংভ্যাম্, পুম্ভ্যাম্	পুংভ্যঃ, পুম্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	পুংসঃ	পুংসোঃ	পুংসাম্
সপ্তমী	পুংসি	পুংসোঃ	পুংসু
সম্বো	পুমন্		

স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ—আশিস্ (আশীর্ব্বাদ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	আশীঃ	আশিষৌ	আশিষঃ
দ্বিতীয়া	আশিষম্	আশিষৌ	আশিষঃ
তৃতীয়া	আশিষা	আশীর্ভ্যাম্	আশীর্ভিঃ
চতুর্থী	আশিষে	আশীর্ভ্যাম্	আশীর্ভ্যঃ
পঞ্চমী	আশিষঃ	আশীর্ভ্যাম্	আশীর্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	আশিষঃ	আশিষোঃ	আশিষাম্
সপ্তমী	আশিষি	আশিষোঃ	আশীঃষু
সম্বো	আশীঃ		

ক্লীবলিঙ্গ ইস্-ভাগান্ত শব্দ—**হৱিস্** (ঘিউ)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	হৱিঃ	হৱিষী	হৱীংষি
দ্বিতীয়া	হৱিঃ	হৱিষী	হৱীংষি
তৃতীয়া	হৱিষা	হৱিৰ্ভ্যাম্	হৱিৰ্ভিঃ
চতুৰ্থী	হৱিষে	হৱিৰ্ভ্যাম্	হৱিৰ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	হৱিষঃ	হৱিৰ্ভ্যাম্	হৱিৰ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	হৱিষঃ	হৱিষোঃ	হৱিষাম্
সপ্তমী	হৱিষি	হৱিষোঃ	হৱিঃষু
সম্বো	হৱিঃ		

জ্যোতিষ্ (পোহৰ), **সৰ্পিস্** (ঘিউ), **বৰ্হিস্** (কুশ), **অৰ্চ্চিস্** (কিৰণ)—ইত্যাদি ইস্-ভাগান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ।

ক্লীবলিঙ্গ উস্-ভাগান্ত শব্দ—**ধনুস্** (ধনু)

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	ধনুঃ	ধনুষী	ধনূংষি
দ্বিতীয়া	ধনুঃ	ধনুষী	ধনূংষি
তৃতীয়া	ধনুষা	ধনুৰ্ভ্যাম্	ধনুৰ্ভিঃ
চতুৰ্থী	ধনুষে	ধনুৰ্ভ্যাম্	ধনুৰ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	ধনুষঃ	ধনুৰ্ভ্যাম্	ধনুৰ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	ধনুষঃ	ধনুষোঃ	ধনুষাম্
সপ্তমী	ধনুষি	ধনুষোঃ	ধনুঃষু
সম্বো	ধনুঃ		

আয়ুস্—আয়ু বপুস—দেহ

চক্ষুস—চকু যজুস্—যজুর্ব্বেদ

ইত্যাদি উস্-ভাগান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ এনে ৰূপ।

পুংলিঙ্গ হ্‌কাৰান্ত শব্দ—**মধুলিহ্‌** (মৌমাখি)

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	মধুলিট্ (ড্)	মধুলিহৌ	মধুলিহঃ
দ্বিতীয়া	মধুলিহম্	মধুলিহৌ	মধুলিহঃ
তৃতীয়া	মধুলিহা	মধুলিড্‌ভ্যাম্	মধুলিড্‌ভিঃ
চতুৰ্থী	মধুলিহে	মধুলিড্‌ভ্যাম্	মধুলিড্‌ভ্যঃ
পঞ্চমী	মধুলিহঃ	মধুলিড্‌ভ্যাম্	মধুলিড্‌ভ্যঃ
ষষ্ঠী	মধুলিহঃ	মধুলিহোঃ	মধুলিহাম্
সপ্তমী	মধুলিহি	মধুলিহোঃ	মধুলিট্‌সু
সম্বো	মধুলিট্ (ড্)		

অভ্ৰংলিহ্‌ (মেঘস্পৰ্শী), **তুৰাসাহ্‌** (ইন্দ্ৰ) আদি প্ৰায়বোৰ পুংলিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ হ্‌কাৰান্ত শব্দৰ এনেকুৱা ৰূপ।

প্ৰয়োগ ঃ—

ধনীতকৈ বিদ্বান ডাঙৰ—ধনিনঃ ৱিদ্বান্ গৰীয়ান্।

ঘিউৰ দ্বাৰা জুই বাঢ়ে—হৱিষা কৃষ্ণৱৰ্ত্মা ৱৰ্ধতে।

মৌমাখিবিলাকে ফুলৰ মৌ পান কৰিছে—মধুলিহঃ সুমনসাং মধু পিৱন্তি।

ইন্দ্ৰ ব্ৰহ্মাৰ থকা ঠাইলৈ গৈছিল—তুৰাষাট্ স্বয়ম্ভুৱঃ ধাম অগচ্ছৎ।

কৃষ্ণৰ চকু দুটা উজ্জ্বল—কৃষ্ণস্য চক্ষুষী উজ্জ্বলে।

অনুশীলন

১। শূন্য ঠাইবোৰ পূৰণ কৰা :—

ব্যাধঃ —— গুণং যোজয়তি। কালঃ ক্ৰীড়তি গচ্ছতি ————।
ঋত্বিক্ অগ্নৌ ————নিক্ষিপতি। স মে————ভ্ৰাতা।

২। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দেৱতাসকলে ইন্দ্ৰক (তুৰাসাহ্) প্ৰণাম কৰিছিল। ইন্দ্ৰৰ উদ্যানত পাৰিজাত আছে। মৌমাখিবিলাকৰ গুন্‌গুননিৰে (গুঞ্জনেন) উদ্যান মুখৰিত। হিমালয়ৰ মেঘচুম্বী শৃঙ্গত যক্ষ থাকে।

Two learned men are coming here. I went home with my elder brother. He is worshipping Agni with ghee. The teacher leads us from darkness to light.

৩'। অশুদ্ধি সংশোধন কৰা : —

শৰদি ককুভাঃ নিৰ্মলা ভৱন্তি। ভৱতঃ গিৰেণ তুষ্টঃ অহম্। ৱিদ্বানস্য সৰ্বত্ৰ আদৰঃ ভৱতি। সূৰ্য্যস্য জ্যোতিনা জগৎ ব্যাপ্তম্। ৰামঃ যৱীয়সং ভ্ৰাতৰং পৃচ্ছতি।

সৰ্বনাম শব্দ

সৰ্ব (সকলো)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	সৰ্বঃ	সৰ্বৌ	সৰ্বে
দ্বিতীয়া	সৰ্বম্	সৰ্বৌ.	সৰ্বান্
তৃতীয়া	সৰ্বেণ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বৈঃ
চতুৰ্থী	সৰ্বস্মৈ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বেভ্যঃ
পঞ্চমী	সৰ্বস্মাৎ	সৰ্বাভ্যাম	সৰ্বেভ্যঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
ষষ্ঠী	সৰ্বস্য	সৰ্বয়োঃ	সৰ্বেষাম্
সপ্তমী	সৰ্বস্মিন্	সৰ্বয়োঃ	সৰ্বেষু

ক্লীবলিঙ্গ

প্ৰথমা	সৰ্বম্	সৰ্বে	সৰ্বাণি
দ্বিতীয়া	সৰ্বম্	সৰ্বে	সৰ্বাণি

বাকীবোৰ বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে।

স্ত্ৰীলিঙ্গ

প্ৰথমা	সৰ্বা	সৰ্বে	সৰ্বাঃ
দ্বিতীয়া	সৰ্বাম	সৰ্বে	সৰ্বাঃ
তৃতীয়া	সৰ্বয়া	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বাভিঃ
চতুৰ্থী	সৰ্বস্যৈ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বাভ্যঃ
পঞ্চমী	সৰ্বস্যাঃ	সৰ্বাভ্যাম্	সৰ্বাভ্যঃ
ষষ্ঠী	সৰ্বস্যা.	সৰ্বয়োঃ	সৰ্বাসাম্
সপ্তমী	সৰ্বস্যাম্	সৰ্বয়োঃ	সৰ্বাসু

বিশ্ব (সকলো), **উভ** (দুজন—দ্বিবচনান্ত), **উভয়** (দুজন—এক আৰু বহুবচনান্ত), **এক** (এজন), **একতৰ** (দুজনৰ ভিতৰত এজন)—ইত্যাদিৰ এনে ৰূপ।

অন্য (আন), **অন্যতৰ** (দুটাৰ এটা), **ইতৰ** (আন), **কতৰ** (দুটাৰ কোনটো), **কতম** (বহুতৰ কোনটো), **একতম** (বহুতৰ মাজত এটা) ইত্যাদিৰো ৰূপ **সৰ্ব** শব্দৰ দৰে ; কেৱল ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ একবচনত **অন্যৎ, অন্যতৰৎ, ইতৰৎ, কতৰৎ** ইত্যাদি ত্-কাৰান্ত ৰূপ হয়।

প্ৰয়োগ ঃ—

সকলোৱে নিজক ধুনীয়া দেখে—সৰ্বঃ কান্তম্ আত্মানং পশ্যতি

দুয়ো ভাই স্কুললৈ যায়—উভৌ ভ্ৰাতৰৌ বিদ্যালয়ং গচ্ছতঃ।

ছোৱালীজনীয়ে আন এটা ফল আনিলে—বালিকা অন্যং ফলম্ আনয়ৎ।

কিছুমান থাকিল, আনবোৰ গ'ল—একে অতিষ্ঠন, অন্যে অগচ্ছন্।

টোকা ঃ—

১। সৰ্ব্বনাম পদবিলাক বিশেষ্য পদৰ সলনি ব্যৱহাৰ উপৰিও প্ৰায়ে বিশেষণ হিচাবেহে ব্যৱহাৰ হয়।

২। **ৱিশ্ব** আৰু **সৰ্ব** 'সকলো' অৰ্থ বুজালেহে সৰ্বনাম হয়; আন অৰ্থ (যেনে—সৰ্ব শব্দই শিৱ আৰু ৱিশ্ব শব্দই পৃথিৱী) বুজালে সৰ্বনাম নহয়।

৩। **উভ** আৰু **উভয়** শব্দই দুটাক বুজায়ঃ উভ সদায় দ্বিবচনত আৰু উভয় একবচন আৰু বহুবচনত ব্যৱহাৰ হয়।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সকলোৰে জীৱনত সুখ নহয়। সকলোৱে লোকৰ দুখ বুজিব নোৱাৰে। সকলো নদীৰ পানী নিৰ্মল নহয়। কন্যাই বৰৰ ৰূপ বিচাৰে, আন লোকে ইচ্ছা কৰে মিঠা বস্তু।

All things will perish. Give me another fruit. Which of these books is yours? One day, a garland fell on my head. Both the girls are deaf. Some people say so.

পূৰ্ব (পূব, আগৰ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	পূৰ্বঃ	পূৰ্বৌ	পূৰ্বে, পূৰ্বাঃ
দ্বিতীয়া	পূৰ্বম্	পূৰ্বৌ	পূৰ্বান্
তৃতীয়া	পূৰ্বেণ	পূৰ্বাভ্যাম্	পূৰ্বৈঃ
চতুৰ্থী	পূৰ্বস্মৈ	পূৰ্বাভ্যাম্	পূৰ্বেভ্যঃ
পঞ্চমী	পূৰ্বস্মাৎ (দ), পূৰ্বাৎ	পূৰ্বভ্যাম্	পূৰ্বেভ্যঃ
ষষ্ঠী	পূৰ্বস্য	পূৰ্বয়োঃ	পূৰ্বেষাম্
সপ্তমী	পূৰ্বস্মিন্	পূৰ্বয়োঃ	পূৰ্বেষু

স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গত অবিকল সৰ্ব শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

উত্তৰ, দক্ষিণ, পৰ, স্ব—এই কেইটা সৰ্বনামৰ ৰূপ পূৰ্ব শব্দৰ দৰে।

পূৰ্ব, উত্তৰ, দক্ষিণ—এই তিনিটা দিক্‌বাচক শব্দ সৰ্বনাম: দিক্ বুজোৱাৰ উপৰিও ঠাই আৰু সময়ো বুজায়।

নিজ, আপোন—এনে অৰ্থত **স্ব** শব্দ সৰ্বনাম ; ধন বা জ্ঞাতি বুজালে নহয়।

পশ্চিম শব্দ সৰ্বনাম নহয়।

যদ্ (যি)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	যঃ	যৌ	যে
দ্বিতীয়া	যম্	যৌ	যান্

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
তৃতীয়া	যেন	যাভ্যাম্	যৈঃ
চতুৰ্থী	যস্মৈ	যাভ্যাম্	যেভ্যঃ
পঞ্চমী	যস্মাৎ	যাভ্যাম্	যেভ্যঃ
ষষ্ঠী	যস্য	যয়োঃ	যেষাম্
সপ্তমী	যস্মিন্	যয়োঃ	যেষু

ক্লীবলিঙ্গ

প্ৰথমা	যৎ	যে	যানি
দ্বিতীয়া	যৎ	যে	যানি

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ [illegible]ৰ

স্ত্ৰীলিঙ্গ

	একবচন	**দ্বিবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	যা	যে	যাঃ
দ্বিতীয়া	যাম্	যে	যাঃ
তৃতীয়া	যয়া	যাভ্যাম্	যাভিঃ
চতুৰ্থী	যস্যৈ	যাভ্যাম্	যাভ্যঃ
পঞ্চমী	যস্যাঃ	যাভ্যাম্	যাভ্যঃ
ষষ্ঠী	যস্যাঃ	যয়োঃ	যাসাম্
সপ্তমী	যস্যাম্	যয়োঃ	যাসু

সঙ্কেত ঃ—যদ্ অৰ ঠাইত য্ থাকে আৰু এই 'য্'ৰ অবিকল 'সৰ্ব' শব্দৰ দৰে ৰূপ হয় ; কেৱল ক্লীবলিঙ্গৰ ১মা আৰু ২য়াৰ একবচনত যৎ হয়।

অদস্—(সৌ)

পুংলিঙ্গ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	অসৌ	অমূ	অমী
দ্বিতীয়া	অমুম্	অমূ	অমূন্
তৃতীয়া	অমুনা	অমূভ্যাম্	অমীভিঃ
চতুর্থী	অমুষ্মৈ	অমূভ্যাম্	অমীভ্যঃ
পঞ্চমী	অমুষ্মাৎ	অমূভ্যাম্	অমীভ্যঃ
ষষ্ঠী	অমুষ্য	অমুয়োঃ	অমীষাম্
সপ্তমী	অমুষ্মিন্	অমুয়োঃ	অমীষু

ক্লীবলিঙ্গ

প্রথমা	অদঃ	অমূ	অমূনি
দ্বিতীয়া	অদঃ	অমূ	অমূনি

বাকী বিভক্তিত পুংলিঙ্গৰ দৰে।

স্ত্রীলিঙ্গ

প্রথমা	অসৌ	অমূ	অমূঃ
দ্বিতীয়া	অমূম্	অমূ	অমূঃ
তৃতীয়া	অমুয়া	অমূভ্যাম্	অমূভিঃ
চতুর্থী	অমুষ্যৈ	অমূভ্যাম্	অমূভ্যঃ
পঞ্চমী	অমুষ্যাঃ	অমূভ্যাম্	অমূভ্যঃ
ষষ্ঠী	অমুষ্যাঃ	অমুয়োঃ	অমূষাম্
সপ্তমী	অমুষ্যাম্	অমুয়োঃ	অমূষু

প্ৰয়োগ :—

পূবফালে সূৰ্য্য উদয় হয়—পূৰ্ব্বস্যাং দিশি সূৰ্য্য উদেতি।

সৌজন মোৰ মৰমৰ ভাই—অসৌ মম প্ৰিয়ো ভ্ৰাতা।

যোনে পলায় সিয়ে বাচে—যঃ পলায়তে স জীৱতি।

সৌ বলদ দুটা আমাৰ—অমূ অস্মাকং বৃষভৌ।

টোকা—এতদ্, ইদম্, অদস্ আৰু তদ্—এই সৰ্ব্বনাম চাৰিটাৰ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে অলপ জানিবলগীয়া কথা আছে। ইদম্ শব্দই ওচৰৰ বস্তুক, এতদ শব্দই একেবাৰে ওচৰৰ বস্তুক, অদস্ শব্দই দূৰৰ বস্তুক আৰু তদ্ শব্দই চকুৰ আঁতৰত থকা বস্তুক বুজায়।

'ইদমস্তু সন্নিকৃষ্টং সমীপতৰৱৰ্ত্তি চৈতদো ৰূপম্।
অদসস্তু বিপ্ৰকৃষ্টং তদিতি পৰোক্ষে বিজানীয়াৎ।'

অনুশীলন

১। উত্তৰস্যাঃ, যস্মৈ, অমুষ্যাঃ, একস্মিন্, অন্যে—এই পদবোৰ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা।

২। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

যি দেশত বক্তা নাই, তাত শ্ৰোতাই কি কৰিব? যাৰ বুদ্ধি আছে তাৰ বল আছে। সৌ লৰা কেইজনক আম কেইটা দিয়া। সৌ লৰাজনৰ এইখন কিতাপ। এৱেঁ সেই পুৰুষ, যাক আমি মহৎ বুলিছিলো। বতাহ দক্ষিণ ফালৰপৰা আহিছে।

The city of Alaka is in the Northern direction. You see that Devadaru tree before you (পুৰঃ). Those fruits are mine. I saw that young man from whom you got the book. These are our own people.

৩। তলৰ বাক্যত থকা ভুলবোৰ শুধৰোৱা :—

তস্মৈ বালিকায়ৈ ফলমিদং প্ৰযচ্ছ। পশ্চিমস্যাং দিশি সূৰ্য্যঃ অস্তং যাতি। অমূষাং বালকানাং পুস্তকানি ন সন্তি। সৰ্ব্বাঃ জনাঃ গুণৱন্তং পুজয়ন্তি। উভয়ৌ বালকৌ তত্ৰ গতৌ।

সংখ্যাবাচক শব্দ

	পঞ্চন্—পাঁচ	ষষ্—ছয়	অষ্টন্—আঠ	কতি—কিমান
	বহুবচন	**বহুবচন**	**বহুবচন**	**বহুবচন**
প্ৰথমা	পঞ্চ	ষট্	অষ্টৌ, অষ্ট	কতি
দ্বিতীয়া	পঞ্চ	ষট্	অষ্টৌ, অষ্ট	কতি
তৃতীয়া	পঞ্চভিঃ	ষড্ভিঃ	অষ্টাভিঃ, অষ্টভিঃ	কতিভিঃ
চতুৰ্থী	পঞ্চভ্যঃ	ষড্ভ্যঃ	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ	কতিভ্যঃ
পঞ্চমী	পঞ্চভ্যঃ	ষড্ভ্যঃ	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ	কতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	পঞ্চানাম্	ষণ্ণাম	অষ্টানাম্	কতীনাম্
সপ্তমী	পঞ্চসু	ষট্সু	অষ্টাসু, অষ্টসু	কতিষু

যতি (যিমান) আৰু **ততি** (তিমান) শব্দৰ ৰূপ কতি শব্দৰ দৰে।

[ওপৰৰ ৰূপবোৰ তিনিও লিঙ্গতে প্ৰযোজ্য]

কিছুমান সংখ্যাবাচক শব্দ

৭—সপ্তন্
৮—অষ্টন্
৯—নৱন্
১০—দশন্
১১—একাদশন্
১২—দ্বাদশন্
১৩—ত্ৰয়োদশন্
১৪—চতুৰ্দ্দশন্

১৫—পঞ্চদশন্
১৬—ষোড়শন্
১৭—সপ্তদশন্
১৮—অষ্টাদশন্
১৯—ঊনৱিংশতি
একোনৱিংশতি
নৱদশন্
২০—ৱিংশতি

২১—একৱিংশতি
২২—দ্বাৱিংশতি
২৩—ত্ৰয়োৱিংশতি
২৪—চতুৰ্ৱিংশতি
২৫—পঞ্চৱিংশতি
২৬—ষড্ৱিংশতি
২৭—সপ্তৱিংশতি
২৮—অষ্টাৱিংশতি

২৯—ঊনত্ৰিংশৎ
একোনত্ৰিংশৎ
নৱৱিংশতি
৩০—ত্ৰিংশৎ
৩১—একত্ৰিংশৎ
৩২—দ্বাত্ৰিংশৎ
৩৩—ত্ৰয়স্ত্ৰিংশৎ
৩৪—চতুস্ত্ৰিংশৎ
৩৫—পঞ্চত্ৰিংশৎ
৩৬—ষটত্ৰিংশৎ
৩৭—সপ্তত্ৰিংশৎ
৩৮—অষ্টাত্ৰিংশৎ
৩৯—ঊনচত্বাৰিংশৎ
একোনচত্বাৰিংশৎ
নৱত্ৰিংশৎ
৪০—চত্বাৰিংশৎ
৪১—একচত্বাৰিংশৎ
৪২—দ্বিচত্বাৰিংশৎ
দ্বাচত্বাৰিংশৎ
৪৩—ত্ৰিচত্বাৰিংশৎ
ত্ৰয়শ্চত্বাৰিংশৎ
৪৪—চতুশ্চত্বাৰিংশৎ
৪৫—পঞ্চচত্বাৰিংশৎ
৪৬—ষট্‌চত্বাৰিংশৎ
৪৭—সপ্তচত্বাৰিংশৎ

৪৮—অষ্টচত্বাৰিংশৎ
অষ্টাচত্বাৰিংশৎ
৪৯—ঊনপঞ্চাশৎ
একোনপঞ্চাশৎ
নৱচত্বাৰিংশৎ
৫০—পঞ্চাশৎ
৫১—একপঞ্চাশৎ
৫২—দ্বিপঞ্চাশৎ
দ্বাপঞ্চাশৎ
৫৩—ত্ৰিপঞ্চাশৎ
ত্ৰয়ঃপঞ্চাশৎ
৫৪—চতুঃপঞ্চাশৎ
৫৫—পঞ্চপঞ্চাশৎ
৫৬—ষটপঞ্চাশৎ
৫৭—সপ্তপঞ্চাশৎ
৫৮—অষ্টপঞ্চাশৎ
অষ্টাপঞ্চাশৎ
৫৯—ঊনষষ্টি
একোনষষ্টি
নৱপঞ্চাশৎ
৬০—ষষ্টি
৬১—একষষ্টি
৬২—দ্বিষষ্টি
দ্বাষষ্টি
৬৩—ত্ৰিষষ্টি, ত্ৰয়ঃষষ্টি

৬৪—চতুঃষষ্টি
৬৫—পঞ্চষষ্টি
৬৬—ষট্‌ষষ্টি
৬৭—সপ্তষষ্টি
৬৮—অষ্টষষ্টি
অষ্টাষষ্টি
৬৯—ঊনসপ্ততি
একোনসপ্ততি
নৱষষ্টি
৭০—সপ্ততি
৭১—একসপ্ততি
৭২—দ্বিসপ্ততি
দ্বাসপ্ততি
৭৩—ত্ৰিসপ্ততি
ত্ৰয়ঃসপ্ততি
৭৪—চতুঃসপ্ততি
৭৫—পঞ্চসপ্ততি
৭৬—ষটসপ্ততি
৭৭—সপ্তসপ্ততি
৭৮—অষ্টসপ্ততি
অষ্টাসপ্ততি
৭৯—ঊনাশীতি
একোনাশীতি
নৱসপ্ততি
৮০—অশীতি

৮১—একাশীতি
৮২—দ্ব্যশীতি
৮৩—ত্ৰ্যশীতি
৮৪—চতুৰশীতি
৮৫—পঞ্চাশীতি
৮৬—ষডশীতি
৮৭—সপ্তাশীতি
৮৮—অষ্টাশীতি
৮৯—ঊননৱতি
একোননৱতি, নৱাশীতি

৯০—নৱতি
৯১—একনৱতি
৯২—দ্বিনৱতি
দ্বানৱতি
৯৩—ত্ৰিনৱতি
ত্ৰয়োনৱতি
৯৪—চতুৰ্ণৱতি
৯৫—পঞ্চনৱতি
৯৬—ষণ্ণৱতি
৯৭—সপ্তনৱতি

৯৮—অষ্টনৱতি
অষ্টানৱতি
৯৯—ঊনশত, একোনশত
নৱনৱতি
১০০—শত
১০১—একাধিকশত
১১০—দশাধিকশত
২০০—দ্বিশত
৩০০—ত্ৰিশত
১০০০—সহস্ৰ

সংখ্যাবাচক শব্দবিলাকৰ কিছুমান ন্-কাৰান্ত, কিছুমান ই-কাৰান্ত, কিছুমান ত্-কাৰান্ত আৰু কিছুমান অ-কাৰান্ত। ন্-কাৰান্তবোৰৰ ৰূপ হয় **পঞ্চন্** শব্দৰ দৰে, ই-কাৰান্তবোৰৰ ৰূপ হয় স্ত্ৰীলিঙ্গ **মতি** শব্দৰ দৰে; ত্-কাৰান্তবোৰৰ ৰূপ হয় **যোষিৎ** শব্দৰ দৰে, আৰু অ-কাৰান্তবোৰৰ ৰূপ হয় ক্লীবলিঙ্গ **ফল** শব্দৰ দৰে।

প্ৰয়োগ :—

তিনিজন ব্ৰাহ্মণক দক্ষিণা দিয়া—ত্ৰিভ্যঃ ব্ৰাহ্মণেভ্যঃ দক্ষিণাং প্ৰযচ্ছ।

দহো দিশে তেওঁৰ খ্যাতি বিয়পিছিল—দশসু দিক্ষু তস্য যশঃ ব্যাপ্নোৎ।

এই স্কুলত আশীজন ছাত্ৰ পঢে—অস্মিন্ বিদ্যালয়ে অশীতিঃ ছাত্ৰাঃ পঠন্তি।

এশ বছৰ জীয়াই থাকিব পাৰো যেন—জীৱেয়ং শৰদঃ শতম্।

পাঁচোডাল গছৰপৰা ফল আনিছিল—পঞ্চভ্যঃ অপি বৃক্ষেভ্যঃ ফলানি আনয়ৎ।

টোকা ঃ—১। 'পঞ্চন্'অৰ পৰা 'অষ্টাদশন্'অলৈকে সংখ্যাবাচক শব্দবোৰৰ ৰূপ তিনিও লিঙ্গত একে।

২। 'ঊনবিংশতি'ৰপৰা 'নৱনৱতি'লৈকে আটাইবোৰ সংখ্যাবাচক শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ। শত, সহস্ৰ আদি অকাৰান্ত সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ ক্লীৱলিঙ্গ।

৩। ঊনবিংশতিৰপৰা সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ বহুবচনান্ত বিশেষ্যৰ বিশেষণ হৈও একবচনত ব্যৱহাৰ হয়; আৰু বিশেষ্যৰ যি লিঙ্গই নাথাকক ইহঁতৰ নিজৰ লিঙ্গৰ পৰিবৰ্ত্তন নহয়।

৪। ঊনবিংশতিৰপৰা সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ বিশেষ্য হিচাবেও ব্যৱহাৰ হয়; যেনে—ফলানাং শতম্, ছাত্ৰাণাং বিংশতিঃ।

৫। আবৃত্তি, অৰ্থাৎ গুণ হোৱা বুজালে ঊনবিংশতি আদি সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ দ্বিবচন বা বহুবচনতো ব্যৱহাৰ হয়; যেনে—দ্বে শতে, তিস্ৰঃ বিংশতয়ঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

বাৰ মাহে এবছৰ হয়। বেদ চাৰিখন। এই চৌধ্যটা বিদ্যা। বছৰত ছটা ঋতু। সভাত দুহেজাৰ মানুহ আছিল। চাৰি গৰাকী বিদুষী তিৰোতাৰ নাম কোৱা। এজন শিক্ষকে দুকুৰি ছাত্ৰ পঢ়ায় (অধ্যাপয়তি)। পাণ্ডৱসকল পাঁচ ভাই। ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ এশ পুতেক আছিল। তোমাক দহ দিনৰ বেতন (ভৃতি) দিম। কুলপতিয়ে দহ হেজাৰ মুনিক পঢ়ায় (অধ্যাপয়তি)।

I bow down to the twelve Adityas. There are seven colour in the rainbow (ইন্দ্ৰধনুস্). Ram lived in the forest for fourteen years. He has two thousand rupees. She lived for one hundred years.

পূৰণবাচক শব্দ

পূৰণবাচক শব্দবিলাক বিশেষণ হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়; আৰু বিশেষ্যৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি অনুসৰি তাৰো লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়।

কেইটামান পূৰণবাচক শব্দৰ প্ৰথমাৰ একবচনৰ ৰূপ :—

	পুংলিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ	ক্লীবলিঙ্গ
এক	প্ৰথমঃ	প্ৰথমা	প্ৰথমম্
দ্বি	দ্বিতীয়ঃ	দ্বিতীয়া	দ্বিতীয়ম্
ত্ৰি	তৃতীয়ঃ	তৃতীয়া	তৃতীয়ম্
চতুৰ্	চতুৰ্থঃ	চতুৰ্থী	চতুৰ্থম্
পঞ্চন্	পঞ্চমঃ	পঞ্চমী	পঞ্চমম্
ষষ্	ষষ্ঠঃ	ষষ্ঠী	ষষ্ঠম্
সপ্তন্	সপ্তমঃ	সপ্তমী	সপ্তমম্
অষ্টন্	অষ্টমঃ	অষ্টমী	অষ্টমম্
নৱন্	নৱমঃ	নৱমী	নৱমম্
দশন্	দশমঃ	দশমী	দশমম্
বিংশতি	বিংশঃ	বিংশী	বিংশম্
	বিংশতিতমঃ	বিংশতিতমী	বিংশতিতমম্
শত	শততমঃ	শততমী	শততমম্

প্ৰয়োগ :—

ৰাজেন্দ্ৰ শ্ৰেণীত প্ৰথম—ৰাজেন্দ্ৰঃ শ্ৰেণ্যাং প্ৰথমঃ।

সীতা মোৰ পঞ্চম কন্যা—সীতা মে পঞ্চমী কন্যা।

দেৱকীৰ অষ্টম সন্তান কৃষ্ণ—দেৱক্যাঃ অষ্টমঃ সন্তানঃ কৃষ্ণঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সপ্তম দিনত বিয়াৰ লগ্ন আছে। একাদশী তিথিত উপবাস কৰিব লাগে। কৃষ্ণ শ্ৰেণীত দ্বিতীয়। মাঘ মাহৰ বাইছ তাৰিখে সৰস্বতী পূজা হব। তাজমহল সপ্তম আশ্চৰ্য্য।

This is the twentieth century. She was her father's third daughter. I got this pen from the first boy. He obtained the fifth place in the class. I had been to the centenary festival of the school.

২। অশুদ্ধি সংশোধন কৰা :—

পঞ্চানি পুষ্পাণি আনয়। শতানি ৱৰ্ষাণি জীৱ। চত্বাৰঃ মহিলাঃ তত্ৰ আসন্। ইয়ং মম তিস্রঃ কন্যা। দশেষু দিক্ষু দূতাঃ অগচ্ছন্।

তিঙন্ত প্ৰকৰণ

স্বাদিগণীয় ধাতুৰূপ

চি (সংগ্ৰহ কৰা)—উভয়পদী

[পৰস্মৈপদত চি-ধাতুৰ শ্ৰু (শৃ) ধাতুৰ দৰে ৰূপ হয়]

আত্মনেপদ

লট্—**প্ৰথম পুৰুষ**—চিনুতে, চিন্বাতে, চিন্বতে ; **মধ্যম পুৰুষ**—চিনুষে, চিন্বাথে, চিনুধ্বে ; **উত্তম পুৰুষ**—চিন্বে, চিনুৱহে (চিন্বহে), চিনুমহে (চিন্মহে)।

লোট্—চিনুতাম্, চিন্বাতাম্, চিন্বতাম্ ; চিনুষ, চিন্বাথাম্, চিনুধ্বম্ ; চিনবৈ, চিনৱাৱহৈ, চিনৱামহৈ।

লঙ্‌—অচিন্নুত, অচিন্বাতাম্‌, অচিন্বত; অচিন্নুথাঃ, অচিন্বাথাম্‌, অচিন্নুধ্বম্‌; অচিন্বি, অচিন্নুৱহি (অচিন্বহি), অচিন্নুমহি (অচিন্মহি)।

ৱিধিলিঙ্‌—চিন্বীত, চিন্বীয়াতাম্‌, চিন্বীৰন্‌; চিন্বীথাঃ, চিন্বীয়াথাম্‌, চিন্বীধ্বম্‌; চিন্বীয়, চিন্বীৱহি, চিন্বীমহি।

সু—(গা ধোৱা, চেপি ৰস উলিওৱা), স্তৃ—(বহলাই দিয়া)—এই দুয়োটা ধাতুৰ চি ধাতুৰ দৰে উভয় পদত ৰূপ হয়।

হি—(পঠোৱা) পৰস্মৈপদী—হিনোতি, হিনুতঃ, হিন্বন্তি; এইদৰে ৰূপ হয়।

টোকা:—(১) লট্‌ আদি চাৰি বিভক্তিত স্বাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত **নু** আগম হয়। (২) তি, সি, মি, তু, আনি, আৱ, আম, ঐ, আৱহৈ, আমহৈ, দ, স্‌, অম্‌—এই বিভক্তি কেইটাৰ আগত থকা **নু** ৰ ঠাইত **নো** হয়।

তনাদিগণীয় ধাতুৰূপ

তন্‌ (বিস্তাৰ কৰা)—উভয়পদী

পৰস্মৈপদ

	প্ৰথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	তনোতি	তনোষি	তনোমি
দ্বিবচন	তনুতঃ	তনুথঃ	তনুৱঃ, তন্বঃ
বহুবচন	তন্বন্তি	তনুথ	তনুমঃ, তন্মঃ

লোট্—তনোতু, তনুতাম্, তন্বন্তু ; তনু, তনুতম, তনুত ; তনৱানি, তনৱাৱ, তনৱাম।

লঙ্—অতনোৎ, অতনুতাম্, অতন্বন্ ; অতনোঃ, অতনুতম্ অতনুত ; অতনৱম্, অতনুৱ (অতন্ব), অতনুম (অতন্ম)।

বিধিলিঙ—তনুয়াৎ, তনুয়াতাম্, তনুয়ুঃ ; তনুয়াঃ, তনুয়াতম্, তনুয়াত ; তনুয়াম্, তনুয়াৱ, তনুয়াম।

আত্মনেপদ

লট্—তনুতে, তন্বাতে, তন্বতে ; তনুষে, তন্বাথে, তনুধ্বে ; তন্বে, তনুৱহে (তন্বহে), তনুমহে (তন্মহে)।

লোট্—তনুতাম, তন্বাতাম, তন্বতাম্ ; তনুষ্ব, তন্বাথাম্, তনুধ্বম্ ; তনবৈ, তনৱাৱহৈ, তনৱামহৈ।

লঙ্—অতনুত, অতন্বাতাম্, অতন্বত ; অতনুথাঃ, অতন্বাথাম্, অতনুধ্বম্ ; অতন্বি, অতনুৱহি (অতন্বহি), অতনুমহি (অতন্মহি)।

বিধিলিঙ্—তন্বীত, তন্বীয়াতাম্, তন্বীৰন্ ; তন্বীথাঃ, তন্বীয়াথাম্, তন্বীধ্বম্ ; তন্বীয়, তন্বীৱহি, তন্বীমহি।

টোকা ঃ—(১) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত তনাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত উ আগম হয়। (২) তি, সি, মি, তু, আনি, আৱ, আম, ঐ, আৱহৈ, দ্, স্, অম্ পাচত থাকিলে উৰ ঠাইত ও হয়।

কৃ (কৰা)—উভয়পদী

[পৰস্মৈপদৰ ৰূপ ১ম ভাগত দেখুৱা হৈছে]

আত্মনেপদ

লট্—কুৰুতে, কুৰ্ৱাতে, কুৰ্ৱতে ; কুৰুষে, কুৰ্ৱাথে, কুৰুধ্বে : কুৰ্ৱে, কুৰ্ৱহে, কুৰ্মহে।

লোট্—কুৰুতাম্, কুৰ্ৱাতাম্, কুৰ্ৱতাম্ ; কুৰুষ্ব, কুৰ্ৱাথাম্, কুৰুধ্বম্ ; কৰৱৈ, কৰৱাৱহৈ, কৰৱামহৈ।

লঙ্—অকুৰুত, অকুৰ্ৱাতাম্, অকুৰ্ৱত ; অকুৰুথাঃ, অকুৰ্ৱাথাম্, অকুৰুধ্বম্ ; অকুৰ্ৱি, অকুৰ্ৱহি, অকুৰ্মহি।

বিধিলিঙ্—কুৰ্ৱীত, কুৰ্ৱীয়াতাম্, কুৰ্ৱীৰন্ ; কুৰ্ৱীথাঃ, কুৰ্ৱীয়াথাম্, কুৰ্ৱীধ্বম্ ; কুৰ্ৱীয়, কুৰ্ৱীৱহি, কুৰ্ৱীমহি।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তোমালোকে কিছুমান ফল গোটাই আনা। আমি দুয়ো খৰি গোটাইছিলো। সিহঁতে তাত কি কৰিছিল? সুপুত্ৰই কুলৰ যশস্যা বিস্তাৰ কৰে। কাপোৰখন বনৰ ওপৰত পাৰি দিয়া।

He has accumulated wealth. Let him do his work. Collect flowers for me. The sun spreads his light on the earth. Send your son to Banares.

২। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

অমিত্ৰং কুৰুতে মিত্ৰম্। অয়মপি তপঃ সংচিনোতি। চতসৃষু দিক্ষু দূতান্ প্ৰাহিণোৎ। স তস্য প্ৰীতিমতনোৎ। ৱদ্ কিং কৰৱাণি তে। ৱিদ্যা ৱিমলাং লক্ষ্মীং ৱিতনোতি। স ভূমৌ ৱস্ত্ৰং স্তৃণোতি। হিমাংশোৰ্লক্ষ্ম লক্ষ্মীং তনোতি।

ক্র্যাদিগণীয় ধাতুরূপ

ক্রী-ধাতু (উভয়পদী)—কিনা

পরস্মৈপদ

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ক্রীণাতি	ক্রীণাসি	ক্রীণামি
দ্বিবচন	ক্রীণীতঃ	ক্রীণীথঃ	ক্রীণীবঃ
বহুবচন	ক্রীণন্তি	ক্রীণীথ	ক্রীণীমঃ

লোট্

একবচন	ক্রীণাতু	ক্রীণীহি	ক্রীণানি
দ্বিবচন	ক্রীণীতাম্	ক্রীণীতম্	ক্রীণাব
বহুবচন	ক্রীণন্তু	ক্রীণীত	ক্রীণাম

লঙ্

একবচন	অক্রীণাৎ	অক্রীণাঃ	অক্রীণাম্
দ্বিবচন	অক্রীণীতাম্	অক্রীণীতম্	অক্রীণীব
বহুবচন	অক্রীণন্	অক্রীণীত	অক্রীণীম

বিধিলিঙ্

একবচন	ক্রীণীয়াৎ	ক্রীণীয়াঃ	ক্রীণীয়াম্
দ্বিবচন	ক্রীণীয়াতাম্	ক্রীণীয়াতম্	ক্রীণীয়াব
বহুবচন	ক্রীণীয়ুঃ	ক্রীণীয়াত	ক্রীণীয়াম

আত্মনেপদ

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ক্ৰীণীতে	ক্ৰীণীষে	ক্ৰীণে
দ্বিবচন	ক্ৰীণাতে	ক্ৰীণাথে	ক্ৰীণীৱহে
বহুবচন	ক্ৰীণতে	ক্ৰীণীধ্বে	ক্ৰীণীমহে

লোট্

একবচন	ক্ৰীণীতাম্	ক্ৰীণীষ্ব	ক্ৰীণৈ
দ্বিবচন	ক্ৰীণাতাম্	ক্ৰীণাথাম্	ক্ৰীণাৱহৈ
বহুবচন	ক্ৰীণতাম্	ক্ৰীণীধ্বম	ক্ৰীণামহৈ

লঙ্—অক্ৰীণীত, অক্ৰীণাতাম্, অক্ৰীণত; অক্ৰীণীথাঃ, অক্ৰীণাথাম্, অক্ৰীণীধ্বম্; অক্ৰীণি, অক্ৰীণীৱহি, অক্ৰীণীমহি।

বিধিলিঙ—ক্ৰীণীত, ক্ৰীণীয়াতাম্, ক্ৰীণীৰন্; ক্ৰীণীথাঃ, ক্ৰীণীয়াথাম্, ক্ৰীণীধ্বম্; ক্ৰীণীয়, ক্ৰীণীৱহি, ক্ৰীণীমহি।

প্ৰী (তুষ্ট হোৱা), **বৃ** (বাচি লোৱা)—এই দুই ধাতুৰো এই ৰূপ।

টীকাঃ—(১) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ক্র্যাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত **না** আগম হয়। (২) 'অম্'অত বাহিৰে স্বৰ আদিতে থকা আন বিভক্তি যোগ হলে **'না'** ৰ আকাৰ লোপ হয়। (৩) তি, সি, মি, তু, দ্, স্—ইয়াত বাহিৰে আদিতে ব্যঞ্জন থকা আন বিভক্তি যোগ হলে **'না'-ৰ** ঠাইত **নী** হয়।

লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত **জ্ঞা** ধাতুৰ ঠাইত **জা** হয় আৰু তাৰ ৰূপ জানাতি, জানীতে—এইদৰে ক্ৰী-ধাতুৰ দৰে হয়।

লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ক্ৰ্যাদিগণীয় ঊকাৰান্ত ধাতু উকাৰান্ত হয়।

পূ-ধাতু (উভয়পদী)—পবিত্ৰ কৰা

লট্—পুনাতি, পুনীতে ; পুনাসি, পুনীষে ; পুনামি, পুনে ইত্যাদি।

গ্ৰহ-ধাতু (উভয়পদী)—লোৱা

[পৰস্মৈপদৰ ৰূপ প্ৰথম ভাগত দিয়া হৈছে]

আত্মনেপদ

লট্—গৃহ্ণীতে, গৃহ্ণাতে, গৃহ্ণতে ; গৃহ্ণীষে, গৃহ্ণাথে, গৃহ্ণীধ্বে ; গৃহ্ণে, গৃহ্ণীৱহে, গৃহ্ণীমহে।

লোট্—গৃহ্ণীতাম্, গৃহ্ণাতাম, গৃহ্ণতাম্ ; গৃহ্ণীষ্ব, গৃহ্ণাথাম্, গৃহ্ণীধ্বম ; গৃহ্ণৈ, গৃহ্ণাৱহৈ, গৃহ্ণামহৈ।

লঙ্—অগৃহ্ণীত, অগৃহ্ণাতাম্, অগৃহ্ণত ; অগৃহ্ণীথাঃ, অগৃহ্ণাথাম্, অগৃহ্ণীধ্বম্ ; অগৃহ্ণি, অগৃহ্ণীৱহি, অগৃহ্ণীমহি।

বিধিলিঙ্—গৃহ্ণীত, গৃহ্ণীয়াতাম্, গৃহ্ণীৰন্ ; গৃহ্ণীথাঃ, গৃহ্ণীয়াথাম্, গৃহ্ণীধ্বম্ ; গৃহ্ণীয়, গৃহ্ণীৱহি, গৃহ্ণীমহি।

বন্ধ্—(বন্ধা), **মন্থ্** (মন্থন কৰা), **গ্ৰন্থ্** (গঁথা) ধাতু লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ক্ৰমে বধ্ মথ্ গ্ৰথ্ হয ; যেনে, বধ্নাতি, মথ্নাতি, গ্ৰথ্নাতি।

লোট-হি—বধান, মথান. গ্ৰথান।

রুধাদিগণীয় ধাতুরূপ

ছিদ্-ধাতু (উভয়পদী)—কটা, ছিঙা

পৰস্মৈপদ

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ছিনত্তি	ছিনৎসি	ছিনদ্মি
দ্বিবচন	ছিন্তঃ	ছিন্থঃ	ছিন্দ্বঃ
বহুবচন	ছিন্দন্তি	ছিন্থ	ছিন্দ্মঃ

লোট্

একবচন	ছিনত্তু	ছিন্ধি	ছিনদানি
দ্বিবচন	ছিন্তাম্	ছিন্তম্	ছিনদাৱ
বহুবচন	ছিন্দন্তু	ছিন্ত	ছিনদাম

লঙ্

একবচন	অচ্ছিনৎ	অচ্ছিনৎ, অচ্ছিনঃ	অচ্ছিনদম্
দ্বিবচন	অচ্ছিন্তাম্	অচ্ছিন্তম্	অচ্ছিন্দ্ব
বহুবচন	অচ্ছিন্দন্	অচ্ছিন্ত	অচ্ছিন্দ্ম

বিধিলিঙ্

একবচন	ছিন্দ্যাৎ	ছিন্দ্যাঃ	ছিন্দ্যাম্
দ্বিবচন	ছিন্দ্যাতাম্	ছিন্দ্যাতম্	ছিন্দ্যাৱ
বহুবচন	ছিন্দ্যুঃ	ছিন্দ্যাত	ছিন্দ্যাম

আত্মনেপদ

লট্—ছিন্দে, ছিন্দাতে, ছিন্দতে ; ছিন্‌ৎসে, ছিন্দাথে, ছিন্‌দ্ধে ; ছিন্দে, ছিন্দ্বহে, ছিন্দ্‌মহে।

লোট্—ছিন্তাম্, ছিন্দাতাম্, ছিন্দতাম্ ; ছিন্‌ৎস্ব, ছিন্দাথাম্, ছিন্‌ধ্বম্ ; ছিনদৈ, ছিনদাৱহৈ, ছিনদামহৈ।

লঙ্—অচ্ছিন্ত, অচ্ছিন্দাতাম, অচ্ছিন্দত ; অচ্ছিন্থাঃ, অচ্ছিন্দাথাম্, অচ্ছিন্‌ধ্বম্ ; অচ্ছিন্দি, অচ্ছিন্দ্বহি, অচ্ছিন্দ্‌মহি।

বিধিলিঙ্—ছিন্দীত, ছিন্দীয়াতাম্, ছিন্দীৰন্ · ছিন্দীথাঃ, ছিন্দীয়াথাম, ছিন্দীধ্বম্ ; ছিন্দীয়, ছিন্দীৱহি, ছিন্দিমহি।

টোকা :—(১) লট আদি চাৰি বিভক্তিত ৰুধাদিগণীয় ধাতুৰ অন্ত্য স্বৰৰ পাচত ন্ হয়। (২) তি, সি, মি, তু, আনি, আৱ, আম, ঐ, আৱহৈ, আমহৈ, দ্, স, অম্—এই বিভক্তি কেইটা পাচত থাকিলে ন্ অকাৰযুক্ত হয়।

ভিদ্ (ভঙা), **ৰুধ্** (বাধা দিয়া, বন্ধ কৰা)—এই দুই উভয়পদী ধাতুৰো এইদৰে ৰূপ হয়।

ৰুধ্—লট্—ৰুণদ্ধি, ৰুন্ধঃ, ৰুন্ধন্তি

ভিদ্—লট্—ভিনত্তি, ভিন্তঃ, ভিন্দন্তি

ভুজ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—পালন কৰা

লট্ প্ৰথম পুৰুষ—ভুনক্তি, ভুঙ্‌ক্তঃ, ভুঞ্জন্তি

লোট্ „ —ভুনক্তু, ভুঙ্‌ক্তাম্, ভুঞ্জন্তু

লঙ্ „ —অভুনক্, অভুঙ্‌ক্তাম্, অভুঞ্জন্ ইত্যাদি।

যুজ্-ধাতু (যোগ কৰা)—উভয়পদী। ইয়াৰ পৰস্মৈপদত **ভুজ্** (পালন কৰা) ধাতুৰ দৰে ৰূপ হয় আৰু আত্মনেপদত ভুজ্ (খোৱা) ধাতুৰ দৰে ৰূপ হয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ৰামে বজাৰত মাছ কিনিছে। গুৱালে গাখীৰ মথিছিল। তেওঁ কুঠাৰেৰে
ছ কাটিছিল। এই গাইজনী বান্ধি থোৱা। আপোনাৰ চৰণৰ ধূলিয়ে এই
ট পৱিত্ৰ কৰিলে। সৈন্য সকল, যোৱা, নগৰ অৱৰোধ কৰা।

King Vikramaditya protected the earth for a long time
চিৰম্.) The lion tears asunder. (ভিদ) the temple (কুম্ভ) of
an elephant. The girls were weaving (গ্ৰন্থ্) garlands with
flowers. Sorrow broke his heart. Let the name of Hari purify
the sinner.

২। অসমীয়া বা ইংৰাজীত অনুবাদ কৰা :—

আপৎসু মিত্ৰং জানীয়াৎ। ক্ৰীণন্তি স্ম প্ৰাণমূল্যৈৰ্যশাংসি। প্ৰীণাতি যঃ
সুচৰিতৈঃ পিতৰং স পুত্ৰঃ। আত্মানং পুনীমহে। অভিলষিতং ৱৰং ৱৃণীষ।
অৰুণৎ যৱনঃ সাকেতম্। নৈনং ছিন্দন্তি শস্ত্ৰাণি। ভৱতস্তস্য ৰাজ্যং
ন্যাসমিৱাভুনক্। অতিশীতলমপি অম্ভঃ কিং ন ভিনত্তি ভূভৃতঃ। তৃষ্ণাং ছিন্ধি।
সৈন্যাঃ নগৰম্ অৱৰুন্ধন্তি। আপঃ পুনন্তু পৃথিৱীম্।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

গোপালঃ কুঠাৰেণ ৱৃক্ষং ছেত্তি। ৰাজা মহীং ভুঞ্জতি। তে তত্ৰ কিম্
অকুৰ্ৱন্তু? গৃহ্ণাহি ইমাঃ শতং মুদ্ৰাঃ। অসৌ কৃপণঃ বহু ধনং সঞ্চয়তি। ইমৌ
বালকৌ সদা কৰ্ম কৰোতঃ।

অদাদিগণীয় ধাতুৰূপ

অদ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—খোৱা

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অত্তি	অৎসি	অদ্মি
দ্বিবচন	অত্তঃ	অত্থঃ	অদ্বঃ
বহুবচন	অদন্তি	অত্থ	অদ্মঃ

লোট্—অত্তু, অত্তাম্, অদন্তু ; অদ্ধি, অত্তম, অত্ত ; অদানি, অদাৱ, অদাম

লঙ্—আদৎ, আত্তাম্, আদন্ ; আদঃ, আত্তম্, আত্ত ; আদম্, আদ্ব, আদ্ম।

বিধিলিঙ্—অদ্যাৎ, অদ্যাতাম্, অদ্যুঃ ; অদ্যাঃ, অদ্যাতম্, অদ্যাত ; অদ্যাম, অদ্যাৱ, অদ্যাম।

ই-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—যোৱা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	এতি	এষি	এমি
দ্বিবচন	ইতঃ	ইথঃ	ইৱঃ
বহুবচন	যন্তি	ইথ	ইমঃ

লোট্—এতু, ইতাম্, যন্তু ; ইহি, ইতম, ইত ; অযানি, অযাৱ, অযাম।

লঙ্—ঐৎ, ঐতাম, আযন্ ; ঐঃ, ঐতম্, ঐত ; আযম্, ঐৱ, ঐম।

বিধিলিঙ্—ইযাৎ, ইযাতাম্, ইযুঃ ; ইযাঃ, ইযাতম্, ইযাত ; ইযাম্, ইযাৱ, ইযাম।

ৱিদ্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—জনা

লট্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	ৱেত্তি, ৱেদ	ৱেৎসি, বেত্থ	ৱেদ্মি, ৱেদ
দ্বিবচন	ৱিত্তঃ, ৱিদতুঃ	বিত্থঃ, ৱিদথুঃ	ৱিদ্বঃ, বিদ্ব
বহুবচন	ৱিদন্তি, ৱিদুঃ	ৱিত্থ, ৱিদ	ৱিদ্মঃ, ৱিদ্ম

লোট্

একবচন	ৱেত্তু	ৱিদ্ধি	ৱেদানি
দ্বিবচন	ৱিত্তাম্	বিত্তম্	ৱেদাৱ
বহুবচন	ৱিদন্তু	ৱিত্ত	ৱেদাম

লঙ্

একবচন	অৱেৎ	অৱেৎ	অৱেদম্
দ্বিবচন	অৱিত্তাম্	অৱিত্তম্	অৱিদ্ব
বহুবচন	অৱিদুঃ	অৱিত্ত	অৱিদ্ম

ৱিধিলিঙ্—ৱিদ্যাৎ, ৱিদ্যাতাম, ৱিদ্যুঃ, ৱিদ্যাঃ, ৱিদ্যাতম, ৱিদ্যাত, বিদ্যাম্, ৱিদ্যাৱ, ৱিদ্যাম।

শাস্-ধাতু (পরস্মৈপদী)—উপদেশ দিয়া, শাসন করা

লট্

একবচন	শাস্তি	শাস্সি	শাস্মি
দ্বিবচন	শিষ্টঃ	শিষ্ঠঃ	শিষ্বঃ
বহুবচন	শাসতি	শিষ্ঠ	শিষ্মঃ

লোট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শাস্তু	শাধি	শাসানি
দ্বিবচন	শিষ্টাম্	শিষ্টম্	শাসাৱ
বহুবচন	শাসতু	শিষ্ট	শাসাম

লঙ্—অশাৎ, অশিষ্টাম্, অশাস্তুঃ ; অশাৎ (অশাঃ), অশিষ্টম্, অশিষ্ট, অশাসম্, অশিষ্ব, অশিষ্ম।

ৱিধিলিঙ্—শিষ্যাৎ, শিষ্যাতাম্, শিষ্যুঃ, শিষ্যাঃ, শিষ্যাতম্, শিষ্যাত ; শিষ্যাম্, শিষ্যাৱ, শিষ্যাম।

ৰুদ্-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—কন্দা

লট্

একবচন	ৰোদিতি	ৰোদিষি	ৰোদিমি
দ্বিবচন	ৰুদিতঃ	ৰুদিথঃ	ৰুদিৱঃ
বহুবচন	ৰুদন্তি	ৰুদিথ	ৰুদিমঃ

লোট্

একবচন	ৰোদিতু	ৰুদিহি	ৰোদানি
দ্বিবচন	ৰুদিতাম	ৰুদিতম্	ৰোদাৱ
বহুবচন	ৰুদন্তু	ৰুদিত	ৰোদাম

লঙ্

একবচন	অৰোদীৎ, অৰোদৎ	অৰোদীঃ, অৰোদঃ	অৰোদম্
দ্বিবচন	অৰুদিতাম্	অৰুদিতম্	অৰুদিৱ
বহুবচন	অৰুদন্	অৰুদিত	অৰুদিম

ৱিধিলিঙ্—ৰুদ্যাৎ, ৰুদ্যাতাম্, ৰুদ্যুঃ ; ৰুদ্যাঃ, ৰুদ্যাতম্, ৰুদ্যাত ; ৰুদ্যাম্, ৰুদ্যাৱ, ৰুদ্যাম।

স্বপ্ (শোৱা), **শ্বস্** (উশাহ লোৱা) ইত্যাদিৰো এইদৰে পৰস্মৈপদত ৰূপ হয়।

আস্-ধাতু (আত্মনেপদী)—বহা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	আস্তে	আস্সে	আসে
দ্বিবচন	আসাতে	আসাথে	আস্বহে
বহুবচন	আসতে	আদ্ধ্বে, আধ্বে	আস্মহে

লোট্

একবচন	আস্তাম্	আস্স্ব	আসৈ
দ্বিবচন	আসাতাম্	আসাথাম্	আসাৱহৈ
বহুবচন	আসতাম্	আদ্ধ্বম্, আধ্বম্	আসামহৈ

লঙ্—আস্ত, আসাতাম, আসত ; আস্থাঃ, আসাথাম্, আদ্ধ্বম্ (আধ্বম্) ; আসি, আস্বহি, আস্মহি।

ৱিধিলিঙ্—আসীত, আসীয়াতাম, আসীৰন্ ; আসীথাঃ, আসীয়াথাম্, আসীধ্বম্ ; আসীয, আসীৱহি, আসীমহি।

শী-ধাতু (আত্মনেপদী)—শোৱা

লোট্

একবচন	শেতাম্	শেষ্ব	শয়ৈ
দ্বিবচন	শয়াতাম্	শয়াথাম্	শয়াৱহৈ
বহুবচন	শেৰতাম্	শেধ্বম্	শয়ামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অশেত	অশেথাঃ	অশয়ি
দ্বিবচন	অশয়াতাম	অশয়াথাম্	অশেৱহি
বহুবচন	অশেরত	অশেধ্বম্	অশেমহি

ৱিধিলিঙ্

একবচন	শয়ীত	শয়ীথাঃ	শয়ীয়
দ্বিবচন	শয়ীয়াতাম্	শয়ীয়াথাম্	শয়ীৱহি
বহুবচন	শয়ীরন্	শয়ীধ্বম্	শয়ীমহি

অধি-ই-ধাতু (আত্মনেপদী)—পড়া

লট্

একবচন	অধীতে	অধীষে	অধীয়ে
দ্বিবচন	অধীয়াতে	অধীয়াথে	অধীৱহে
বহুবচন	অধীয়তে	অধীধ্বে	অধীমহে

লোট্

একবচন	অধীতাম্	অধীষ্ব	অধ্যয়ৈ
দ্বিবচন	অধীয়াতাম্	অধীয়াথাম্	অধ্যয়াৱহৈ
বহুবচন	অধীয়তাম্	অধীধ্বম্	অধ্যয়ামহৈ

লঙ

একবচন	অধ্যৈত	অধ্যৈথাঃ	অধ্যৈয়ি
দ্বিবচন	অধ্যৈয়াতাম্	অধ্যৈয়াথাম্	অধ্যৈৱহি
বহুবচন	অধ্যৈয়ত	অধ্যৈধ্বম্	অধ্যৈমহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুরুষ	মধ্যম পুরুষ	উত্তম পুরুষ
একবচন	অধীয়ীত	অধীয়ীথাঃ	অধীয়ীয়
দ্বিবচন	অধীয়ীয়াতাম্	অধীয়ীয়াথাম্	অধীয়ীবহি
বহুবচন	অধীয়ীরন্	অধীয়ীধ্বম্	অধীয়ীমহি

ব্রূ-ধাতু (উভয়পদী)—বলা

পরস্মৈপদ

লোট্—ব্রবীতু, ব্রূতাম, ব্রুবন্তু ; ব্রূহি, ব্রূতম, ব্রূত ; ব্রবাণি, ব্রবাব, ব্রবাম।

লঙ্—অব্রবীৎ, অব্রূতাম, অব্রুবন্ , অব্রবীঃ, অব্রূতম, অব্রূত ; অব্রবম, অব্রূব, অব্রূম।

বিধিলিঙ্—ব্রূয়াৎ, ব্রূয়াতাম, ব্রূয়ুঃ ; ব্রূয়াঃ, ব্রূয়াতম, ব্রূয়াত ; ব্রূয়াম, ব্রূয়াব, ব্রূয়াম।

আত্মনেপদ

লট্—ব্রূতে, ব্রুবাতে, ব্রুবতে ; ব্রূষে, ব্রুবাথে, ব্রূধ্বে ; ব্রুবে, ব্রূবহে, ব্রূমহে।

লোট্—ব্রূতাম্, ব্রুবাতাম্, ব্রুবতাম্ ; ব্রূষ্ব, ব্রুবাথাম্, ব্রূধ্বম ; ব্রবৈ, ব্রবাবহৈ, ব্রবামহৈ।

লঙ্—অব্রূত, অব্রুবাতাম্, অব্রুবত ; অব্রূথাঃ, অব্রুবাথাম্, অব্রূধ্বম্ ; অব্রুবি, অব্রূবহি, অব্রূমহি।

বিধিলিঙ্—ব্রুবীত, ব্রুবীয়াতাম্, ব্রুবীরন্ ; ব্রুবীথাঃ, ব্রুবীয়াথাম্, ব্রুবীধ্বম্ ; ব্রুবীয়, ব্রুবীবহি, ব্রুবীমহি।

স্তু-ধাতু (উভয়পদী)—স্তুতি কৰা

(লট্)—পৰস্মৈপদ

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	স্তৌতি, স্তুৱীতি	স্তৌষি, স্তুৱীষি	স্তৌমি, স্তুৱীমি
দ্বিবচন	স্তুতঃ, স্তুৱীতঃ	স্তুথঃ, স্তুৱীথঃ	স্তুৱঃ, স্তুৱীৱঃ
বহুবচন	স্তুৱন্তি	স্তুথ, স্তুৱীথ	স্তুমঃ, স্তুৱীমঃ

আত্মনেপদ

একবচন	স্তুতে, স্তুৱীতে	স্তুষে, স্তুৱীষে	স্তুৱে
দ্বিবচন	স্তুৱাতে	স্তুৱাথে	স্তুৱহে, স্তুৱীৱহে
বহুবচন	স্তুৱতে	স্তুধ্বে, স্তুৱীধ্বে	স্তুমহে, স্তুৱীমহে

ৰু (কন্দা) ধাতুৰো এইদৰে ৰূপ হয়।

দুহ্-ধাতু (উভয়পদী)—খীৰোৱা

পৰস্মৈপদ

লট্—দোগ্ধি, দুগ্ধঃ, দুহন্তি ; ধোক্ষি, দুগ্ধঃ, দুগ্ধ ; দোহ্মি, দুহ্বঃ, দুহ্মঃ।

লোট্—দোগ্ধু, দুগ্ধাম্, দুহন্তু ; দুগ্ধি, দুগ্ধম্, দুগ্ধ ; দোহানি,দোহাৱ, দোহাম।

লঙ্—অধোক্, অদুগ্ধাম্, অদুহন্ ; অধোক্, অদুগ্ধম্, অদুগ্ধ ; অদোহম্, অদুহ্ব, অদুহ্ম।

বিধিলিঙ্—দুহ্যাৎ, দুহ্যাতাম্, দুহ্যুঃ ; দুহ্যাঃ, দুহ্যাতম্, দুহ্যাত ; দুহ্যাম্ দুহ্যাৱ, দুহ্যাম।

আত্মনেপদ

লট্—দুগ্ধে দুহাতে, দুহতে ; ধুক্ষে, দুহাথে, ধুগ্ধ্বে ; দুহে, দুহ্বহে, দুহ্মহে

লোট্—দুগ্ধাম্, দুহাতাম্, দুহতাম্ ; ধুক্ষ, দুহাথাম্, ধুগধ্বম্ ; দোহৈ দোহাৱহৈ, দোহামহৈ।

	(লট্) তি	তস্	অন্তি
জাগৃ (সাৰ পোৱা)	জাগৰ্ত্তি	জাগৃতঃ	জাগ্ৰতি
লিহ্ (চেলেকা)	লেঢ়ি	লীঢ়ঃ	লিহন্তি

	(লট্) তে	আতে	অন্তে
সূ (প্ৰসব কৰা)	সূতে	সুৱাতে	সুৱতে

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰা :—

কেচুৱাটোৱে বৰকৈ (ভৃশং) কান্দিছে। আমি কালি ভাত খোৱা নাছিলো। ছোৱালীজনীয়ে গাই খীৱাইছে। তিনিওজন ছাত্ৰই বেদ পঢ়িছিল। বাঘে বাৰণক মাৰিছিল। কঠুৱা মাত মাতিব নোৱাৰে। তুমি কি পঢ়িছা? ভাল ৰজাই বেছি দিন ৰাজ্য শাসন কৰে।

Always speak the truth. The thief keeps awake at night. How can I believe a rogue? You are licking a razor by your tongue. They studied all the Vedas. Let us sit down. Lie down here. In ancient time, Asoka ruled over India.

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

গুণী গুণং ৱেত্তি। অসুৰঃ দ্বিজান দেৱযজান্ নিহন্মঃ। ন ৱিশ্বসেৎ অৱিশ্বস্তে। শাধি মাং ত্বাং প্ৰপন্নম্। সুখং শয়ীথাঃ নিকটে জাগৰ্ত্তি জাহ্নবী জননী। সাধু ভৱান্ আস্তাম্। সাধু অহম আসে। তৃষ্ণাং ছিন্ধি, ভজ ক্ষমাং, জহি মদম্। ক্ৰূয়তে হি ফলেন সাধৱঃ, ন তু কণ্ঠেন নিজোপযোগিতাম্। শশিনং পুনৰেতি শৰ্ৱৰী। ৰামং দশৰথং ৱিদ্ধি মাং ৱিদ্ধি জনকাত্মজাম্। উদেতি সৱিতা তাম্ৰঃ। স্তুৱন্তি ত্বাং স্তুতিভিঃ পুষ্কলাভিঃ।

৩। শূন্য ঠাইবোৰত উপযুক্ত ক্ৰিয়াপদ বহুৱা :—

দশৰথস্য তিস্ৰঃ পত্ন্যঃ — । সীতা ৰাৱণং পৰুষং ৱাক্যম্— বৌদ্ধাঃ পশূন্ ন । তে গুৰোঃ সমীপে ৱেদান্— — —। হে ৰাম, কথং ত্বং পাপং ৰাৱণং ন— —— ?

৪। শুদ্ধ কৰা :—ৰাত্ৰৌ জাগ্ৰতি তস্কৰঃ। দিৱা শেৰতে অলসাঃ। ভৃশং ৰোদন্তি বালকাঃ। ভুৱং শাসন্ত ৰাজানঃ। ছাত্ৰাঃ সৰ্ৱদা অধীযন্তাম্।

হ্বাদিগণীয় ধাতুৰূপ

হু-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—আহুতি দিয়া

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জুহোতি	জুহোষি	জুহোমি
দ্বিবচন	জুহুতঃ	জুহুথঃ	জুহুৱঃ
বহুবচন	জুহ্বতি	জুহুথ	জুহুমঃ

লোট্

একবচন	জুহোতু	জুহুধি	জুহৱানি
দ্বিবচন	জুহুতাম্	জুহুতম্	জুহৱাৱ
বহুবচন	জুহ্বতু	জুহুত	জুহৱাম

লঙ্

একবচন	অজুহোৎ	অজুহোঃ	অজুহৱম্
দ্বিবচন	আজুহুতাম্	অজুহুতম্	অজুহুৱ
বহুবচন	অজুহবুঃ	অজুহুত	অজহুম

ৱিধিলিঙ্—জুহুয়াৎ, জুহুয়াতাম্, জুহুয়ুঃ ; জুহুয়াঃ, জুহুয়াতম্, জুহুয়াত ; জুহুযাম্, জুহুয়াৱ, জুহুয়াম।

টোকা ঃ—হ্বাদিগণীয় ধাতুবোৰৰ লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত ৰূপ হলে দ্বিত্ব হয় ; দ্বিত্ব হলে প্ৰথম ভাগৰ হ-ৰ ঠাইত জ হয়।

ভী-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—ভয় কৰা

লট্

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বিভেতি	বিভেষি	বিভেমি
দ্বিবচন	বিভীতঃ	বিভীথঃ	বিভীৱঃ
বহুবচন	বিভ্যতি	বিভীথ	বিভীমঃ

লোট—বিভেতু, বিভীতাম্, বিভ্যতু ; বিভীহি, বিভীতম্, বিভীত ; বিভয়ানি, বিভয়াৱ, বিভয়াম।

লঙ্—অবিভেৎ, অবিভীতাম্, অবিভয়ুঃ , অবিভেঃ, অবিভীতম্, অবিভীত ; অবিভয়ম্, অবিভীৱ, অবিভীম।

ৱিধিলিঙ্—বিভীয়াৎ, বিভীয়াতাম্, বিভীয়ুঃ ; বিভীয়াঃ, বিভীয়াতম্, বিভীয়াত ; বিভীয়াম্, বিভীয়াৱ, বিভীয়াম।

টোকা ঃ—(১) দ্বিত্ব হলে প্ৰথম ভাগৰ ভ-ৰ ঠাইত ব হয়। (২) ওপৰৰ ৰূপবিলাকত য'ত 'ভী' আছে তাত বিকল্পে 'ভি'ও হয়। যেনে—বিভীতঃ, বিভিতঃ।

হা-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—পৰিত্যাগ কৰা

লট্

একবচন	জহাতি	জহাসি	জহামি
দ্বিবচন	জহীতঃ	জহীথঃ	জহীৱঃ
বহুবচন	জহতি	জহীথ	জহীমঃ

লোট্—জহাতু, জহীতাম্, জহতু ; জহীহি (জহাহি), জহীতম্, জহীত, জহানি, জহাৱ, জহাম।

লঙ্—অজহাৎ, অজহীতাম্, অজহুঃ ; অজহাঃ, অজহীতম্, অজহীত অজহাম্, অজহীৱ, অজহীম।

ৱিধিলিঙ্—জহ্যাৎ, জহ্যাতাম্, জহ্যুঃ ; জহ্যাঃ, জহ্যাতম্, জহ্যাত ; জহ্যাম, জহ্যাৱ, জহ্যাম।

টোকা ঃ—ওপৰৰ ৰূপবিলাকত য'ত 'হা' আছে, তাত বিকল্পে 'হি' ও হয়। যেনে, জহিতঃ, জহিতঃ।

দা-ধাতু (উভয়পদী)—দিয়া

পৰস্মৈপদ—**লট্**

	প্ৰথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	দদাতি	দদাসি	দদামি
দ্বিবচন	দত্তঃ	দত্থঃ	দদ্বঃ
বহুবচন	দদতি	দত্থ	দদ্মঃ

লোট্—দদাতু, দত্তাম্, দদতু ; দেহি, দত্তম্, দত্ত ; দদানি, দদাৱ, দদাম।

লঙ্—অদদাৎ, অদত্তাম্, অদদুঃ ; অদদাঃ, অদত্তম্, অদত্ত, অদদাম্, অদদ্ব, অদদ্ম।

ৱিধিলিঙ্—দদ্যাৎ, দদ্যাতাম্, দদ্যুঃ ; দদ্যাঃ, দদ্যাতম্, দদ্যাত ; দদ্যাম্, দদ্যাৱ, দদ্যাম।

আত্মনেপদ—**লট্**

একবচন	দত্তে	দৎসে	দদে
দ্বিবচন	দদাতে	দদাথে	দদ্বহে
বহুবচন	দদতে	দদ্ধে	দদ্মহে

লোট্—দত্তাম্, দদাতাম্, দদতাম্; দৎস্ব, দদাথাম্, দদ্ধ্বম্, দদৈ, দদাৱহৈ, দদামহৈ।

লঙ্—অদত্ত, অদদাতাম্, অদদত, অদত্থাঃ, অদদাথাম্, অদদ্ধ্বম্; অদদি, অদদ্বহি, অদদ্মহি।

বিধিলিঙ্—দদীত, দদীযাতাম্, দদীৰন্, দদীথাঃ, দদীযাথাম্, দদীধ্বম; দদীয, দদীৱহি, দদীমহি।

ধা-ধাতু (উভযপদী)—লোৱা, ধাৰণ কৰা

লট্

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
একবচন	দধাতি	দধাসি	দধামি	ধত্তে	ধৎসে	দধে
দ্বিবচন	ধত্তঃ	ধত্থঃ	দধ্বঃ	দধাতে	দধাথে	দধ্বহে
বহুবচন	দধতি	ধত্থ	দধ্মঃ	দধতে	ধদ্ধ্বে	দধ্মহে

ভৃ-ধাতু (উভয়পদী)—ধাৰণ কৰা, পালন কৰা

লট্

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
একবচন	বিভর্ত্তি	বিভর্ষি	বিভর্মি	বিভৃতে	বিভৃষে	বিভ্রে
দ্বিবচন	বিভৃতঃ	বিভৃথঃ	বিভৃৱঃ	বিভ্রাতে	বিভ্রাথে	বিভৃৱহে
বহুবচন	বিভ্রতি	বিভৃথ	বিভৃমঃ	বিভ্রতে	বিভৃধ্বে	বিভৃমহে

লোট্—(পৰস্মৈপদ)

একবচন	বিভর্ত্তু	বিভৃহি	বিভৰাণি
দ্বিবচন	বিভৃতাম্	বিভৃতম্	বিভৰাৱ
বহুবচন	বিভ্রতু	বিভৃত	বিভৰাম

হ্ৰী-ধাতু (পৰস্মৈপদী)—লাজ পোৱা

লট্—জিহ্ৰেতি, জিহ্ৰীতঃ, জিহ্ৰিয়তি ; জিহ্ৰেষি, জিহ্ৰীথঃ, জিহ্ৰীথ ; জিহ্ৰেমি, জিহ্ৰীৱঃ, জিহ্ৰীমঃ ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মৰণক ভয় নকৰিবা। জীমূতবাহনে নবীন কান্তি ধাৰণ কৰিছিল। দুখীয়াক ধন দিয়া উচিত। বুদ্ধই নিজৰ ৰাজপাট ত্যাগ কৰিছিল। লৰাটোৱে লাজ কৰিছে। চন্দ্ৰকান্তই বুঢ়া বাপেকক পুহিপালি আছে (ভৃ)। এই নতুন কাপোৰখন পিন্ধা (পৰি-ধা)

Learning gives discipline (বিনয়). Do not forsake your friends in danger. He offers his oblations into the fire. O fool, give up greed of wealth. I am ashamed of my own act.

২। অসমীয়াত ভাঙনি কৰা :—

জটাধৰঃ সন্ জুহুধীহ পাৱকম্। মৃত্যোৰ্বিভেষি কিং বাল, ন স ভীতং বিমুঞ্চতি। কূৰ্মো বিভৰ্ত্তি ধৰণীং খলু পৃষ্ঠকেন। কিং জহাসি মাম্? সহসা বিদধীত ন ক্ৰিয়াম্। জিহ্ৰেষি অতিষ্ঠন্ যদি তাতবাক্যে, জহীহি শঙ্কাং, ব্ৰজ শাধি পৃথ্বীম্। তেভ্যঃ প্ৰাজ্ঞাঃ ন বিভ্যতি। পাৰিধেহি বল্কলম্।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

ব্যাঘ্ৰাৎ বিভ্যন্তি মানৱাঃ। দদাহি মে পুস্তকমেকম্। পৰ্বতঃ ভয়তে বজ্ৰাৎ। অগ্নৌ জুহ্বন্তি ঋত্বিজঃ। মূঢ, জহ তৃষ্ণাম্।

লিট্ বিভক্তি

বিভক্তিৰ চিন

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্রঃ পুৰুষ	মঃ পুৰুষ	উঃ পুৰুষ	পঃ পুৰুষ	মঃ পুৰুষ	উঃ পুৰুষ
একবচন	অ	থ	অ	এ	সে	এ
দ্বিবচন	অতুস্	অথুস	ৱ	আতে	আথে	ৱহে
বহুবচন	উস্	অ	ম	ইৰে	ধ্বে	মহে

গম্ (যোৱা)—পৰস্মৈপদী

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জগাম	জগামথ, জগন্থ	জগাম, জগম
দ্বিবচন	জগ্মতুঃ	জগ্মথুঃ	জগ্মিৱ
বহুবচন	জগ্মুঃ	জগ্ম	জগ্মিম

দৃশ্ (দেখা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	দদৰ্শ	দদৰ্শিথ, দদ্রষ্ঠ	দদৰ্শ
দ্বিবচন	দদৃশতুঃ	দদৃশথুঃ	দদৃশিৱ
বহুবচন	দদৃশুঃ	দদৃশ	দদৃশিম

শ্রু (শুনা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	শুশ্রাৱ	শুশ্রোথ	শুশ্রাৱ, শুশ্রৱ
দ্বিবচন	শুশ্রুৱতুঃ	শুশ্রুৱথুঃ	শুশ্রুৱ
বহুবচন	শুশ্রুৱুঃ	শুশ্রুৱ	শুশ্রুম

ভু (হোৱা)—পৰস্মৈপদী

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বভূৱ	বভূৱিথ	বভূৱ
দ্বিবচন	বভূৱতুঃ	বভূৱথুঃ	বভূৱিৱ
বহুবচন	বভূৱুঃ	বভূৱ	বভূৱিম

স্থা (থকা)—পৰস্মৈপদী

একবচন	তস্থৌ	তস্থিথ, তস্থাথ	তস্থৌ
দ্বিবচন	তস্থতুঃ	তস্থথুঃ	তস্থিৱ
বহুবচন	তস্থুঃ	তস্থ	তস্থিম

সেৱ্ (সেৱা কৰা)—আত্মনেপদী

একবচন	সিষেৱে	সিষেৱিষে	সিষেৱে
দ্বিবচন	সিষেৱাতে	সিষেৱাথে	সিষেৱিৱহে
বহুবচন	সিষেৱিৰে	সিষেৱিধ্বে	সিষেৱিমহে

কৃ (কৰা)—উভয়পদী

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	চকাৰ	চকৃথ, চকৰ্থ	চকাৰ, চকৰ	চক্ৰে	চকৃষে	চক্ৰে
দ্বিবচন	চক্ৰতুঃ	চক্ৰথুঃ	চকৃৱ	চক্ৰাতে	চক্ৰাথে	চকৃৱহে
বহুবচন	চক্ৰুঃ	চক্ৰ	চকৃম	চক্ৰিৰে	চকৃধ্বে, চকৃঢ্বে,	চকৃমহে

গ্ৰহ্ (লোৱা) —উভয়পদী

	পৰস্মৈপদ			আত্মনেপদ		
	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ	প্ৰথম পুঃ	মধ্যম পুঃ	উত্তম পুঃ
একবচন	জগ্ৰাহ	জগ্ৰহিথ	জগ্ৰাহ, জগ্ৰহ	জগৃহে	জগৃহিষে	জগৃহে
দ্বিবচন	জগৃহতুঃ	জগৃহথুঃ	জগৃহিৱ	জগৃহাতে	জগৃহাথে	জগৃহিৱহে
বহুবচন	জগৃহুঃ	জগৃহ	জগৃহিম	জগৃহিৰে	জগৃহিধ্বে-ঢ্বে	জগৃহিমহে

টোকা ঃ—(১) আদিগণৰ হোৱাৰ দৰে **লিট্** বিভক্তিতো ধাতুৰ দ্বিত্ব হয়। লিট বিভক্তিয়ে সাধাৰণতে বক্তাই নিজে নেদেখা দূৰ অতীত কাল বুজায়। উত্তম আৰু মধ্যম পুৰুষত লিট্‌ৰ ব্যৱহাৰ বৰ কম।

তলত কিছুমান সচৰাচৰ প্ৰয়োগ হোৱা ধাতুৰ লিটৰ প্ৰথম পুৰুষৰ ৰূপ দেখুৱা হল :—

পৰস্মৈপদ

ই (যোৱা)—	ইয়ায	ইয়তুঃ	ইয়ুঃ
খাদ্ (খোৱা)—	চখাদ	চখাদতুঃ	চখাদুঃ
গদ্ (কোৱা)—	জগাদ	জগদতুঃ	জগদুঃ
গৈ (গোৱা)—	জগৌ	জগতুঃ	জগুঃ
ত্যজ্ (ত্যাগ কৰা)—	তত্যাজ	তত্যজতুঃ	তত্যজুঃ
নন্দ্ (আনন্দ কৰা)—	ননন্দ	ননন্দতুঃ	ননন্দুঃ
নশ্ (নষ্ট হোৱা)—	ননাশ	নেশতুঃ	নেশুঃ
নিন্দ্ (নিন্দা কৰা)—	নিনিন্দ	নিনিন্দতুঃ	নিনিন্দুঃ
নৃৎ (নচা)—	ননৰ্ত্ত	ননৃততুঃ	ননৃতুঃ

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
পত্ (পৰা)—	পপাত	পেততুঃ	পেতুঃ
পা (পি খোৱা)—	পপৌ	পপতুঃ	পপুঃ
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)—	পপ্ৰচ্ছ	পপ্ৰচ্ছতুঃ	পপ্ৰচ্ছুঃ
যা (যোৱা)—	যযৌ	যযতুঃ	যযুঃ
ৰুদ্ (কন্দা)—	ৰুৰোদ	ৰুৰুদতুঃ	ৰুৰুদুঃ
ৱচ্ (কোৱা)—	উৱাচ	ঊচতুঃ	ঊচুঃ
ৱিদ্ (জনা)—	ৱিৱেদ	ৱিৱিদতুঃ	ৱিৱিদুঃ
সৃজ্ (সৃজন কৰা)—	সসৰ্জ	সসৃজতুঃ	সসৃজুঃ
স্বপ্ (শোৱা)—	সুস্বাপ	সুষুপতুঃ	সুষুপুঃ
হন্ (হত্যা কৰা)—	জঘান	জঘ্নতুঃ	জঘ্নুঃ
হা (ত্যাগ কৰা)—	জহৌ	জহতুঃ	জহুঃ

আত্মনেপদ

জন্ (ওপজা)—	জজ্ঞে	জজ্ঞাতে	জজ্ঞিৰে
বুধ্ (জনা)—	বুবুধে	বুবুধাতে	বুবুধিৰে
ভাষ্ (কোৱা)—	বভাষে	বভাষাতে	বভাষিৰে
মন্ (ভবা)—	মেনে	মেনাতে	মেনিৰে
যাচ্ (খোজা)—	যযাচে	যযাচাতে	যযাচিৰে
আ-ৰভ্ (আৰম্ভ কৰা)—	আৰেভে	আৰেভাতে	আৰোভিৰে
লভ্ (পোৱা)	লেভে	লেভাতে	লেভিৰে
ৱন্দ্ (প্ৰমাণ কৰা)—	ৱৱন্দে	ৱৱন্দাতে	ৱৱন্দিৰে
শী (শোৱা)—	শিশ্যে	শিশ্যাতে	শিশ্যিৰে
সূ (জন্ম দিয়া)—	সুষুৱে	সুষুৱাতে	সুষুৱিৰে

	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
গ্ৰহ্ (লোৱা)—	জগ্ৰাহ, জগৃহে	জগৃহতুঃ, জগৃহাতে	জগৃহুঃ, জগৃহিৰে
জ্ঞা (জনা)—	জজ্ঞৌ, জজ্ঞে	জজ্ঞতুঃ, জজ্ঞাতে	জজ্ঞুঃ, জজ্ঞিৰে
নী (নিযা)—	নিনায, নিন্যে	নিন্যতুঃ, নিন্যাতে	নিন্যুঃ, নিন্যিৰে
হৃ (কঢ়িওৱা)—	জহাৰ, জহ্রে	জহ্রতুঃ, জহ্রাতে	জহ্রুঃ, জহ্রিৰে

অনুশীলন

১। সংস্কৃত অনুবাদ কৰা :—

ৰাৱণে সীতাক হৰণ কৰিছিল। সীতাই হনুমানক দেখিছিল। অগস্ত্যই সমুদ্ৰ পান কৰিছিল। দুয়ো ভায়ে পিতৃৰ চৰণত সেৱা কৰিছিল। ৰাৱণে বিভীষণৰ কথা নুশুনিলে। দশৰথৰ চাৰিটা পুত্ৰ উপজিছিল।

The birds sang sweetly The tree fell down on the earth All the women of Ayodhya wept bitterly The labourer slept peacefully. Kausalya gave birth to Rama Rama and Lakshmana went to the forest

২। অসমীয়া কৰা :—

এতৎ চকাৰ সুমনোহৰং শাসনম্। ততো জগৃহতুঃ পাদান্ ৰাজা ৰাজ্ঞী চ মাগধী। কৈকেয্যাস্তনয়ো জজ্ঞে ভৰতো নাম শীলৱান্। সুমিত্ৰা সুষুৱে যমৌ। তে প্ৰজানাং মনো জহ্রুঃ। নিনিন্দ ৰূপং হৃদয়েন পাৰ্বতী। পপাত ৰাক্ষসো ভূমৌ। বভূৱ যুদ্ধং তুমুলম্। মৰুতস্তং সিষেৱিৰে। পপ্ৰচ্ছ কুশলং ৰাজ্ঞে। ৰুৰোদ সা ভৃশম্। শুশ্ৰাৱ ৰামস্তৎ সৰ্বম্। জঘান কংসং কিল ৱাসুদেৱঃ। ন যযৌ ন তস্থৌ।

অব্যয় শব্দ (১)

[প্ৰথম ভাগত কিছুমান অব্যয়ৰ প্ৰয়োগ দেখুওৱা হৈছে। ইয়াত কিছুমান নতুন অব্যয়ৰ আলোচনা কৰা হ'ল।]

অতঃ—এই কাৰণে
অথ—তাৰ পাচত
অধঃ—তলত
অন্যথা—নহ'লে
অন্যেদ্যুঃ—আন এদিনাখন
অয়ি—কোমল সম্বোধন
ইতি—(১) এই, এই বুলি,
(২) প্ৰত্যক্ষ উক্তিবাচক
ইতস্ততঃ—ইফালে সিফালে
ইদানীম্—এতিয়া, আজিকালি
ইহ—ইয়াত
উচ্চৈঃ—ডাঙৰকৈ
উপৰি—ওপৰত
এৱ—কেৱল
কথমপি—কোনোমতে
কদাচন, কদাপি—কেতিয়াও
কুতঃ—ক'ৰপৰা
ক্বচিৎ—ক'ৰবাত

চিৰম, চিৰাৎ, চিৰেণ—বহুকাল
তুষ্ণীম্—মনে মনে
নীচৈঃ—লাহে লাহে, তললৈ
নূনম্—নিশ্চয
পৰশ্বঃ—পৰহিলৈ
প্ৰাক্—আগতে
প্ৰায়ঃ, প্ৰায়েণ—প্ৰায
ভূয়ঃ—আকৌ
ভৃশম্—বৰকৈ
যতঃ—যেহেতু
যাৱৎ—যিমান দিনলৈ
যুগপৎ—একেলগে
শশ্বৎ—সদায
সকৃৎ—এবাৰ
সদ্যঃ—তৎক্ষণাৎ
সাম্প্ৰতম্—এতিয়া
স্ম—অতীতকাল বাচক

---

(১) সদৃশং ত্ৰিষু লিঙ্গেষু সৰ্ৱাসু চ ৱিভক্তিষু।
ৱচনেষু চ সৰ্ৱেষু যন্ন ৱ্যেতি তদৱ্যয়ম্॥

প্ৰয়োগ ঃ—

গছৰ তলত সাপৰ গাঁত আছে—বৃক্ষস্য **অধঃ** সৰ্পস্য বিৱৰং বিদ্যতে।

কাব্য নতুন বুলিয়ে বেয়া নহয়—ন চাপি কাব্যং নৱম্ **ইতি** অৱদ্যম্।

ইয়াত ইয়াৰ ফল ক'ৰপৰা হ'ব ?—**কুতঃ** ফলমিহাস্য ?

কিয় পলমকৈ আহিলা ? —কথং **চিৰাৎ** আগচ্ছসি ?

সদায় লোকৰ মঙ্গল চিন্তা কৰিব লাগে—**শশ্বৎ** পৰেষাং কল্যাণং চিন্তয়েৎ।

আমি ঘৰলৈ গৈছিলো—ৱয়ং গৃহং গচ্ছামঃ **স্ম**।

তুমিয়েই মোৰ বন্ধু—ত্বম্ **এৱ** মে সুহৃৎ।

কিছুমান অব্যয় পদ যোৰ হৈ প্ৰয়োগ হয় ঃ—

যথা-তথা (যেনে-তেনে)—যথা বীজং তথাঙ্কুৰঃ (যেনে গুটি, তেনে গছ)।

যাৱৎ-তাৱৎ (যিমান-তিমান)—যাৱৎ লভতে তাৱৎ খাদতি (যিমান পায় তিমান খায়)।

(যেতিয়ালৈকে-তেতিয়ালৈকে) যাৱদহং তিষ্ঠামি তাৱৎ ভয়ং মা **কুৰু** (যেতিয়ালৈকে মই থাকো তেতিয়ালৈকে ভয় নকৰিবা)।

যদি-তৰ্হি—(যদি তেনেহলে)—যদি অহং ন জীৱামি তৰ্হি মাতুৰপি মৰণং ভৱেৎ (যদি মই নিজীওঁ, তেনেহলে আইৰো মৰণ হব)।

তলত দিয়া অব্যয় পদবোৰ বাক্যৰ আদিত নবহে ঃ—

চ (আৰু)—দ্ৰোণঃ ভীষ্মঃ চ অত্ৰ স্তঃ (দ্ৰোণ আৰু ভীষ্ম ইয়াত আছে)।

তু (কিন্তু)—অহং তু ন গমিষ্যামি (মই কিন্তু নেযাওঁ)।

ৱা —ৰামঃ গোৱিন্দো ৱা যাস্যতি (ৰাম বা গোবিন্দ যাব)।

চেৎ (যদি)—ৰামঃ চেৎ নাগচ্ছতি, (তৰ্হি) কথমহং গচ্ছেয়ম (ৰাম নাহিলে মই কেনেকৈ যাম)।

হি (নিশ্চয়)—অৰ্থোহি কন্যা পৰকীয় এৱ (কন্যা সঁচাকৈয়ে লোকৰ ধন)।

ওপৰত দিয়া অব্যয় পদবোৰৰ উপৰিও অলেখ অব্যয় পদ আছে। বিভক্তি, কৃৎ প্ৰত্যয় আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যযৰ আলোচনা প্ৰসঙ্গত কিছুমান অব্যয় পদৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। প্ৰ, পৰা, অপ, সম, নি অৱ, অনু, নিৰ্, দুৰ্, ৱি, অধি, সু, উৎ, পৰি, প্ৰতি, অভি, অতি, অপি, উপ, আ—এই কুৰিটা উপসৰ্গও অব্যয়। ধাতুৰ আগত বহি ক্ৰিয়াৰ লগত যোগ হলে এই অব্যয় কেইটাই **উপসৰ্গ** নাম পায়।

অব্যয় পদৰ আগত বিশেষণ দিলে তাক ক্লীৱলিঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে; যেনে—ৰমণীয়ং প্ৰাতঃ, ঘোৰং নক্তম্।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

যেতিযালৈ এই সাপটো থাকিব, তেতিযালৈ আমাৰ কল্যাণ নাই। যেনে বাপেক তেনে পুতেক। এতিয়া মই ইয়াত থাকিম। হাঁহবোৰ একে লগে উৰি গল (উৎ-পত)। তেওঁ ততালিকে প্ৰাণ এৰিলে।

Never tell a lie. We shall go to Banares day after tomorrow. Keep quiet, there stays the patient. Have you ever seen the sea? I shall not live with you, for you are a sinner.

২। অসমীয়া বা ইংৰাজীত অনুবাদ কৰা :—

অন্যেদ্যুঃ পাপবুদ্ধিঃ ধৰ্মবুদ্ধিং প্ৰাহ। সংসাৰোঽয়মতীৱ ৱিচিত্ৰঃ। নীচৈৰ্গচ্ছতি উপৰি চ দশা। দিৱা পশ্যতি নোলূকঃ।। সকৃৎ কন্যা প্ৰদীয়তে। সৰ্ব্বে সৰ্ব্বত্ৰ নন্দন্তু। নিত্যোৱ ব্যসনং ৱদন্তি মৃগয়াম্। ধৰ্মং শনৈঃ সংচিনুয়াৎ।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

স প্ৰাতে শয্যায়া উত্তিষ্ঠতি। দিৱায়াং শয়নং ন হিতকৰম্। সাধুঃ ৱালকঃ কদাপি মিথ্যাং ন ৱদতি। চেৎ ত্বং ন গচ্ছসি অহমপি ন গমিষ্যামি।

ধাতু আৰু উপসৰ্গ

১। প্ৰ আদি উপসৰ্গ কুৰিটা ধাতুৰ আগত যোগ হৈ কেতিয়াবা (১) ধাতুৰ নিজ অৰ্থকে প্ৰকাশ কৰে, কেতিয়াবা (২) অৰ্থৰ পৰিবৰ্ত্তন কৰে, আৰু কেতিয়াবা (৩) অৰ্থৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰে ; যেনে—ঈক্ষ্ ধাতুৰ অৰ্থ চোৱা ; প্ৰ-ঈক্ষ্ প্ৰেক্ষ্ ধাতুৰ অৰ্থও চোৱা ; উপ-ঈক্ষ্ = উপেক্ষ্—অৱহেলা কৰা ; নিৰ্-ঈক্ষ্ = নিৰীক্ষ্—ভালকৈ চোৱা ; আৰৌ, (৪) উপসৰ্গৰ যোগত অকৰ্মক ধাতুও সকৰ্মক হয় ; যেনে—

শিশুঃ শয্যায়াং শেতে ; কিন্তু, শিশুঃ শয্যামধিশেতে।

২। লঙ্ বিভক্তিৰ আগম অ উপসৰ্গৰ পাচত আৰু ধাতুৰ আগত যোগ হয় ; যেনে—প্ৰ + নম্ + লঙ দ্ = প্ৰ + অনমৎ = প্ৰাণমৎ।

কেইটামান উপসৰ্গযুক্ত ধাতুৰ ব্যৱহাৰ

আস্ (বহা)—**অধি-আস্** (বাস কৰা)

ৰামঃ জীৰ্ণং কুটীৰম্ অধ্যাস্তে—ৰামে ভগা পঁজাত বাস কৰে।

ই (যোৱা)—**উৎ-ই** (উদয় হোৱা); তপন উদেতি—সূৰ্য্য উদয় হৈছে।

উদেতি পূৰ্ৱং কুসুমং ততঃ ফলম্—আগেয়ে ফুল, পাচত ফল উদয় হয়।

কৃ (কৰা)—**অনু-কৃ** (অনুকৰণ কৰা)

ছাত্ৰঃ শিক্ষকমনুকৰোতি—ছাত্ৰই শিক্ষকক অনুকৰণ কৰিছে।

ক্ৰী .(কিনা)—**বি-ক্ৰী** (বেচা)

নাহং ৱিদ্যাং বিক্ৰীণে—মই ৱিদ্যা নেবেচোঁ।

গ্ৰহ্ (লোৱা)—**অনু-গ্ৰহ্** (কৃপা কৰা)

অনুগৃহাণ ইমং জনম্—এওঁৰ প্ৰতি কৃপাদৃষ্টি কৰা।

চি (সংগ্ৰহ কৰা)—**সম-চি** (সঁচা)

ধাৰ্মিকঃ জনঃ পুণ্যং সংচিনোতি--ধাৰ্মিক লোকে পুণ্য সঞ্চয় কৰে।

জ্ঞা (জনা)—**অনু-জ্ঞা** (অনুমতি দিয়া)

অনুজানীহি মাং গমনায়—মোক যাবলৈ অনুমতি দিয়া।

দা (দিয়া)—**আ-দা** (লোৱা)

শকুন্তলা পল্লৱং নাদত্তে—শকুন্তলাই পল্লব নলয়।

ধা (ধাৰণ কৰা)—**অভি-ধা** (কোৱা); **পৰি-ধা** (পিন্ধা

এৱম্ অভিধায় দূতঃ গতঃ—এই দৰে কৈ দূত গুচি গ'ল।

পৰিধেহি ৱল্কলম্—গছৰ বাকলি পিন্ধা।

পত্ (পৰা)—**উৎ-পত্** (উৰা)

ৰাজহাঁহবোৰে একেলগে উৰিছিল—ৰাজহংসাঃ যুগপৎ উদপতন্।

ভূ (হোৱা)—**অনু-ভূ** (অনুভৱ কৰা)

অনুভৱতি হি মূৰ্দ্ধা পাদপস্তীব্ৰম্ উষ্ণম—গাছে আগত গেৰে প্ৰচণ্ড তাপ অনুভৱ কৰে।

ৰুহ্ (বুঢ়া, হোৱা)—**আ-ৰুহ্** (উঠা)

ৱানৰঃ বৃক্ষমাৰোহতি—বান্দৰটোৱে গছত উঠিছে।

লপ্ (কথা কোৱা)- **ৱি লপ্** (দুখ কৰি কন্দা)

পত্যুাং কৃতে ৱিলপতি ৰমণী—তিৰোতাজনীয়ে স্বামীৰ কাৰণে কান্দিছে।

ৱিশ্ (প্ৰবেশ কৰা)—**উপ-ৱিশ্** (বহা)

অস্যাং শিলায়াং মুহূৰ্ত্তম্ উপৱিশ- এই শিলছটাত খন্তেক বহা।

ৱৃৎ (থকা)—**অনু-ৱৃৎ** (অনুসৰণ কৰা) ; **নি-ৱৃৎ** (উভতি যোৱা)

মম ৱৰ্ত্ম অনুৱৰ্ত্তন্তে মনুষ্যাঃ—মানুহে মোৰ বাটেৰে বাট বুলে।

ইতঃ নিৱৰ্ত্তস্ব সাৱিত্ৰি—হে সাবিত্ৰি, ইয়াৰপৰা উলটি যোৱা।

সদ্ (কষ্ট পোৱা)—**প্ৰ-সদ্** (তুষ্ট হোৱা)

দেৱি, প্ৰসীদ, দেহি মে পুত্ৰস্য জীৱনম্—ভগবতি, অনুগ্ৰহ কৰি মোৰ পুত্ৰৰ জীৱন দিয়ক।

স্থা (থকা)—**প্ৰ-স্থা** (যাত্ৰা কৰা)

ক প্ৰতিষ্ঠসে—ক'লৈ যোৱা ?

স্মৃ (মনত ৰখা)—**ৱি-স্মৃ** (পাহৰা)

নেদং ৱিস্মৰামি—এই কথা নেপাহৰো।

হৃ (কাঢ়িয়াই নিয়া)—**আ-হৃ** (সংগ্ৰহ কৰা) ; **সম-হৃ** (সংহাৰ কৰা।

শিষ্যাঃ কাষ্ঠানি আহৰন্তি—শিষ্যসকলে খৰি গোটাইছে।

কালঃ সংহৰতি সৰ্ব্বম্—কালে সকলোকে সংহাৰ কৰে।

অনুশীলন

সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

নাৰদ আকাশৰপৰা নামি আহিছিল (অৱ-তৃ)। কিয় মোক ঠাট্টা কৰিছ (উপ-হস্)? ৰামে সীতাক বিয়া কৰাইছিল (পৰি-নী)। তুমি লাজ এৰি উলটি যোৱা।

The sun rises in the east. She puts on a silken cloth (ক্ষৌমম্). He got up (উৎ-স্থা) from his seat. They followed (অনু-সৃ) the thief The thief stole away (অপ-হৃ) the necklace.

পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদ

সংস্কৃত ভাষাত কিছুমান ধাতু পৰস্মৈপদী, কিছুমান আত্মনেপদী আৰু কিছুমান উভয়পদী। কিন্তু উপসৰ্গৰ যোগত আৰু বিশেষ অৰ্থত পৰস্মৈপদী ধাতুও আত্মনেপদী আৰু আত্মনেপদী ধাতুও পৰস্মৈপদী হয়।

পৰস্মৈপদ

১। **ৰম্**-ধাতু আত্মনেপদী, কিন্তু ৱি, আ, পৰি উপসৰ্গৰ যোগত পৰস্মৈপদী হয় * ; যেনে—

পাপাৎ ৱিৰমতি সাধুঃ—সাধু লোকে পাপকামৰপৰা আঁতৰত থাকে।

পান্থঃ বৃক্ষস্য ছায়ায়ামাৰমতি—বাটৰুৱাই গছৰ ছাঁত জিৰাইছে।

তৱ ৱাক্যেন পৰিৰমামি—তোমাৰ কথাত সন্তুষ্ট হৈছোঁ।

* ৱ্যাঙ্‌পৰিভ্যো ৰমঃ।

২। ৱহ-ধাতু উভ
পৰস্মৈপদী হয় * ; যেনে
প্ৰৱহতি ইযং গঙ্গা—এই
৩। কৃ-ধাতু উভয়প
পৰস্মৈপদী হয় † ; যেনে-
নৰমনুকৰোতি ৱানৰঃ—বান্দৰে ...
ৱেতনং পৰাকৰোতি ভৃত্যঃ—চাকৰে দৰমহা ... (...
ুলিছে)।

৪। লৃট্, লিট্, লুট্ আৰু লুঙ্ বিভক্তিত মৃ-ধাতু পৰস্মৈপদী হয ; যেনে—
সৰ্ৱে জনাঃ মৰিষ্যন্তি—সকলো মানুহ মৰিব।

আত্মনেপদ

১। জি-ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু ৱি আৰু পৰা উপসৰ্গৰ যোগত আত্মনেপদী হয় (ক) ; যেনে—
ৱিজযস্ৱ পুত্ৰ—বোপা, তোৰ জয় হওক।
ইন্দ্ৰো ৱৃত্ৰং পৰাজযত—ইন্দ্ৰই বৃত্ৰক পৰাজিত কৰিছিল।

২। স্থা-ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু সম্, অৱ, প্ৰ, ৱি উপসৰ্গৰ যোগত আত্মনেপদী হয় (খ) ; যেনে—
যুৱা ৱৃদ্ধস্য ৱচনে সংতিষ্ঠেত—ডেকাই বুঢ়াৰ কথা শুনিব লাগে।
মথুৰাযামৱতিষ্ঠতে কৃষ্ণঃ—কৃষ্ণ মথুৰাত আছে।
আশ্ৰমায প্ৰতস্থে মুনিঃ—মুনি আশ্ৰমলৈ গৈছিল।

* প্ৰাদ্বহঃ। † অনুপৰাভ্যাং কৃঞঃ।
(ক) ৱিপৰাভ্যাং জেঃ (খ) সমৱপ্ৰৱিভ্যঃ স্থঃ।

ণ

উপসর্গৰ যোগত সকর্মক

নে—

।

ব্যৱহাৰ হলে সম্ পূর্বক

।৮৬ন ঘোৰাত উঠি গৈছে।

৫। **ক্রম্**-ধাতু উভয়পদী, কিন্তু ৱি উপসর্গৰ যোগত খোজ কঢ়া অর্থত আত্মনেপদী হয় (ঙ); যেনে—

সাধু ৱিক্রমতে ৱাজী—ঘোৰাটোৱে বঢ়িযাকৈ খোজ কাঢ়িছে।

৬। আৰম্ভ কৰা অর্থ বুজালে প্র আৰু উপ উপসর্গৰ যোগত **ক্রম্**-ধাতু আত্মনেপদী হয়; যেনে—

সঃ পঠিতুম্ উপক্রমতে (প্রক্রমতে)—তেওঁ পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

৭। বৃদ্ধি, উৎসাহ আদি অর্থতো **ক্রম্** ধাতু আত্মনেপদী হয়; যেনে—

ক্রমন্তাম্ অস্য সম্পদঃ—এওঁৰ সম্পদ বাঢ়ক।

ধর্মায ক্রমতে সাধুঃ—সাধুৱে ধর্মৰ প্রতি উৎসাহ দেখুৱাইছে।

৮। **প্রচ্ছ্** ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু আ উপসর্গৰ যোগত আত্মনেপদী হয়; যেনে—

আপৃচ্ছস্ব সখাযম্—সখীয়েৰাৰপৰা বিদায লোৱা।

(গ) উদশ্চৰঃ সকর্মকাৎ। (ঘ) সমস্তৃতীয়াযুক্তাৎ।

(ঙ) ৱেঃ পাদৱিহৰণে।

৯। আ পূৰ্বক হ্বে ধাতু যুদ্ধ কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা অৰ্থত আত্মনেপদী আৰু এনেয়ে মতা বুজালে পৰস্মৈপদী হয় (চ) ; যেনে—

ভীমঃ দুৰ্যোধনমাহ্বয়ত—ভীমে দুৰ্য্যোধনক যুঁজলৈ মাতিছিল।

শিক্ষকঃ ছাত্ৰমাহ্বয়তি—শিক্ষকে ছাত্ৰক মাতিছে।

১০। ৱদ্-ধাতু পৰস্মৈপদী : কিন্তু কাজিয়া কৰা অৰ্থত ৱি পূৰ্বক ৱদ্ ধাতু আত্মনেপদী হয় ; যেনে—

ভ্ৰাতৰৌ ৱিৱদেতে—দুই ভায়ে কাজিয়া কৰিছে।

১১। যম্ ধাতু পৰস্মৈপদী, কিন্তু বিয়া কৰোৱা অৰ্থ বুজালে উপপূৰ্বক যম্-ধাতু আত্মনেপদী হয় (ছ) ; যেনে—

ৰামঃ সীতামুপাযচ্ছত—ৰামে সীতাক বিয়া কৰাইছিল।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

সীতাই শাহুৱেকৰ ওচৰত বিদায় লৈছিল। বোবা বোপা, তোমাৰ জয় হওক। আমি কেতিয়াও কাজিয়া নকৰো। তেওঁলোকে পৰহিলৈ যাত্ৰা কৰিব। লৰাটোৱে শিক্ষকক অনুকৰণ কৰিছিল। সকলে ডাঙৰৰ কথা শুনিব লাগে।

They began eating. Some soldiers have gone mounting on elephants. The five Pandava's married Draupadi. We are satisfied with your hospitality. The virtue of the good is increasing.

২। সঞ্চৰন্তে, আহ্বয়তাম্, পৰাজয়তে, আপৃচ্ছতাম্—এই ক্ৰিয়াপদ কেইটা প্ৰয়োগ কৰি বাক্য ৰচনা কৰা।

৩। শুদ্ধ কৰা :—

ৰামঃ পিতুৰাজ্ঞয়া ৱনং প্ৰতস্থৌ। ৱিজয়তু, ৱিজয়তু মহাৰাজঃ। ৰাজা ৰথেন সঞ্চৰতি। ৰাৱণো ৰামং যুদ্ধায় আহ্বয়ৎ। অধ্যয়নাৎ ৱিৰমস্ব।

(চ) স্পৰ্দ্ধায়ামাঙঃ (ছ) উপাদ্ যমঃ স্বকৰণে।

বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন

১। প্ৰথম ভাগত আলোচনা কৰা হৈছে যে ক্ৰিয়াৰ বাচ্য ঘাইকৈ তিনিটা—(ক) কৰ্ত্তৃবাচ্য, (খ) কৰ্মবাচ্য আৰু (গ) ভাববাচ্য।

২। কৰ্ত্তৃবাচ্যৰ বাক্য কৰ্ম বা ভাববাচ্যত, আৰু কৰ্ম বা ভাববাচ্যৰ বাক্য কৰ্ত্তৃবাচ্যত পৰিবৰ্ত্তন কৰি প্ৰকাশ কৰাকে বাচ্যান্তৰ কৰা বা বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰা বোলে। কৰ্ত্তৃবাচ্যত যদি ক্ৰিয়া সকৰ্মক হয়, বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰিলে কৰ্মবাচ্য হব, আৰু ক্ৰিয়া যদি অকৰ্মক হয়, বাচ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰিলে ভাববাচ্য হব।

৩। কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগতে লট, লোট্, লঙ্ আৰু বিধিলিঙ্ বিভক্তিত ধাতুৰ পাচত য-কাৰ (য) যোগ হয়।

উদাহৰণ

কৰ্ত্তৃবাচ্য	কৰ্মবাচ্য
অহং চন্দ্ৰং পশ্যামি	ময়া চন্দ্ৰঃ দৃশ্যতে।
স পুস্তকং পঠতু	তেন পুস্তকং পঠ্যতাম্।
সিংহঃ পশূন্ অহন্	সিংহেন পশৱঃ অহন্যন্ত।
পুত্ৰঃ পিতৰং সেৱেত	পুত্ৰেণ পিতা সেৱ্যেত।
অহং ব্যাঘ্ৰং হনিষ্যামি	ময়া ব্যাঘ্ৰঃ হনিষ্যতে।
বালকঃ চন্দ্ৰং দদৰ্শ	বালকেন চন্দ্ৰঃ দদৃশে।

কর্ত্তৃবাচ্য	ভাববাচ্য
ত্বং ৰোদিষি	ত্বয়া ৰুদ্যতে।
বালকাঃ অপতন্	বালকৈঃ অপত্যত।
বৃদ্ধৌ শয়াতাম্	বৃদ্ধাভ্যাং শয্যতাম্।
শিশবঃ ক্রীড়ন্তু	শিশুভিঃ ক্রীড্যতাম্।

টোকা ঃ—কর্ত্তৃবাচ্যৰ বাক্য কর্ম বা ভাববাচ্যলৈ ৰূপান্তৰ কৰোতে মন কৰিবলগীয়া কথা ঃ—(১) কর্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয়, (২) কর্মত প্রথমা বিভক্তি হয় ; (৩) কর্মবাচ্যত কর্মৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি ক্রিয়াৰো পুৰুষ আৰু বচন হয় ; (৪) ভাববাচ্যত সদায় প্রথম পুৰুষৰ একবচনান্ত ক্রিয়া হয় (৫) লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত যকাৰ যোগ হয়।

৪। কর্ম বা ভাববাচ্যৰ বাক্যত অনেক সময়ত কর্ত্তাটো উহ্য থাকে ; কর্ত্তৃবাচ্যলৈ নিওঁতে তেনে বাক্যত কর্ত্তাটো অনুমান কৰি লব লাগে ; যেনে 'কর্মণঃ ফলং দৃশ্যতে' -এই বাক্যটো কর্ত্তৃবাচ্যত (জনাঃ) কর্মণঃ ফলং পশ্যন্তি, অথবা (বয়ং) কর্মণঃ ফলং পশ্যামঃ, এনেকুৱা হব।

৫। লট্ আদি চাৰি বিভক্তিত কর্ম আৰু ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত যকাৰ যোগ কৰোতে ভালেমান ধাতুৰ আকৃতিৰ সলনি হয়। তেনে কেইটামান প্রসিদ্ধ ধাতুৰ লট্ বিভক্তিৰ প্রথম পুৰুষৰ একবচনৰ (কর্মবাচ্য আৰু ভাববাচ্য) ৰূপ তলত দিয়া হল ঃ—

দা (দিয়া)—দীয়তে
হৃ (কাঢ়ি লৈ যোৱা/কাঢ়ি নিয়া)—হ্রিয়তে
স্থা (থকা)—স্থীয়তে
স্মৃ (মনত ৰখা)—স্মর্য্যতে
পা (পি খোৱা)—পীয়তে
তৃ (পাৰ হোৱা)—তীর্য্যতে
পা (ৰক্ষা কৰা)—পায়তে
গৈ (গোৱা)—গীয়তে
ধা (ধাৰণ কৰা)—ধীয়তে
অস্ (হোৱা)—ভূয়তে

মা (জোখা—মীয়তে
যা (যোৱা)—যাযতে
জ্ঞা (জনা)—জ্ঞাযতে
ই (যোৱা)—ঈযতে
চি (সংগ্ৰহ কৰা) – চীযতে
জি (জয় লাভ কৰা)—জীয়তে
নী (নিযা)—নীযতে
শী (শোৱা)—শয্যতে
ব্ৰু (কোৱা)—উচ্যতে
শ্ৰু (শুনা)—শ্ৰূযতে
ভূ (হোৱা)—ভূযতে
কৃ (কৰা)—ক্ৰিযতে
মৃ (মৰা)—ম্ৰিযতে
গ্ৰহ্ (লোৱা)—গৃহ্যতে
জন্ (ওপজা)—জন্যতে, জায
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)—পৃচ্ছ্যতে
বন্ধ্ (বন্ধা)—বধ্যতে
যজ্ (যজ্ঞ কৰা)—ইজ্যতে
ব্যধ্—(বিন্ধা)—বিধ্যতে
শাস্ (উপদেশ দিযা)—শিষ্য
বচ্ (কোৱা)—উচ্যতে
বদ্ (কোৱা)—উদ্যতে
বপ্ (ৰোৱা)—উপ্যতে
বস্ (বাস কৰা)—উষ্যতে
বহ্ (বৈ নিযা)—উহ্যতে
স্বপ (শোৱা)—সুপ্যতে

অনুশীলন

১। অসমীযাত ভাঙনি কৰা :—

দেৱ, শ্ৰূযতাং মে বচনম। অগদঃ কিং ন পীযতে। তৃষ্ণযা জনাঃ অবত্যে নিযোজ্যন্তে। বিবাদে অগ্নিষ্যতে পত্ৰম্। স্বদেশে পূজ্যতে ৰাজা। তৃণৈ দস্তিনঃ বধ্যন্তে। চিৰাৎ দৃশ্যসে। স শনৈস্তেন হন্যতে। কিং তযা ক্ৰিযতে ধেন্বা নিঃসৰ্প ভৱনে সুপ্যতে সুখম্। গজস্তত্ৰ ন হন্যতে। ভৱদ্ভিৰত্ৰ স্থীযতাম্।

২। ওপৰৰ বাক্যবোৰ কৰ্তৃবাচ্যলৈ নিযা।

৩। সংস্কৃতত ভাঙনি কৰা (কৰ্ম আৰু ভাববাচ্য প্ৰযোগ কৰিবা) :—

It is not known to us We were laughing You should go to bed The eye of the fish was pierced by he arrow of Arjuna. The enemies will be slain by me. Let you read this book.

৪। শুদ্ধ কৰা :—

ৰামেণ ৰাৱণো হতৱান্। ময়া চন্দ্ৰং দৃশ্যতে। অহং পিত্ৰা এৱম্ উক্তম্। তৱ ৰচনানি অস্মাভিঃ শ্ৰুতৱন্তঃ। যুষ্মাভিঃ অত্ৰ তিষ্ঠতাম্।

কৃৎ প্ৰকৰণ

কৃত্যপ্ৰত্যয়

১। কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত তব্য, অনীয়, যৎ, ণ্যৎ, ক্যপ্ আদি প্ৰত্যয় হয়। এই প্ৰত্যয়বোৰক **কৃত্যপ্ৰত্যয়** বুলি জনা যায়। এই প্ৰত্যয়বোৰ যোগ হ'লে কিছুমান ধাতুৰ আকাৰৰ পৰিৱৰ্ত্তন হয়।

কেইটামান তব্য আৰু অনীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

	তব্য	অনীয়		তব্য	অনীয়
দা—	দাতব্য	দানীয়	কৃ—	কৰ্ত্তব্য	কৰণীয়
স্থা—	স্থাতব্য	স্থানীয়	স্মৃ—	স্মৰ্ত্তব্য	স্মৰণীয়
চি—	চেতব্য	চয়নীয়	কথ্—	কথয়িতব্য	কথনীয়
জি—	জেতব্য	জয়নীয়	গম্—	গন্তব্য	গমনীয়
নী—	নেতব্য	নয়নীয়	দৃশ্—	দ্ৰষ্টব্য	দৰ্শনীয়
শী—	শয়িতব্য	শয়নীয়	ভুজ্—	ভোক্তব্য	ভোজনীয়
শ্ৰু—	শ্ৰোতব্য	শ্ৰৱণীয়	ৰচ্ (ক্ৰ)	ৰক্তব্য	ৰচনীয়
ভূ—	ভৱিতব্য	ভৱনীয়	সেৱ্—	সেৱিতব্য	সেৱনীয়

কেইটামান ণ্যৎ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

কৃ—কাৰ্য্য ; হৃ—হাৰ্য্য ; ধৃ—ধাৰ্য্য ; গ্ৰহ্—গ্ৰাহ্য ; ছিদ্—ছেদ্য ;
ত্যজ্—ত্যাজ্য , পঠ্—পাঠ্য ; বুধ—বোধ্য ; ভুজ্—ভোজ্য, ভোগ্য ;
মন্—মান্য ; যুজ্—যোজ্য, যোগ্য ; ৰহ্—ৰাহ্য।

কেইটামান যৎ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

জ্ঞা—জ্ঞেয ; দা—দেয ; পা—পেয ; মা—মেয ;
জি—জেয ; নী—নেয ; শ্ৰু—শ্ৰব্য ; ভূ—ভব্য ; গৈ—গেয ;
লভ্—লভ্য ; গম্—গম্য ; ৰম্—ৰম্য ; সহ্—সহ্য।

কেইটামান ক্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

কৃ—কৃত্য ; ভৃ—ভৃত্য ; স্তু—স্তুত্য ; শাস্—শিষ্য।

প্ৰয়োগ ঃ—

কৰ্মবাচ্য

মাতা অস্মাভিঃ পূজনীয়া—আমি আইক পূজা কৰা উচিত।
ৰোগিণা উষ্ণং জলং পেয়ম্—ৰোগীয়ে গৰম পানী খাব।
ত্বয়া দুৰ্জ্জনস্য সঙ্গঃ ত্যাজ্যঃ—তুমি দুষ্টৰ লগ এৰিবা।
সৰ্বৈঃ পৰোপকাৰঃ কৰ্ত্তব্যঃ—সকলোৱে লোকৰ উপকাৰ কৰিব লাগে।
ত্বয়া অলকা গন্তব্যা—তুমি অলকালৈ যাবা।
সৰস্বতী অস্মাভিঃ স্তুত্যা—সৰস্বতীক আমি স্তুতি কৰিব লাগে।

ভাববাচ্য

যুষ্মাভিঃ ন ৰুদিতব্যম্—তোমালোকে নেকান্দিবা।
তেন অত্ৰ ক্ৰীড়নীয়ম্—তেওঁ ইয়াত খেলিব।

বৃদ্ধৈঃ অৰণ্যে বস্তব্যম্—বুঢ়া মানুহবিলাকে অৰণ্যত বাস কৰা উচিত।

টোকা ঃ–(১) কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবিলাক আদেশ, ঔচিত্য বা কেৱল ভৱিষ্যত কালৰ অৰ্থত ব্যৱহাৰ হয়।

(২) সকৰ্মক ধাতুৰ পাচত কৃত্যপ্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা শব্দবিলাক কৰ্মবাচ্যত ব্যৱহাৰ হয় আৰু অকৰ্মক ধাতুৰ পাচত কৃত্যপ্ৰত্যয় যোগ হৈ হোৱা শব্দবিলাক ভাববাচ্যত ব্যৱহাৰ হয়।

(৩) কৰ্মবাচ্যত কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মৰ বিশেষণ হয় আৰু তাৰ লিঙ্গ আৰু বচন লয়। ভাববাচ্যত কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ অকাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দৰ প্ৰথমাৰ একবচনৰ ৰূপৰ দৰে হয়।

(৪) কৃত্যপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দবিলাকৰ পুংলিঙ্গত দেৱ শব্দৰ দৰে, স্ত্ৰীলিঙ্গত লতা শব্দৰ দৰে আৰু ক্লীবলিঙ্গত ফল শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়।

অনুশীলন

১। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

অতিলোভঃ ন কৰ্ত্তব্যঃ। কীৰ্ত্তনীয়ঃ সদা হৰিঃ। কন্যাপি লালনীয়া। মিথ্যা ন বক্তব্যম। বৃদ্ধস্য বচনং গ্ৰাহ্যম। স্মৰ্তব্যং পিতুৰাজ্ঞয়া। সেৱিতব্যো মহাবৃক্ষঃ। জীৰ্ণ বস্ত্ৰং পৰিত্যাজ্যম। প্ৰাপ্তব্যমৰ্থং লভতে মনুষ্যঃ। বলৱতা সহ বিগ্ৰহঃ ন কাৰ্য্যঃ। বহবো ন বিৰোদ্ধব্যাঃ। চিন্তনীয়া হি বিপদাম্ আদৌ এৱ প্ৰতিক্ৰিয়া।

২। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

গুৰুসকলক পূজা কৰিব লাগে (পূজ্+যৎ)। তোমালোকে ভয় নকৰিবা (ভী+তব্য)। দুখীয়াক ধন দিয়া উচিত (দা+যৎ)। তুমি এই কিতাপখন পঢ়িবা (পঠ্+অনীয়)। তোমাৰ অৱস্থা শোচনীয় হৈছে। আমাৰ মাজত তুমি থাকিব নেলাগে (বস্+তব্য)।

Do not come here again. The goddess should be worshipped Friends should not be abandoned in danger One must not serve the mean. I am to be instructed (শিক্ষ by you

৩। শূন্য ঠাইবোৰ উপযুক্ত কৃত্যপ্ৰত্যযান্ত পদেৰে পূৰোৱা :—

ৱৰ্ষস্য——ৱচনং। গুণৱতে ৱৰায কন্যা——। ত্বযা ৱনে চতুৰ্দশ ৱৰ্ষাণি——। ৰাজ্ঞা প্ৰজাঃ——। ——সঞ্চযো নিত্যম্।

৪। অশুদ্ধি সংশোধন কৰা :—

ক্ৰোধঃ পৰিত্যাজ্যম্। বালকেন ন ৰুদিতব্যঃ। ৱাৰ্দ্ধক্যে সৰ্ৱে অৱশ্য ৱস্তৱ্যম্। ত্বম ইদং চিত্ৰং দৰ্শনীযঃ।

শতৃ আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়

কেইটামান শতৃ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

	পুং—ক্লী	স্ত্ৰী		পুং—ক্লী	স্ত্ৰী
ভ্বাদি	ভূ—ভৱৎ	ভৱন্তী	অদাদি	হন্—ঘ্নৎ	ঘ্নতী
	স্থা—তিষ্ঠৎ	তিষ্ঠন্তী	স্বাদি	শ্ৰু—শৃণ্বৎ	শৃণ্বতী
	গৈ—গাযৎ	গাযন্তী		আপ্—আপ্নুৱৎ	আপ্নুৱতী
	স্মৃ—স্মৰৎ	স্মৰন্তী	ক্ৰ্যাদি	জ্ঞা - জানৎ	জানতী
দিৱাদি	নৃৎ—নৃত্যৎ	নৃত্যন্তী		গ্ৰহ্—গৃহ্নৎ	গৃহ্নতী
	নশ্—নশ্যৎ	নশ্যন্তী	তনাদি	কৃ—কুৰ্ৱৎ	কুৰ্ৱতী
চুৰাদি	কথ্ - কথযৎ	কথযন্তী		তন্—তন্বৎ	তন্বতী
	চিন্ত্—চিন্তযৎ	চিন্তযন্তী	ৰুধাদি	ছিদ্—ছিন্দৎ	ছিন্দতী
তুদাদি	ইষ্—ইচ্ছৎ	ইচ্ছতী, ইচ্ছন্তী		ভিদ্—ভিন্দৎ	ভিন্দতী
	স্পৃশ্—স্পৃশৎ	স্পৃশতী, স্পৃশন্তী	হ্বাদি	হা—জহৎ	জহতী
অদাদি	যা—যাৎ	যাতী, যান্তী		ভী—বিভ্যৎ	বিভ্যতী
	অস্—সৎ	সতী			

টোকাঃ—(১) ধাতুৰ পাচত শতৃ (অৎ) প্ৰত্যয় যোগ কৰোতে তাৰ লট্ 'অন্তি'ত কি ৰূপ হয় তালৈ মন কৰিব লাগে। অন্তি যোগ হোৱাৰ আগতে ধাতুটোৰ যি ৰূপ হয়, অৎ যোগ হোৱাৰ আগতেও সেই ৰূপ হব। **জ্ঞা-অন্তি** —জান্-অন্তি, জানন্তি ; জান্-অৎ—জানৎ।

(২) স্ত্ৰীলিঙ্গত শতৃ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ঈকাৰান্ত হয়। ভ্বাদি, দিৱাদি, চুৰাদি আৰু ণিজন্ত ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত **ঈ** যোগ হোৱাৰ আগতে 'অৎ'অৰ ত্ৰ আগত ন্ যোগ হয়। তুদাদি আৰু আকাৰান্ত অদাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত এই ন্ বিকল্পে হয়।

কেইটামান শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

ভ্বাদি	লভ্	লভমান	**ক্ৰ্যাদি**	গ্ৰহ	গৃহ্লান
	ভায্	ভাযমান	**তনাদি**	কৃ	কুৰ্বাণ
দিৱাদি	জন্	জাযমান	**ৰুধাদি**	ভুজ	ভুঞ্জান
	ৱিদ্	ৱিদ্যমান		ৰুধ্	ৰুন্ধান
চুৰাদি	অৰ্থ্	অৰ্থয়মান	**অদাদি**	শী	শযান
	মন্ত্ৰ্	মন্ত্ৰযমাণ		আস	আসীন
তুদাদি	মৃ	ম্ৰিয়মাণ		অধি-ই	অধীয়ান
	লসজ্	লজ্জমান	**হ্বাদি**	ধা	দধান
স্বাদি	চি	চিন্বান		ভৃ	বিভ্ৰাণ

টোকাঃ—(১) ভ্বাদি, দিৱাদি, চুৰাদি, তুদাদি—এই চাৰি গণত শানচ্ৰ 'আন'ৰ ঠাইত 'মান' হয়।

(২) শানচ্ প্ৰত্যয় যোগ কৰোতে ধাতুটোৰ লট্ 'আতে' বিভক্তিত কি ৰূপ হয় তালৈ লক্ষ্য কৰিব লাগে। 'আতে'ৰ ঠাইত 'আন' বা 'মান' যোগ কৰিলেই শানচ্ যোগ কৰা হয়।

(৩) শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত আকাৰান্ত হয়।

কৰ্মবাচ্যত সকলো ধাতুৰ পাচত **শানচ্** হয় আৰু **শানচ্**ৰ ঠাইত কেৱল মান যোগ হয়। যেনে—গম্—গম্যমান; জ্ঞা—জ্ঞায়মান; হন্—হন্যমান ইত্যাদি।

প্ৰয়োগ :—

হসন্ অপি নৃপঃ হন্তি—ৰজাই হাঁহি হাঁহি মাৰে।

শয়ানং বালকং পশ্য—শুই থকা ল'ৰাটোলৈ চোৱা।

বালা ৰুদতী ভাষতে—ছোৱালীজনীযে কান্দি কান্দি কৈছে।

পিতৰং সেৱমানং পুত্ৰং সৰ্ব্বে প্ৰশংসন্তি—পিতাকক শুশ্ৰূষা কৰা পুত্ৰক আটায়ে প্ৰশংসা কৰে।

হংসাভ্যাং নীযমানঃ কুৰ্মঃ অদৰৎ—হাঁহ দুটাই লৈ যোৱা কাছটোৱে কলে।

আসীনঃ কিং ৱিষীদসি—বহি বহি কিয় দুখ কৰিছা?

টোকা :—(১) শতৃ আৰু শানচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ বিশেষণ হয় আৰু বিশেষ্যৰ বিভক্তি, বচন আৰু লিঙ্গ হয়।

(২) দুটা ক্ৰিয়া একে সময়তে হোৱা বুজালে তাৰে যিটো গৌণভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেই ক্ৰিয়াবাচক ধাতুৰ পাচত শতৃ বা শানচ্ প্ৰত্যয় হয়।

(৩) অসমীয়াৰ কৰি থকা, শুই থকা, কৰোঁতে, খাওঁতে, হাঁহি হাঁহি, নাচি নাচি, ইত্যাদি ক্ৰিয়া সংস্কৃতত সেই সেই ধাতুৰ পাচত শতৃ বা শানচ্ প্ৰত্যয় যোগ কৰি প্ৰকাশ কৰিব পাৰি

অনুশীলনী

১। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

গচ্ছতা কালেন তযোঃ সন্ততিৰজাযত। ত্বাং সংস্মৰন্নেৱ গতঃ পিতা তে। শযানাঃ ভুঞ্জতে যৱনাঃ। (তং) ৱিষীদন্তমিদং ৱাক্যমুৱাচ মধুসূদনঃ। জীৱন্

পুনঃ প্ৰজ্ঞাঃ পাসি। উপায়ং চিন্তয়ন প্ৰাজ্ঞস্তু অপায়মপি চিন্তয়েৎ গচ্ছন্ স ৰাৱীণি অকিৰৎ পয়োধেঃ।

২। শুদ্ধ কৰা :—

বালিকা হসন্তী [illegible]। পথিকঃ ব্যাঘ্ৰাৎ বিভ্যান্ পলায়তে [illegible] শবদঃ [illegible] পশ্যমানঃ গচ্ছতি। বহু দিনং [illegible] আস্থ।

৩। সংস্কৃত অনুবাদ কৰা :—

তিৰোতাসকলে গীত গাই গাই [illegible]। মই [illegible] পালোঁ। [illegible]-জনে [illegible] লিখিছিল। [illegible] কঁপি কঁপি কলে। সুন্দৰ গীত গাই থকা [illegible] চোৱা। [illegible] এই কাপোৰখন দিয়া। [illegible] কথা [illegible]ছিল।

He can write without looking He fell down from a running horse Not knowing I said so The dying man spoke these words While singing she was dancing also

ক্ত আৰু ক্তৱতু প্ৰত্যয়

ক্ত আৰু **ক্তৱতু**—এই প্ৰত্যয় দুটাৰ সাধাৰণ প্ৰয়োগ সম্বন্ধে প্ৰথম ভাগতে আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াত অলপ বহল আলোচনা কৰা হ'ল। এই প্ৰত্যয় দুটাক **নিষ্ঠা** প্ৰত্যয়ো বোলে।

কিছুমান প্ৰসিদ্ধ ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

আপ্ (পোৱা)—আপ্ত
অধি-ই (পঢ়া)—অধীত
ইষ্ (ইচ্ছা কৰা)—ইষ্ট
জ্ঞা (জনা)—জ্ঞাত
তৃ (পাৰ হোৱা)—তীৰ্ণ
ত্যজ্ (ত্যাগ কৰা)—ত্যক্ত

কথ্ (কোৱা)—কথিত
গৈ (গোৱা) –গীত
গ্ৰহ্ (লোৱা)—গৃহীত
ছিদ্ (কটা)—ছিন্ন
জন্ (ওপজা)—জাত
নশ্ (নষ্ট হোৱা)—নষ্ট
নী (নিযা)—নীত
পা (পি খোৱা)—পীত
পঠ্ (পঢ়া)—পঠিত
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)—পৃষ্ট
বন্ধ্ (বান্ধা)—বদ্ধ
ভন্জ্ (ভঙা)—ভগ্ন
ভুজ্ (খোৱা)—ভুক্ত
ভূ (হোৱা)—ভূত
মন্ (চিন্তা কৰা)—মত
যুজ্ (যোগ কৰা)—যুক্ত
ৰুধ্ (বন্ধ কৰা)—ৰুদ্ধ

দহ্ (পোৰা)—দগ্ধ
দা (দিযা)—দত্ত
দৃশ্ (চোৱা)—দৃষ্ট
ধা (ধাৰণ কৰা)—হিত
নম্ (প্ৰণাম কৰা)—নত
লভ্ (পোৱা) লব্ধ
ৱদ্ (কোৱা)—উদিত
ৱস্ (থকা)—উষিত
ৱিদ (জনা)—ৱিদিত
ৱিশ্ (প্ৰৱেশ কৰা)—ৱিষ্ট
ৱৃধ্ (বঢ়া)—ৱৃদ্ধ
শাস্ (শিকোৱা)—শিষ্ট
শ্ৰু (শুনা) –শ্ৰুত
সৃজ্ (সৃষ্টি কৰা)—সৃষ্ট
স্বপ্ (শোৱা)—সুপ্ত
হা (ত্যাগ কৰা)—হীন
হৃ (লৈ যোৱা)—হৃত

ওপৰৰ ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰৰ পাচত ‘ৱৎ, যোগ কৰিলে ক্তৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত হব।

প্ৰয়োগ ঃ—

ক্তৱতু (কৰ্তৃবাচ্য)

মাতা পুত্ৰং পৃষ্টৱতী—মাকে পুতেকক সুধিছিল।
মিত্ৰং মাং কথিতৱৎ—বন্ধুৱে মোক কৈছিল।
বালকাঃ চন্দ্ৰং দৃষ্টৱন্তঃ—লৰাহঁতে জোনটো চাইছিল।

টোকা :—(১) ক্তৱতু প্ৰত্যযান্ত শব্দবোৰ কৰ্ত্তাৰ বিশেষণ হয় আৰু সেই কাৰণে কৰ্ত্তাৰ যি লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি তাৰো সেই লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি হয়। (২) ক্তৱতু প্ৰত্যযান্ত শব্দবোৰ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়। (৩) ক্তৱতু প্ৰত্যযান্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত ঈকাৰান্ত শব্দৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়

ক্ত (কৰ্মবাচ্য)

ময়া পুস্তকং পঠিতম্—মই কিতাপখন পঢ়িছিলোঁ।

ৰাৱণেন সীতা হৃতা—ৰাৱণে সীতাকে হৰণ কৰিছিল।

মাত্ৰা পুত্ৰাঃ পৃষ্টাঃ—মাকে পুতেকহঁতক সুধিছিল।

ক্ত (ভাববাচ্য)

শিশুনা সুপ্তম্—কেচুৱাটোৱে শুইছিল।

ৱিহগৈঃ উৎপতিতম্—চৰাইবোৰে উৰিছিল।

অস্মাভিঃ অত্ৰ স্থিতম্—আমি ইয়াত আছিলোঁ।

বালিকয়া গীতম্—ছোৱালীজনীয়ে গীত গাইছে।

টোকা :—(১) কৰ্মবাচ্যত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৰ্মৰ বিশেষণ হয় আৰু তাৰ লিঙ্গ, বচন আৰু বিভক্তি লয়। (২) ভাববাচ্যত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় অকাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয়; আৰু কেৱল প্ৰথমাৰ একবচনত হে ৰূপ হয়।

কৰ্তৃবাচ্যত 'ক্ত'ৰ প্ৰয়োগ

বালকঃ সুপ্তঃ—লৰাটোৱে শুলে।

মম মাতা মৃতা—মোৰ আই মৰিল।

ৰামঃ ৱনং গতঃ—ৰাম বনলৈ গৈছিল।

ৰাজা প্ৰাসাদম্ আৰূঢ়ঃ—ৰজাই অট্টালিকাত উঠিছিল।

লতা ৱৃক্ষম্ আশ্লিষ্টা—লতাই গছক আঁকোৱালি ধৰিছে।

ৱৃদ্ধঃ গৃহমধিষ্ঠিতঃ—বুঢাজন ঘৰত আছিল।

টোকা ঃ—(১) যদিও সাধাৰণতে কৰ্ম্মবাচ্যতহে ক্ত হয়, অকৰ্মক ধাতু আৰু গমনাৰ্থক ধাতুৰ পাচত কৰ্ত্তৃবাচ্যতো ক্ত হয়। (২) উপসৰ্গৰ যোগত সকৰ্মক হলেও ৰুহ্, স্থা, শ্লিষ্ আদি ধাতুৰ পাচতো কৰ্ত্তৃবাচ্যত ক্ত হয়। (৩) কৰ্ত্তৃবাচ্যত প্ৰযুক্ত ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ সমাপিকা ক্ৰিয়াৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয় আৰু কৰ্ত্তাৰ বিশেষণ হয়।

বৰ্ত্তমান কালত 'ক্ত'ৰ প্ৰয়োগ

লোকাপবাদঃ বলৱান্ মতো মে—মই লোকাপবাদ শক্তিশালী বুলি ভাবো।

ৰামঃ প্ৰজানাং পূজিতঃ—ৰামক প্ৰজাসকলে পূজা কৰে।

এষা কথা সৰ্ৱেষাং ৱিদিতা—এই কথা সকলোৱে জানে।

টোকা ঃ—ভবা, ইচ্ছা কৰা, জনা, পূজা কৰা—এনেকুৱা অৰ্থ বুজোৱা ধাতুৰ পাচত বৰ্ত্তমান কালত ক্ত প্ৰত্যয় হয়।

ক্তৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত পদ থকা বাক্যবোৰ কৰ্মবাচ্যলৈ নিব লাগিলে 'ক্তৱতু'ৰ ঠাইত ক্ত প্ৰত্যয় হব; আৰু সেইদৰে কৰ্মবাচ্য ব ভাববাচ্যত ব্যৱহাৰ হোৱা ক্ত-প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰ কৰ্ত্তৃবাচ্যত ক্তৱতু-প্ৰত্যয়ান্ত হব।

কৰ্ত্তৃবাচ্যৰপৰা কৰ্মবাচ্যলৈ

কৰ্ত্তৃবাচ্য	কৰ্মবাচ্য
ৱয়ং জলং পীতৱন্তঃ	অস্মাভিঃ জলং পীতম্।
হনুমান্ দৃষ্টৱান্ সীতাম্	হনুমতা দৃষ্টা সীতা।
তিস্ৰঃ বালিকাঃ বহূনি পুষ্পাণি চিতৱত্যঃ	তিসৃভিঃ বালিকাভিঃ বহূনি পুষ্পাণি চিতানি।

কৰ্মবাচ্যৰপৰা কৰ্তৃবাচ্যলৈ

কৰ্মবাচ্য	কৰ্তৃবাচ্য
ৱানৰেণ হতো ৰাজা	ৱানৰঃ হতৱান্ ৰাজানম্।
ৱিপ্ৰাঃ চৌৰেণ ৰক্ষিতাঃ	ৱিপ্ৰান চৌৰঃ ৰক্ষিতৱান্।

ভাববাচ্যৰপৰা কৰ্তৃৱাচ্যলৈ

ভাববাচ্য	কৰ্তৃবাচ্য
বালকৈঃ হসিতম্	বালকাঃ হসিতৱন্তঃ।
বালিকাভিঃ ৰুদিতম্	বালিকাঃ ৰুদিতৱত্যঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

ৰাম আৰু সীতা বনলৈ গৈছিল (গতৱৎ)। ইন্দ্ৰই বৃত্ৰক বধ কৰিছিল (হতৱৎ)। কোনে এই বিশ্ব সৰ্জিলে (সৃষ্ট)? তেওঁৰ মোৰ নহয়। লক্ষ্মী আৰু পাৰিজাত সাগৰৰ তলৰপৰা ওলাইছিল (উত্থিত)। মই কাৰো একো অপকাৰ কৰা নাই (অপকৃত)। বালি ৰামৰ দ্বাৰা নিহত হৈছিল। বিধাতাই এই বিশ্ব সৃষ্টি কৰিছে।

The two boys were drinking water. All the Vedas were studied by them The fruits were purchased by them My friend was sleeping I read the Gita. This fact is known to all.

২। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

হতো ৱা প্ৰাপ্স্যসি স্বৰ্গম্। অসৌ ময়া হতঃ শত্ৰুঃ। ত্বং কৰ্ম কৃতৱান্ এতৎ। জাতস্য হি ধ্ৰুৱো মৃত্যুঃ। ৰামং মে অনুগতা দৃষ্টিঃ। মম প্ৰিয়া সা ক গতা হৃতা ৱা। হৃতা মৃতা ৱা বৈদেহী ভক্ষিতা ৱা তপস্বিনী।

৩। প্ৰথম প্ৰশ্নৰ বাক্যবোৰ সংস্কৃতত অনুবাদ কৰি বাচ্যান্তৰ কৰি দেখুওৱা।

৪। তলত দিয়া পদবোৰ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰা :—

স্নুপ্তৌ ; উক্তম্ , ত্যক্তৱতী ; দৃষ্টৌ ; জ্ঞাতঃ , শ্ৰুতৱন্তৌ।

তুমুন্, ক্ত্বাচ্, ল্যপ্

এই প্ৰত্যয় তিনিটাৰ সাধাৰণ জ্ঞান প্ৰথম ভাগতে দিয়া হৈছে। ইয়াত আকৌ কিছুমান অধিক উদাহৰণ আৰু প্ৰয়োগ দেখুওৱা হল।

কিছুমান তুমুন্ আৰু ক্ত্বাচ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

	তুমুন্	ক্ত্বাচ্		তুমুন্	ক্ত্বাচ্
অস্ (থকা)—	ভৱিতুম্	ভূত্বা	ভুজ্ (খোৱা)— পালন কৰা)	ভোক্তুম্	ভুক্ত্বা
আপ্ (পোৱা)—	আপ্তুম্	আপ্ত্বা	ভূ (হোৱা)—	ভৱিতুম্	ভূত্বা
ই (যোৱা)	এতুম্	ইত্বা	লভ্ (পোৱা)—	লব্ধুম্	লব্ধ্বা।
ছিদ্ (কটা)—	ছেত্তুম্	ছিত্বা	ৱস্ (বাস কৰা)—	ৱস্তুম্	উষিত্বা
জি (জয়লাভ কৰা)—	জেতুম	জিত্বা	ৱহ্ (বৈ নিয়া)—	ৱোঢুম্	ঊঢ়্বা
ত্যজ্ (ত্যাগ কৰা)—	ত্যক্তুম্	ত্যক্ত্বা	ৱিদ্ (জনা)—	ৱেদিতুম্	ৱিদিত্বা
তৄ (পাৰ হোৱা)—	তৰ্ত্তুম্	তীৰ্ত্বা	শী (শোৱা)—	শয়িতুম্	শয়িত্বা
দা (দিয়া)—	দাতুম্	দত্বা	স্থা (থকা)—	স্থাতুম্	স্থিত্বা
দৃশ্ (দেখা)—	দ্ৰষ্টুম্	দৃষ্ট্বা	স্পৃশ্ (স্পৰ্শ কৰা)—	স্পৰ্ষ্টুম্ স্প্ৰষ্টুম্	স্পৃষ্ট্বা।
দহ্ (পোৰা)—	দগ্ধুম্	দগ্ধ্বা	স্বপ্ (শোৱা)—	স্বপিতুম্	সুপ্ত্বা
ধৃ (ধাৰণ কৰা)—	ধৰ্তুম্	ধৃত্বা	হন্ (মাৰা)—	হন্তুম্	হত্বা
প্ৰচ্ছ্ (সোধা)—	প্ৰষ্টুম	পৃষ্ট্বা	হা (ত্যাগ কৰা)—	হাতুম্	হিত্বা
ব্ৰূ (ৱচ্) (কোৱা)—	ৱক্তুম্	উক্ত্বা	হৃ (লৈ যোৱা)—	হৰ্ত্তুম্	হৃত্বা

কিছুমান ল্যপ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ

আপ্, প্ৰ আপ্—প্ৰাপ্য (লাভ কৰি)
সম-আপ্—সমাপ্য (শেষ কৰি)
ই, অধি-ই—অধীত্য (পঢ়ি)
ঈক্ষ্, পৰি-ঈক্ষ্—পৰীক্ষ্য (পৰীক্ষা কৰি)
কৃ, উপ-কৃ—উপকৃত্য (উপকাৰ কৰি)
স্বী-কৃ—স্বীকৃত্য (স্বীকাৰ কৰি)
ক্ৰী, বি-ক্ৰী—বিক্ৰীয় (বেচি)
গম্, আ-গম্—আগম্য, আগত্য (আহি)
উপ-গম—উপগম্য, উপগত্য (ওচৰলৈ গৈ)
গ্ৰহ্, অনু-গ্ৰহ্—অনুগৃহ্য (অনুগ্ৰহ কৰি)
সম্-গ্ৰহ্—সংগৃহ্য (সংগ্ৰহ কৰি)
চি, নিঃ-চি—নিশ্চিত্য (স্থিৰ কৰি)
চিন্ত্, বি-চিন্ত্—বিচিন্ত্য (ভাবি)
জি, বি-জি—বিজিত্য (জয় কৰি)
পৰা-জি—পৰাজিত্য (পৰাজয় কৰি)
জ্ঞা, প্ৰতি-জ্ঞা—প্ৰতিজ্ঞায় (প্ৰতিজ্ঞা কৰি)
ত্যজ্, পৰি-ত্যজ্—পৰিত্যজ্য (এৰি)
দা, আ-দা—আদায় (লৈ)
ধা, অভি-ধা—অভিধায় (কৈ)
পৰি-ধা—পৰিধায় (পিন্ধি)
নি-ধা—নিধায় (থৈ)

নম্, প্ৰ-নম্—প্ৰণম্য, প্ৰণত্য (প্ৰণাম কৰি)
পত্, প্ৰ-নি-পত্—প্ৰণিপত্য (নমস্কাৰ কৰি)
প্ৰচ্ছ্, আ প্ৰচ্ছ্—আপৃচ্ছ (বিদায় লৈ)
বুধ্, প্ৰ-বুধ্য—প্ৰবুধ্য (সাৰ পাই)
ভূ, অনু-ভূ—অনুভূয় (অনুভৱ কৰি)
মুচ, প্ৰ-মুচ্—প্ৰমুচ্য (মুকলি কৰি)
লপ্, বি-লপ্—বিলপ্য (লুপ্ত কৰি)
বিশ্, প্ৰ বিশ্—প্ৰবিশ্য (সোমাই)
উপ-বিশ্—উপবিশ্য (বহি)
বস্, প্ৰ-বস্—প্ৰোষ্য (প্ৰবাসত থাকি)
শন্স, প্ৰ-শন্স—প্ৰশস্য (প্ৰশংসা কৰি)
শ্বস্, বি-শ্বস—বিশ্বস্য (বিশ্বাস কৰি)
নি-শ্বস—নিশ্বস্য (নিশাহ পেলাই)
শ্ৰু, প্ৰতি-শ্ৰু—প্ৰতিশ্ৰুত্য (প্ৰতিশ্ৰুতি দি)
সৃ, উপ-সৃ—উপসৃত্য (ওচৰ চাপি)
সৃজ্, বি-সৃজ্—বিসৃজ্য (ত্যাগ কৰি)
স্মৃ, বি-স্মৃ—বিস্মৃত্য (পাহৰি)
স্থা, উৎ-স্থা—উত্থায় (উঠি)
হন্, আ-হন্—আহত্য (আঘাত কৰি)
নি-হন্—নিহত্য (মাৰি)
হস্, বি-হস্—বিহস্য (হাঁহি)
উপ-হস—উপহস্য (ঠাট্টা কৰি)

নী, আ-নী—আনীয় (আনি)   **হা,** ৱি-হা—ৱিহায় (পৰিত্যাগ কৰি)

অনু-নী—অনুনীয় (অনুৰোধ কৰি) **হ্বে,** আ-হ্বে—আহূয় (মাতি)

টোকা ঃ—তুমন্, ক্ত্বাচ্ আৰু ল্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ অব্যয়ৰ দৰে ব্যৱহাৰ হয ; সেই কাৰণে এই প্ৰত্যয় কেইটাক **অব্যয় কৃৎ**ও বোলে।

প্ৰয়োগ ঃ—

ৰঘুঃ পাৰসীকান্ জেতুং প্ৰতস্থে—ৰঘুৱে পাৰস্যবাসীসকলক জয় কৰিবলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

ন শক্নোমি গন্তুং ন চ স্থাতুম্—যাবও নোৱাৰো, থাকিবও নোৱাৰো।

ন যুক্তমনয়োস্তত্ৰ গন্তুম্—এওঁলোক দুজন তালৈ যোৱা উচিত নহয়।

পিতৰং প্ৰণম্য ৰাম আহ—পিতাকক নমস্কাৰ কৰি ৰামে কলে।

জীৰ্ণং ৱস্ত্ৰং পৰিত্যজ্য নৱং ৱস্ত্ৰং গৃহাণ—পুৰণি এৰি নতুন কাপোৰ লোৱা।

এতৎ শ্ৰুত্বা তে পলায়িতাঃ—এই কথা শুনি সিহঁত পলাল।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

পুতেকৰ মুখলৈ চাই মাকে কলে। তেওঁ খাই উঠি খাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে। মই এতিয়া যাব নোৱাৰোঁ। উমাই শিৱক পতি পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল। পিতাকে পুতেকহঁতক মাতি আনি সুধিলে। এতিয়া ভাত খাবৰ সময় হৈছে। অনুগ্ৰহ কৰি মোৰ কথা শুনক। ইয়াকে স্থিৰ কৰি সিহঁত তিনিও এখন গাবঁলৈ গল।

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

শোকং বিসৃজ্যাস্থ ধৃতিং ভজস্ব। সহস্রগুণমুৎস্রষ্টুমাদত্তে হি ৰসং ৰবিঃ। স্বজনং হি কথং হত্বা সুখিনঃ স্যাম মাধৱ। শাস্ত্রাণ্যধীত্যাপি ভৱন্তি মূৰ্খাঃ। শাৰন্তং ৰিপুং দৃষ্ট্বা সৰ্বস্বমপি বুদ্ধিমান্ দত্ত্বা হি ৰক্ষযেৎ প্ৰাণান। নাহসি মে প্ৰণযং ৰিহন্তুম্। ন সংশয়ম্ অনাৰুহ্য নৰো ভদ্ৰাণি পশ্যতি। নীচঃ শ্লাঘ্যপদং প্ৰাপ্য স্বামিনং হন্তুমিচ্ছতি। বেদং নিত্যং কুৰু পৌৰুষম

৩। শূন্য ঠাইবোৰ পূৰণ কৰা :—

পথিকঃ জলং   ইচ্ছতি। পান্থং পঙ্কে পতিতং   ব্যাঘ্রঃ অৱদৎ। স গঙ্গায়াং   শিৱং পূজয়তি। ৰাজা শত্ৰুম   ৰাজ্যং ভুংক্তে। অযং ন   কালঃ।

৪। শুদ্ধ কৰা :—

বালিকা জলমানযিতুং যাতি। স ব্যাকৰণমধীত্বা বেদং পঠতি। শয্যায়াং স্বপিত্বা কিং কৰোষি। ৰাজা শত্ৰুং পৰাজযিত্বা ৰাজ্যং ভুংক্তে।

ক্তিন্

ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত **ক্তিন্** প্ৰত্যয হয। ক্তিন'ৰ 'তি' যোগ হয়। যেনে—

খ্যা—খ্যাতি	ধৃ—ধৃতি	ভজ্—ভক্তি	স্বপ্—সুপ্তি
স্থা—স্থিতি	কৃ—কৃতি	যুজ্—যুক্তি	গম্—গতি
হা—হানি	স্মৃ—স্মৃতি	সৃজ্—সৃষ্টি	ভ্ৰম্—ভ্ৰান্তি
নী—নীতি	গৈ—গীতি	বুধ্—বুদ্ধি	দৃশ্—দৃষ্টি
শ্ৰু—শ্ৰুতি	শক্—শক্তি	সিধ্—সিদ্ধি	শম্—শান্তি
স্তু—স্তুতি	মুচ্—মুক্তি	মন্—মতি	বৃষ্—বৃষ্টি

টোকা :—ক্তিন্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় স্ত্ৰীলিঙ্গ।

তৃচ্ (তৃ)

কৰ্ত্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পাচত তৃচ্ প্ৰত্যয় হয়; তৃচ্'ৰ তৃ যোগ হয়। যেনে—

দা—দাতৃ (দান কৰোঁতা) সৃ—সৰিতৃ—(সূৰ্য্য) জনি—জনয়িতৃ (জন্মদাতা)
নী—নেতৃ (নায়ক) কৃ—কৰ্ত্তৃ (কৰোতা) হন্—হন্তৃ (মাৰোঁতা)
শ্ৰু—শ্ৰোতৃ (শুনোঁতা) ভৃ—ভৰ্ত্তৃ (স্বামী) গম্—গন্তৃ (যাওঁতা)

টোকা ঃ—তৃচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত ঈকাৰান্ত হয় আৰু তেতিয়া ঋকাৰৰ ঠাইত ৰকাৰ হয়; যেনে—দাত্ৰী, নেত্ৰী ইত্যাদি।

ণিনি (ইন্)

কৰ্ত্তৃবাচ্যত ধাতুৰ পাচত ণিনি প্ৰত্যয় হয়; 'ণিনি'ৰ ইন্ যোগ হয়। যেনে—

অৰ্থ্—অৰ্থিন্ (ভিখাৰী) স্থা—স্থায়িন্ (যুগমীয়া) প্ৰ-বস্—প্ৰবাসিন্ (বিদেশত থকা)
মন্ত্ৰ্—মন্ত্ৰিন্ (মন্ত্ৰী) ভূ—ভাবিন্ (হব লগা) অধি-কৃ—অধিকাৰিন্ (গৰাকী)

টোকা ঃ—স্ত্ৰীলিঙ্গত ণিনি-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ ঈকাৰান্ত হয়।

ল্যুট্ (অন)

ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত ল্যুট্ প্ৰত্যয় হয়; ল্যুট্‌ৰ ঠাইত 'অন' যোগ হয়; কোনোৱে ইয়াক অনট্ প্ৰত্যয়ো বোলে। যেনে—

দা—দান	শী—শয়ন	স্মৃ—স্মৰণ	পত্—পতন
পা—পান	শ্ৰু—শ্ৰৱণ	গৈ—গান	ৰুদ—ৰোদন
নী—নয়ন	মৃ—মৰণ	ভুজ্—ভোজন	দৃশ—দৰ্শন

টোকা ঃ—লুট-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় ক্লীৱলিঙ্গ।

ঘঞ্ (অ)

ভাববাচ্যত ধাতুৰ পাচত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হয়, ঘঞ্'ৰ অ যোগ হয়। যেনে—

ভূ—ভাৱ (হোৱা)	লভ—লাভ	ৰুদ্—ৰোগ	শুচ্—শোক
ভুজ্—ভোগ	ত্যজ—ত্যাগ	নশ্—নাশ	হন—ঘাত

টোকা ঃ—ঘঞ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সদায় পুংলিঙ্গ।

অচ্ (অ)

ভাববাচ্যত ইকাৰান্ত আৰু ঈকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত **অচ্** হয়, 'অচ্'ৰ অ যোগ হয়। যেনে—

জি—জয় চি—চয় (সমষ্টি) নী—নয় (নীতি)

টোকা ঃ—অচ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ পুংলিঙ্গ, কিন্তু ভী+অচ—ভয় শব্দ ক্লীৱলিঙ্গ।

অপ্ (অ)

ভাববাচ্যত উ-উকাৰান্ত আৰু ঋ-কাৰান্ত ধাতুৰ পাচত **অপ্** প্ৰত্যয় হয়; অপ্'ৰ অ যোগ হয়। যেনে—

স্তু—স্তৱ (স্তুতি) ৰু—ৰব (শব্দ) ভূ—ভৱ ভৃ—ভৰ (বোজা)

টোকা ঃ—অপ্-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ সদায় পুংলিঙ্গ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰা :—

প্ৰহ্লাদৰ ভক্তিত ভগবান তুষ্ট হৈছিল। ৰাজহাঁহৰ গতি বৰ ধীৰ। সভাত বহুত শ্ৰোতা উপস্থিত আছিল। যুধিষ্ঠিৰ বৰ সত্যবাদী (সত্যৱাদিন্) আছিল। মোৰ ৰাতি টোপনি নাহে। পুত্ৰকৰ শোকত দশৰথে প্ৰাণ এৰিছিল। এতিয়া জয়ৰ আশা নাই।

Disease (ৰোগ) is our great enemy. He was afflicted with sorrow (শোক) The husband (ভৰ্তৃ) of this woman is dead You will attain success (সিদ্ধি) There is some creator (স্ৰষ্টৃ) of the universe.

২। অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰা :—

প্ৰমাণং পৰমং শ্ৰুতিঃ। বুদ্ধিৰ্যস্য বলং তস্য। উদেতি সৱিতা তাম্ৰঃ। কিং কৰিষ্যন্তি ৱক্তাৰঃ শ্ৰোতা যত্ৰ ন ৱিদ্যতে। কৃতস্য কৰণং নাস্তি। পাদপানাং ভয়ং ৱাতাৎ। গুণী গুণং ৱেত্তি।

৩। তলত দিয়া শব্দবোৰৰ প্ৰকৃতি আৰু প্ৰত্যয় ভাঙি দেখুওৱা :—

ৱক্তা, প্ৰাৰ্থী, ৰোদনম্, নাশঃ, ভয়ম্।

৪। ভুল সংশোধন কৰা :—

শিশুঃ দুগ্ধং পীতম্। অত্ৰ সৰ্পাৎ ভয়ঃ ৱিদ্যতে। মাতৰি তস্য অচলঃ ভক্তিঃ। যুদ্ধে পাণ্ডৱানাং জয়ং ভৱিষ্যতি।

কাৰক আৰু বিভক্তি প্ৰকৰণ

[প্ৰথম ভাগত কাৰক আৰু বিভক্তিৰ চমু আভাস দিয়া হৈছে। ইয়াত আৰু কিছুমান প্ৰয়োজনীয় নিয়ম আৰু উদাহৰণ দিয়া গ'ল।]

কাৰক

কৰ্তৃ-কাৰক

স্বতন্ত্ৰঃ কৰ্ত্তা— ক্ৰিয়া এটা সম্পন্ন হওঁতে যিয়ে প্ৰধানভাবে অংশ গ্ৰহণ কৰে বুলি কোৱা হয় সিয়ে কৰ্তৃ-কাৰক ; যেনে—

বালকঃ লিখতি, স্থালী পচতি, ইত্যাদি।

কৰ্ম-কাৰক

১। **কৰ্তুৰীপ্সিততমং কৰ্ম**—কৰ্ত্তাই ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে যাক পাবলৈ প্ৰধানকৈ ইচ্ছা কৰে, সিয়ে কৰ্ম-কাৰক ; যেনে—

শিশুঃ দুগ্ধং পিবতি—কেচুৱাই গাখীৰ খাইছে।

ভৃত্যঃ বেতনং গৃহ্লাতি—চাকৰে দৰমহা লৈছে।

২। **অধি-শীঙ্স্থাসাং কৰ্ম**—অধি উপসৰ্গযুক্ত শী, স্থা আৰু আস্ ধাতুৰ অধিকৰণ কৰ্ম হয় ; যেনে—

ৰোগী শয্যাম্ অধিশেতে—বেমাৰীটোৱে বিচনাত শুইছে।

বৃদ্ধঃ গৃহমধিতিষ্ঠতি-অধ্যাস্তে—বুঢ়া মানুহজন ঘৰত আছে।

৩। **উপান্বধ্যাঙ্ বসঃ**—(উপ-অনু-অধি-আঙ্ বসঃ)—উপ, অনু,

অধি, আ উপসৰ্গৰ যোগত ৱস্ ধাতুৰ অধিকৰণ কৰ্ম হয়; যেনে—

উপৱসতি-অনুৱসতি-অধিৱসতি-আৱসতি ৱৈকুণ্ঠং হৰিঃ—হৰিয়ে বৈকুণ্ঠত বাস কৰে।

৪। **ক্ৰুধদ্ৰুহোৰুপসৃষ্টয়োঃ কৰ্ম**—উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰুধ্ আৰু দ্ৰুহ্ ধাতুৰ সম্প্ৰদান কৰ্ম হয়; যেনে—

পিতা পুত্ৰম্ অভিক্ৰুধ্যতি—পিতাকে পুত্ৰেক খং কৰিছে।

দুৰ্য্যোধনঃ পাণ্ডৱান্ অভিদ্ৰুহ্যতি স্ম—দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱসকলৰ দ্ৰোহ আচৰণ কৰিছিল।

কৰণ-কাৰক

১। **সাধকতমং কৰণম্** —ক্ৰিয়া সাধনত কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰধান সহায় সিয়ে কৰণ-কাৰক; যেনে—

নৰঃ কুঠাৰেণ ৱৃক্ষং ছিনত্তি—মানুহে কুঠাৰেৰে গছ কাটিছে।

বালকঃ লেখন্যা লিখতি—লৰাটোৱে কলমেৰে লিখিছে।

২। **দিৱঃ কৰ্ম চ**—দিৱ্ ধাতুৰ কৰণ-কাৰক বিকল্পে কৰ্ম-কাৰকো হয়; যেনে—

অক্ষৈঃ (অক্ষান্) দীৱ্যতি—পাশা খেলিছে।

সম্প্ৰদান-কাৰক

১। **কৰ্ম্মণা যমভিপ্ৰৈতি স সম্প্ৰদানম্**—কৰ্ত্তাই দানাৰ্থক ক্ৰিয়াৰ কৰ্মৰ দ্বাৰা যাক লক্ষ্য কৰে অৰ্থাৎ যাৰ উদ্দেশ্যে দান কৰে সিয়ে সম্প্ৰদান-কাৰক; যেনে—

ৰাজা পণ্ডিতেভ্যঃ ধনং দদাতি—ৰজাই পণ্ডিতক ধন দিছে।

দৰিদ্ৰায় অন্নং যচ্ছ—দুখীয়াক ভাত দিয়া।

২। **ক্রিয়য়া যমভিপ্রৈতি সোঽপি সম্প্রদানম্** (বা)—যাৰ উদ্দেশ্যে কোনো ক্রিয়া কৰা যায় সিয়ো সম্প্রদান হয়; যেনে—

পিতা পুত্রায কন্দুকম্ আনযতি—পিতাকে পুতেকলৈ বল আনিছে।

দূতঃ ৰাজ্ঞে নিৱেদযতি—দূতে ৰজাক জনাইছে।

৩। **ৰুচ্যৰ্থানাং প্রীয়মাণঃ**—ৰুচ্, স্বদ্ আদি প্রীতি-অর্থক ধাতুৰ প্রয়োগত যাৰ প্রীতি উৎপন্ন হয় সি সম্প্রদান হয়; যেনে—

হৰযে ৰোচতে ভক্তিঃ—ভক্তিয়ে হৰিৰ প্রীতি সাধন কৰে।

ব্যঞ্জনম্ ইদং মে স্বদতে—এই আঞ্জাখন মোৰ ভাল লাগিছে।

৪। **স্পৃহেৰীপ্সিতঃ**—স্পৃহি ধাতুৰ প্রয়োগত কৰ্ত্তাই যাক পাবলৈ ইচ্ছা কৰে সি সম্প্রদান হয়, যেনে—

ইযং বালা অলঙ্কাৰেভ্যঃ স্পৃহযতি—এই ছোৱালীজনীয়ে অলঙ্কাৰলৈ হেঁপাহ কৰিছে।

স্পৃহযামি খলু অস্মৈ—ইয়াক মোৰ ভাল লাগিছে।

৫। **ধাৰেৰুত্তমর্ণঃ**—ধাৰি-ধাতুৰ প্রয়োগত উত্তমর্ণ অর্থাৎ ধাৰ দিওঁতা সম্প্রদান হয়; যেনে—

ত্বং মহ্যং শতং ধাৰযসি—তুমি মোক এশ ৰূপ দিব লাগে।

৬। **ক্রুধদ্রুহেৰ্ষ্যাসূয়াৰ্থানাং যং প্রতি কোপঃ**—ক্রোধ-অর্থক দ্রোহ (অপকাৰ)-অর্থক, ঈর্ষ্যা-অর্থক আৰু অসূয়া (গুণত খুঁত উলিওৱা) অর্থক ধাতুৰ প্রয়োগত যাৰ প্রতি খং, অপকাৰ আদি প্রকাশ হয়, সি সম্প্রদান হয়; যেনে—

পিতা পুত্রায ক্রুধ্যতি—পিতাকে পুতেকক খং কৰিছে।

শঠঃ জনঃ সৰ্বস্মৈ দ্রুহ্যতি—দুষ্টলোকে সকলোৰে অন্যায় কৰে।

দৰিদ্রঃ ধনিনে ঈর্ষ্যতি—দুখীয়াই ধনীক ঈর্ষ্যা কৰে।

অসাধুঃ সাধৱে অসূয়তি—অসৎ লোকে সাধুৰ দোষ ধৰে।

অপদান-কাৰক

১। **ধ্ৰুৱমপায়েঽপাদানম্**—দুটা পৰস্পৰ সংযুক্ত বস্তু বা ব্যক্তিৰ এটা আনটোৰপৰা আঁতৰি অহা বুজালে, যিটো স্থিৰ থাকে তাকে অপাদান কাৰক বোলে ; যেনে—

ৱৃক্ষাৎ পতন্তি পত্ৰাণি—গছৰপৰা পাতবোৰ পৰিছে।

স্থানাদস্মাদ্ অপসৰ—এই ঠাইৰপৰা আঁতৰি যোৱা।

২। **ভীত্ৰাৰ্থানাং ভয়হেতুঃ**—ভয় আৰু ৰক্ষা অৰ্থ বুজোৱা ধাতুৰ প্ৰয়োগত ভয়ৰ কাৰণ অপাদান কাৰক হয় ; যেনে—

পাপী মৃত্যোঃ বিভেতি—পাপীয়ে মৃত্যুক ভয় কৰে।

ত্ৰায়স্ব মাম্ অস্মাঃ ৱিপদঃ—মোক এই বিপদৰপৰা ৰক্ষা কৰা।

৩। **জনিকৰ্ত্তুঃ প্ৰকৃতিঃ**—জন, ভূ আদি ধাতুৰ কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰকৃতি বা হেতু, অৰ্থাৎ য'ৰপৰা উৎপত্তি হয় সি অপাদান হয় ; যেনে—

ব্ৰহ্মণঃ প্ৰজাঃ প্ৰজায়ন্তে—ব্ৰহ্মাৰপৰা লোক সৃষ্টি হৈছে।

লোভাৎ ক্ৰোধঃ প্ৰভৱতি—লোভৰপৰা খং হয়।

৪। **ভুৱঃ প্ৰভৱঃ**—ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগত তাৰ কৰ্ত্তাৰ যিটো প্ৰভৱ অৰ্থাৎ প্ৰথম প্ৰকাশ পোৱা ঠাই সি অপাদান হয় ; যেনে—

হিমৱতো গঙ্গা প্ৰভৱতি—হিমালয়ৰপৰা গঙ্গা ওলাইছে।

৫। **আখ্যাতোপযোগে**—আখ্যাতা শব্দৰ অৰ্থ বক্তা বা শিক্ষক ; উপযোগ অৰ্থাৎ যথানিয়মে বিদ্যা গ্ৰহণ কৰা বুজালে আখ্যাতা অপাদান হয় ; যেনে—

শিষ্যঃ উপাধ্যায়াৎ অধীতে—শিষ্যই উপাধ্যায়ৰ ওচৰত পঢ়িছে।

অধিকৰণ-কাৰক

আধাৰঃ অধিকৰণম্—কৰ্ত্তা আৰু কৰ্মৰ উদ্দেশ্যে সম্পাদিত ক্ৰিয়াৰ যি আধাৰ বা আশ্ৰয় সেয়ে অধিকৰণ কাৰক, যেনে—

ৰামঃ আসনে উপৱিশতি—ৰাম আসনত বহিছে।

স্থাল্যাং তণ্ডুলান পচতি—থালীত চাউল সিজাইছে (ভাত ৰান্ধিছে)।

(ক) অধিকৰণ তিনি প্ৰকাৰ:

১। **ঔপশ্লেষিক বা ঐকদেশিক**—গঙ্গায়াং স্নাতি - গঙ্গাত, অৰ্থাৎ তাৰ এক অংশত গা ধুইছে।

২। **বৈষয়িক**—ধৰ্মে [illegible] প্ৰবলা মতিঃ—ধৰ্মবিষয়ত [illegible] বৰ ৰাপ।

৩। **অভিব্যাপক**—সৰ্বস্মিন্ আত্মা অস্তি—আত্মা সকলোতে ব্যাপ্ত আছে।

অনুশীলন

১। তলত দিয়া বাক্যবোৰ অসমীয়ালৈ ভাঙা :—

(তং) ৱিষীদন্তমিদং ৱাক্যমুৱাচ মধুসূদনঃ। ৱামনো বলিং ৱসুধাং যাচতে। যঃ পযো দোগ্ধি পাষাণং স ৱামাদ্ ভূতিমাপ্নুয়াৎ। শকুন্তলা অঙ্গুল্যা সখীং তৰ্জ্জযতি। কিং ৱস্ত্র ৱিদ্বন্ গুৱৱে প্ৰদেযম্। আৰ্যে, কথযামি তে ভূতাৰ্থম্। ভোজেন দূতো ৰঘৱে ৱিসৃষ্টঃ। ইযং স্বৰ্ণপুৰী লঙ্কা ন মে ৰোচতে লক্ষ্মণ। সংগাৎ সংজাযতে কামঃ। ন নিশ্চিতাৰ্থাৎ ৱিৰমন্তি ধীৰাঃ। ভৱন্তঃ ধৰ্মং শ্ৰোতুমিহাগতঃ। মৃত্যো বিভেষি কিং বাল? ন ভীতো মৰণাদ্ অস্মি। ক্ষমা শত্ৰৌ চ মিত্ৰে চ যতীনামেৱ ভূষণম।

২। ওপৰৰ বাক্যবোৰৰ তলত আঁচদিয়া পদবোৰৰ কাৰক নিৰ্ণয় কৰা।

৩। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

মানুহজন ঘোঁৰাৰপৰা পৰিছিল। শিক্ষকে ছাত্ৰ দুজনক ঘৰলৈ পঠিয়াইছিল। সক লৰাই মিঠা বস্তু ভাল পায়। সীতাই ৰাবণৰ ভয়ত কঁপিছিল। তুমি মোৰ ওচৰত এহেজাৰ টকাৰ ধৰুৱা। চিকাৰীয়ে বাণেৰে হৰিণটো মাৰিছিল। দুখীয়াক দান দিয়া উচিত। শিষ্যই গুৰুৰ ওচৰত বেদ পঢ়িছে।

My father is angry with me. The king got down from the chariot. The sprout (অঙ্কুৰ) comes out of the seed. An old man lives in this hut. The girl is afraid of the cat Children do not like bitter things.

২। শুদ্ধ কৰা :—গৃহে অধিৱসতি বৃদ্ধঃ। প্ৰভুঃ ভৃত্যায অভিক্ৰুধ্যতি। মাতা পুত্ৰং ন ক্ৰুধ্যতি। নাহং ব্যাঘ্ৰং বিভেমি। ৰজকায ৱস্ত্ৰং দদাতি।

বিভক্তি

প্ৰথমা বিভক্তি

১। কৰ্মবাচ্যৰ কৰ্মত প্ৰথমা হয়; ইয়াকে উক্তে **কৰ্মণি প্ৰথমা** বোলে; যেনে—

ময়া এৱ নিহতাঃ এতে—মযে এওঁলোকক মাৰিছো।

গৃহিণী গৃহমুচ্যতে—গৃহিণীক ঘৰ বুলি কয়।

দ্বিতীয়া বিভক্তি

১। **কৰ্মপ্ৰৱচনীয়যুক্তে দ্বিতীয়া**—প্ৰ, পৰা আদি উপসৰ্গবোৰ কেতিয়াবা বিশেষ অৰ্থত ধাতুৰ লগত নবহি অকলে প্ৰয়োগ হয়; তেতিয়া সিহঁতক কৰ্মপ্ৰবচনীয় বোলে; কৰ্মপ্ৰবচনীয়ৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। যেনে :—

অনু— অনু হৰিং সুৰাঃ—দেৱতাসকল হৰিৰ তলত।

অতি—অতি দেৱান্ কৃষ্ণঃ—কৃষ্ণ দেৱতাসকলৰ ওপৰত।

অভি—অগ্নিম্ অভি পতঙ্গাঃ ধাৱন্তি—পোকবোৰ জুইৰ ফালে লৰিছে।

২। **অন্তৰান্তৰেণ যুক্তে**—অন্তৰা (মাজত) আৰু অন্তৰেণ (বিনে, সম্পৰ্কে)— এই দুই অব্যয়ৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে—

অন্তৰা ত্বাং চ মাং চ কমণ্ডলুঃ—তোমাৰে মোৰ মাজত কমণ্ডলুটো (আছে)।
ত্বাম্ অন্তৰেণ অহং ক্ষণমপি ন জীৱামি—তুমি বিনে মই মুহূৰ্ত্তকালো নিজীও।
মাম্ অন্তৰেণ কিং ৱা পিতা চিন্তয়তি—মোৰ সম্পৰ্ক পিতাই বা কি ভাবিছে

৩। **কালাধ্বনোৰত্যন্তসংযোগে**—অত্যন্তসংযোগ অৰ্থাৎ ব্যাপি থকা বুজালে কাল আৰু অধ্বা অৰ্থাৎ বাট বুজোৱা শব্দৰ পাচত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়, যেনে—

কালবাচক—মাসং ব্যাকৰণমধীতে—এমাহ (জুৰি) ব্যাকৰণ পঢ়িছে।
স জীৱেৎ শৰদঃ শতম—তেও এশ বছৰ জীয়াই থাকক।

অধ্ববাচক—অয়ং গিৰিঃ যোজনম্ আয়তঃ—এই পাহাৰটো এক যোজন (আঠ মাইল জুৰি) দীঘল।
ক্ৰোশং কুটিলা নদী—দুই মাইল জুৰি নদীখন বেঁকাবেঁকি।

তৃতীয়া বিভক্তি

১। কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যৰ কৰ্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি হয় (ক) ইয়াকে **অনুক্তে কৰ্ত্তৰি তৃতীয়া** বোলে, যেনে—

ৰামেণ হতো ৰাজা—ৰামৰ এটাই এজন ৰজাক মাৰিছিল।
নশ্যতে পাপিভিঃ সদাঃ—পাপীৰ সদায় বিনাশ হয়।

২। **অপৱৰ্গে তৃতীয়া**—ক্ৰিয়াৰ ফল লাভ হোৱা বুজালে ব্যাপ্তি

(ক) কৰ্ত্তৃকৰণযোস্তৃতীয়া।

অর্থত সময় আৰু ঠাই বুজোৱা শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে—

বৰ্ষেণ ব্যাকৰণং পঠতি—এবছৰ ব্যাকৰণ পঢ়িছে।

ক্রোশেন পাঠঃ অধীতঃ—পাঠটো এক ক্রোশত (এক ক্রোশ বাট যাওঁতে) পঢ়া হল। (ইযাত পঢ়াৰ ফল পোৱা বুজাইছে)।

৩। **যেনাঙ্গবিকাৰঃ**—যি অঙ্গৰ বিকৃতিৰ দ্বাৰা শৰীৰৰ বিকৃতি লক্ষ্য কৰা হয় তাৰ পাচত অর্থাৎ সেই বিকৃত অঙ্গ বুজোৱা শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে—

অসৌ বালকঃ কর্ণেন বধিৰঃ—সৌ লৰাটোৰ কাণ কলা।

পাদেন খঞ্জঃ জনঃ আযাতি—খোৰা মানুহজন আহিছে।

৪। **ইত্থম্ভূতলক্ষণে**—কোনো বস্তু বা ব্যক্তিক যি লক্ষণ বা চিনেৰে বুজোৱা হয় সেই লক্ষণবাচক শব্দৰ পাচত তৃতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে—

জটাভিঃ তাপসং পশ্যামি—(মূৰত) জটাৰে তপস্বীজন দেখিছোঁ।

(ইয়াত, জটা থকা লক্ষণৰ দ্বাৰা হে তেওঁ যে তপস্বী এই কথা বুজা গৈছে)।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা:—

মানুহ দেৱতাতকৈ নীচ। ভাগ্যৰ গুণতে সকলো সম্ভৱ হয়। বিদ্যা নহলে সুখ নহয়। এমাহ জুৰি বৰষুণ দিছে। ভীমৰ দ্বাৰা কীচক নিহত হৈছিল। লাঠিৰ দ্বাৰা ব্রহ্মচাৰীজনক দেখিছিলো। তাৰ এটা চকু কণা। আকাশত জোন দেখা গৈছে।

Manthara was humpbacked. I read the Meghaduta in five days. God is above all. Please take your seat between the President and the Secretary. I have not seen you for a year.

২। ইংৰাজী বা মাতৃভাষাত অনুবাদ কৰা :—

মাসমেকং নৰো যাতি। স বাল আসীদ্ বপুষা চতুৰ্ভুজঃ। কালেন ফলতি দ্ৰুমঃ। ৰত্নং সমাগচ্ছতু কাঞ্চনেন। সহ মেঘেন তড়িৎ প্ৰলীয়তে। বাণিজ্যেন কাশ্মীৰান্ গতঃ। ধনৈঃ সৰ্বং হি সিধ্যতি। মহাজনো যেন গতঃ স পন্থাঃ। স্ৰোতসা নীয়তে নৌকা। ধৰ্মেণ হীনাঃ পশুভিঃ সমানাঃ।

৩। ওপৰৰ আঁচ দিয়া পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা।

চতুৰ্থী বিভক্তি

১। **ক্লৃপি সম্পদ্যমানে চ (বা)** -কৢপ্, ভূ, সম্-পদ আদি ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি যি সম্পন্ন হয় তাৰ পাচত চতুৰ্থী হয়; যেনে –

অধৰ্মঃ নৰকায় ভৱতি—অধৰ্মৰপৰা নৰক হয়।

ধনং সুখায় কল্পতে—ধনৰপৰা সুখ হয়।

সাধোঃ শিক্ষা গুণায় সম্পদ্যতে—সাধুৰ শিক্ষা গুণকৰী হয়।

২। **মন্যকৰ্মণ্যনাদৰে বিভাষাঽপ্ৰাণিষু**—হেয়জ্ঞান কৰা বুজালে দিৱাদিগণীয় মন ধাতুৰ হেয়তা বুজোৱা কৰ্মত বিকল্পে চতুৰ্থী হয়; যেনে—

নাহং ত্বাং তৃণায় (তৃণং বা) মন্যে—মই তোমাক তৃণ কুটা যেনো নেদেখোঁ।

৩। **গত্যৰ্থকৰ্মণি দ্বিতীয়াচতুৰ্থ্যৌ চেষ্টায়ামনধ্বনি**—শাৰীৰিক চেষ্টা বুজালে গমনাৰ্থক ধাতুৰ কৰ্মত বিকল্পে চতুৰ্থী হয়; যেনে—

নীড়ায় (নীড়ং) যান্তি পক্ষিণঃ—চৰাইবোৰ বাহলৈ যায়।

শাৰীৰিক চেষ্টা নুবুজালে দ্বিতীয়া হয় ; যেনে—

মনসা হৰিং ৱজতি—মনেৰে হৰিৰ ওচৰলৈ যায।

৪। **ক্ৰিয়াৰ্থোপপদস্য কৰ্মণি স্থানিনঃ**—তুমুন-প্ৰত্যয়ান্ত ক্ৰিয়া প্ৰয়োগ নকৰিলে তাৰ কৰ্মত চতুৰ্থী হয় ; যেনে—

ৰামঃ ফলেভ্যো ৱনং যাতি—ৰামে ফল আনিবলৈ বনলৈ গৈছে।

(ফলেভ্যঃ = ফলানি আনেতুম্)।

৫। **তুমৰ্থাচ্চ ভাৱৱচনাৎ**—তুমুন্-প্ৰত্যয়ান্ত ক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ নকৰি তাৰ সলনি ধাতুৰ পাচত ভাববাচ্যৰ ঘঞ্, অপ্ আদি প্ৰত্যয় যোগ কৰি তেনে শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিলে তাত চতুৰ্থী বিভক্তি হয়, যেনে—

গমনায় (গন্তুং) মনঃ ন কৰোতি—যাবলৈ মন নকৰে।

যাগায় (যষ্টুম্) যাতি—যজ্ঞ কৰিবলৈ গৈছে।

পঞ্চমী বিভক্তি

১। **'ল্যব্‌লোপে কৰ্মণ্যধিকৰণে চ'** (**বা**)—ল্যপ্-প্ৰত্যয়ান্ত পদ উহ্য থাকিলে তাৰ কৰ্ম বা অধিকৰণত পঞ্চমী হয়, যেনে—

কৰ্মত—ৱ্যাধঃ ৱৃক্ষাৎ পশ্যতি—চিকাৰীয়ে গছত উঠি চাইছে।

অধিকৰণত—আসনাদ্ ৱদতি ৱক্তা—বক্তাই আসনত বহি কৈছে।

ইয়াত ল্যবন্ত পদ লোপ নকৰিলে, ক্ৰমে 'ৱৃক্ষম্ আৰুহ্য' আৰু 'আসনে উপৱিশ্য' হব।

২। **পঞ্চমী বিভক্তি**—বিভক্তি, অৰ্থাৎ বিভাগ বা ভেদ বুজালে যাৰপৰা ভেদ বুজোৱা হয়, তাত পঞ্চমী হয় ; যেনে—

জীৱিতং মৰণাৎ শ্ৰেয়ঃ—মৃত্যুতকৈ জীৱন ভাল।

ধনাৎ ৱিদ্যা গৰীয়সী—ধনতকৈ বিদ্যা ডাঙৰ।

৩। অন্যাৰ্থক শব্দৰ যোগত, অৰ্থাৎ অন্য, ইতৰ, ভিন্ন আদি শব্দৰ যোগত পঞ্চমী বিভক্তি হয়; (১) যেনে—

মিত্ৰাদন্যঃ কো মাং ত্ৰাতুং সমৰ্থঃ—মিত্ৰৰ বাহিৰে আন কোনে মোক ৰক্ষা কৰিব পাৰিব?

তনয়ো জনকাৎ ন ভিন্নঃ—পিতাকতকৈ পুত্ৰ ভিন্ন নহয়।

৪। দিশ আৰু কালবাচক শব্দৰ যোগত পঞ্চমী হয়; (১) যেনে—

দিশ—হিমালয়াৎ দক্ষিণঃ বিন্ধ্যঃ—বিন্ধ্য পৰ্বত হিমালয়ৰ দক্ষিণে।

কাল—শয়নাৎ প্ৰাক্ [illegible]—শোৱাৰ আগতে পান খাবা।

৫। সীমা আৰু ব্যাপ্তি অৰ্থত 'আ' অব্যয়ৰ যোগত পঞ্চমী হয়, যেনে—

সীমা—আ সমুদ্ৰাৎ তস্য ৰাজ্যম্—তেওঁৰ ৰাজ্য সাগৰলৈকে।

ব্যাপ্তি—আ ৰাষ্ট্ৰাৎ দুৰ্ভিক্ষম্—ৰাজ্য ব্যাপি দুৰ্ভিক্ষ হৈছে।

৬। **পৃথগ্বিনানানাভিস্তৃতীয়াঽন্যতৰস্যাম্**—পৃথক্, বিনা আৰু নানা শব্দৰ যোগত দ্বিতীয়া, তৃতীয়া আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হয়, যেনে—

হৰিঃ ৰামং ৰামেণ ৰামাৎ বা পৃথক্—হৰি ৰামতকৈ ভিন্ন।

দুঃখং দুঃখেন দুঃখাৎ বা বিনা সুখং ন ভৱতি—দুখ নকৰিলে সুখ নহয়।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

তেওঁলোক নগৰলৈ গৈছে। ভক্তিৰপৰা জ্ঞান হয়। বামে মাছ আনিবলৈ বজাৰলৈ গৈছে। ৰজাই অট্টালিকাৰপৰা চাইছে। জ্ঞান নহ'লে ভক্তি নহয়।

---

(১) অন্যাৰাদিতৰৰ্ত্তে দিকৃশব্দাঞ্চূত্তৰপদাজাহিযুক্তে

আজিৰপৰা মোৰ ঘৰ শূন্য। খোৱাৰ পাচত শুই থাকিবা। ভক্তিৰপৰা জ্ঞান হয়।

He has gone to Banaras for study. Bring flowers for worship. The boys are going to play. The traveller has left for his home. He is blind from his birth. The heart of Krishna is harder than adamant.

২। তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা :—

সখি ৱাসন্তি, দুঃখায় ইদানীং ৰামস্য দৰ্শনম্। অনুজানীহি মাং গমনায়। উপদেশো হি মূৰ্খাণাং প্ৰকোপায, ন শান্তয়ে। অলম্ এণা ক্ষুধিতস্য (মে) তৃপ্ত্যৈ। আ পৰিতোষাদ্ ৱিদুষাম্। জননী জন্মভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী। মম ৱচনাৎ অমাত্যং ব্ৰূহি। মৌনাৎ সত্যং ৱিশিষ্যতে। ইতৰো ৰাৱণাদেষঃ। আ মূলাৎ শ্ৰোতুমিচ্ছামি। ৱৰ্দ্ধনাৎ ৰক্ষণং শ্ৰেয়ঃ। জন্মনঃ প্ৰভৃতি ৱল্লভা তে লৱঙ্গিকা।

৩। ওপৰৰ বাক্যবোৰ অসমীয়া বা ইংৰাজীত অনুবাদ কৰা।

১। **ষষ্ঠী হেতুপ্ৰয়োগে**—হেতু বুজালে, হেতুবাচক শব্দ বাক্যত প্ৰয়োগ কৰিলে তাৰ পাচত ষষ্ঠী বিভক্তি হয়; যেনে—

অন্নস্য হেতোঃ স অত্ৰ ৱসতি—ভাত মুঠাৰ নিমিত্তে তেওঁ ইয়াত আছে।

২। **ষষ্ঠ্যতসৰ্থপ্ৰত্যয়েন**—দক্ষিণতঃ, উত্তৰতঃ, পুৰঃ, অধঃ ইত্যাদি শব্দৰ প্ৰয়োগত ষষ্ঠী বিভক্তি হয়; যেনে—

সমুদ্ৰস্য দক্ষিণতঃ লঙ্কা—লঙ্কা সাগৰৰ দক্ষিণ ফালে।

ৱৃক্ষস্য অধঃ সৰ্পস্তিষ্ঠতি—গছৰ তলত সাপ আছে।

৩। **দূৰান্তিকাৰ্থৈঃ ষষ্ঠ্যন্যতৰস্যাম্**—দূৰাৰ্থ আৰু অন্তিকাৰ্থ (ওচৰ বুজোৱা) শব্দৰ যোগত পঞ্চমী, ষষ্ঠী দুয়ো বিভক্তিয়েই হয়; যেনে—

গ্ৰামাৎ গ্ৰামস্য বা দূৰং নগৰম্—গাঁৱৰপৰা নগৰ দূৰত

এইদৰে 'অন্তিকম্'ও হয়।

৪। **অধীগৰ্থদয়েশাং কৰ্মণি**—অধিগৰ্থ অৰ্থাৎ স্মৰণাৰ্থক ধাতু, দয় আৰু ঈশ্ ধাতুৰ কৰ্মত বিকল্পে ষষ্ঠী হয়, যেনে

মাতুঃ—(মাতৰম্) স্মৰতি গোবিন্দঃ—গোবিন্দই মাতৃক স্মৰণ কৰিছে।

দীনস্য (দীনং) দয়তে সাধুঃ—সাধুৱে দুখীয়াক দয়া কৰে।

ৰাজা প্ৰজানাম্ (প্ৰজাঃ) ঈষ্টে—ৰজাই প্ৰজাসকলক শাসন কৰে।

৫। **কৰ্ত্তৃকৰ্মণোঃ কৃতি**—কৃৎ-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ প্ৰয়োগত কৰ্ত্তা আৰু কৰ্মত ষষ্ঠী বিভক্তি হয়, যেনে—

কৰ্ত্তাত—শিশোঃ শয়নম্—কেচুৱাৰ শোৱনি।

অশ্বস্য গতিঃ—ঘোঁৰাৰ বেগ।

ইয়াত কৃদন্ত শব্দ 'শয়নম্' আৰু 'গতিঃ'—এই পদ দুটা প্ৰয়োগ নকৰা হলে—'শিশুঃ শেতে', 'অশ্বঃ গচ্ছতি,'—বাক্য দুটা এনেকুৱা হ'লহেঁতেন।

কৰ্মত—পয়সঃ পানম্—গাখীৰ খোৱা।

গুৰোঃ সেৱা—গুৰুৰ পৰিচৰ্য্যা।

ইয়াত কৃদন্ত শব্দ 'পানম্' আৰু 'সেৱা'; কৃৎ যোগ নকৰা হলে—'পয়ঃ পিবতি', 'গুৰুং সেৱতে'—বাক্য দুটা এনেকুৱা হ'লহেঁতেন।

৬। **উভয়প্ৰাপ্তৌ কৰ্মণি**—ধাতু কৃৎ-প্ৰত্যয়ান্ত হৈ প্ৰয়োগ হলে

যদি তাৰ কৰ্ত্তা আৰু কৰ্ম দুয়োটাই বাক্যত থাকে, তেতিয়া অকল কৰ্মতহে ষষ্ঠী হব ; কৰ্ত্তাত তেতিয়া তৃতীয়া হব। যেনে—

শিষ্যেণ গুৰোঃ সেৱা—শিষ্যৰ গুৰু-সেৱা।

৭। শতৃ, শানচ্, ক্ত, ক্তৱতু, তুমুন্, ক্ত্বাচ্, ল্যপ, আদি কিছুমান কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তা বা কৰ্মত ষষ্ঠী নহয় (১) ; যেনে—

শতৃ—বালকঃ হসন্ চলতি—লৰাটোৱে হাহি হাহি গৈছে।

শানচ্—বালিকা শযানা পঠতি—ছোৱালীজনীযে শুই শুই পঢ়িছে।

ক্ত—শিশুঃ সুপ্তঃ—কেচুৱাটোৱে শুইছে।

ক্তৱতু—ত্বমেতৎ কৃতৱান্—তুমি এইটো কৰিছিলা।

তুমুন্—ৱামনঃ চন্দ্ৰং গ্ৰহীতুমিচ্ছতি—বাওনাই জোনটো ধৰিব খুজিছে।

ক্ত্বাচ্—ত্বং গৃহং গত্বা জলং পিৱ—ঘৰলৈ গৈ পানী খাবা।

ল্যপ্—পুত্ৰঃ পিতৰং প্ৰণম্য উৱাচ—পুতেকে পিতাকক নমস্কাৰ কৰি কলে।

৮। **ক্তস্য চ ৱৰ্ত্তমানে**—বৰ্ত্তমান কালত প্ৰয়োগ হোৱা ক্ত-প্ৰত্যয়ৰ যোগত ষষ্ঠী হয় : যেনে—

মম এতৎ ৱিদিতম্—মই এইটো জানো।

৯। **নপুংসকে ভাৱ উপসংখ্যানম্**—ভাববাচ্যত প্ৰয়োগ হোৱা ক্ত-প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তাত বিকল্পে ষষ্ঠী হয় ; যেনে—

মম (মযা) পতনম্ ; বালকস্য (বালকেন) হসিতম্।

১০। **কৃত্যানাং কৰ্ত্তৰি ৱা**—কৃত্য-প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তাত তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী দুয়ো বিভক্তিয়েই হয় ; যেনে—

মম (ময়া ৱা) এতৎ কৰ্ত্তৱ্যম্—এইটো মোৰ কৰ্ত্তব্য।

সৰ্ব্বেষাং (সৰ্ব্বৈঃ ৱা) অতিথিঃ পুজ্যঃ—অতিথি সকলোৰে পুজ্য।

---

(১) ন লোকাৱ্যয়নিষ্ঠাখল র্থতৃণাম।

১১। তৃপ্তি-অৰ্থক ধাতুৰ কৰণত তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী দুয়ো বিভক্তিৰে প্ৰয়োগ হয়; যেনে—

ন অগ্নিঃ তৃপ্যতি কাষ্ঠানাম্ (কাষ্ঠৈঃ)—কাঠেৰে জুইৰ তৃপ্তি নপলায়।

স অপাং (অদ্ভিঃ) তৃপ্তঃ—তেও পানীৰে তুষ্ট।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

দয়াৰ সমান ধৰ্ম নাই। গুৰু আমাৰ সদায় নমস্য। বশিষ্ঠাশ্ৰম গুৱাহাটীৰ দক্ষিণে। আমাৰ গাঁৱৰ ওচৰত এটা শিৱৰ মন্দিৰ আছে। মই আজি মাতৃৰ কথা সুঁৱৰিছোঁ। পিতা তীৰ্থ দৰ্শন কৰিবলৈ গৈছে। সেই কথাত আমাৰ মত নাই। এনে কথা তুমি নকৰা।

For what reason did you not come? I remember my childhood Greed is the source of sin She lived in a cottage far from the town. A learned man is worshipped by all. I am satisfied with milk.

২। অসমীয়ালৈ ভাঙা আৰু তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা :—

কামঃ কামানাম্ উপভোগেন ন শাম্যতি। ইয়ং হি ব্ৰহ্মণঃ সৃষ্টিঃ। ন নৰস্য নৰো দাসঃ। বিস্মৃতং কস্য হেতোঃ। অসাধ্যং নাম মনোভুৱঃ। অহমেৱ মতো মহীপতেঃ। তেষাং দয়সে ন কস্মাৎ? ন স পুত্ৰঃ সতাং মতঃ। গাত্ৰাণাম্ অনীশঃ অস্মি। হা দেৱি, স্মৰসি ৱা তস্য প্ৰদেশস্য? মৰণং প্ৰকৃতিঃ শৰীৰিণাম্।

সপ্তমী বিভক্তি

১। **সাধ্বসাধুপ্ৰয়োগে চ (বা)**—সাধু আৰু অসাধু শব্দৰ যোগত সপ্তমী হয় ; যেনে—

কৃষ্ণঃ মাতৰি সাধুঃ—কৃষ্ণ মাকৰ হিতাকাঙ্ক্ষী।

২। **নিমিত্তাৎ কৰ্মযোগে**—কৰ্মৰ লগত নিত্য সম্বন্ধ থাকিলে নিমিত্তবাচক শব্দৰ পাচত সপ্তমী হয় ; যেনে—

চৰ্মণি দ্বীপিনং হন্তি—ছালৰ নিমিত্তে ফুটুকী বাঘ মাৰিছে।

দন্তয়োঃ হন্তি কুঞ্জৰম্—দাঁতৰ কাৰণে হাতী মাৰিছে।

ইয়াত নিমিত্তবাচক শব্দ 'চৰ্মন্' আৰু 'দন্ত' ; কৰ্মপদ 'দ্বীপিনম্'—ইয়াৰ লগত 'চৰ্মন্' (চাল)ৰ নিত্য সম্বন্ধ , 'কুঞ্জৰম্'—ইয়াৰ লগত 'দন্ত' (দাঁত)ৰ নিত্য সম্বন্ধ।

৩। **যস্য চ ভাৱেন ভাৱলক্ষণম্**—যাৰ অৰ্থাৎ যি কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ ক্ৰিয়াৰ কালৰ দ্বাৰা অন্য ক্ৰিয়াৰ কাল সূচিত হয়, তাৰ পাচত সপ্তমী বিভক্তি হয় ; কৰ্ত্তা বা কৰ্মপদটো সপ্তমীত ব্যৱহাৰ হলে ক্ৰিয়া পদটো উপযুক্ত কৃৎ-প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ বিশেষণ হয় ; ইয়াকে সংক্ষেপে **ভাৱে ৭মীও** বোলে। যেনে—

চৌৰে গতে গৃহস্থঃ প্ৰবুধ্যতে—চোৰ যোৱাত গৃহস্থই সাৰ পাইছে।

গোষু দুহ্যমানাসু তে গতাঃ—গাই খীৰাই থাকোঁতে তেওঁলোক গ'ল।

৪। **ষষ্ঠী চানাদৰে**—যাৰ অৰ্থাৎ যি কৰ্ত্তা বা কৰ্মৰ ক্ৰিয়াৰ কালৰ দ্বাৰা অন্য ক্ৰিয়াৰ কাল নিৰূপিত হয় তাৰ প্ৰতি অনাদৰ বা

অৱজ্ঞা বুজালে তাৰ পাচত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী দুয়ো বিভক্তিয়ে হয় ; যেনে—

ৰুদতি পুত্ৰে (ৰুদতঃ পুত্ৰস্য ৱা) পিতা ৱনং জগাম—কান্দি থকা পুতেকক অৱহেলা কৰি পিতাক বনলৈ গ'ল।

৫। ৱি-শ্বস্, স্নিহ্ আদি ধাতু বা তাৰপৰা উৎপন্ন হোৱা শব্দৰ যোগত যাৰ প্ৰতি বিশ্বাস, স্নেহ আদি কৰা যায় তাত সপ্তমী হয় ; যেনে—

কিং নু খলু বালেঽস্মিন স্নিহ্যতি মে মনঃ—এই ল'ৰাটোৰ কিয়নো থাক মোৰ মৰম লাগিছে।

অস্তি মে এতেষু স্নেহঃ—এইলোকসকলৰ প্ৰতি মোৰ মৰম আছে।

কথং ত্বয়ি ৱিশ্বাসঃ—তোমাক বিশ্বাস কৰা কেনেকৈ ?

হে ভগৱতি, ময়ি প্ৰসীদ—হে ভগৱতী, মোৰ প্ৰতি তুষ্ট হোৱা।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰা :—

সেইলোকে সাপটো ছালৰ কাৰণে মাৰিছিল। সেই ব্যাকৰণত পাৰ্গত (সাধু)। পৰ্বতৰ ভিতৰত হিমালয় ডাঙৰ। সকলোৱে লোক ধন কামনা কৰে। শঠ লোকক বিশ্বাস নকৰিবা।

They were satisfied with me The mother loves her child. The sun having set, the birds returned to their nests. The thief stole away the necklace, while the master of the house was looking on. He is proficient in mathematics.

২। তলত আঁচটনা পদবোৰৰ বিভক্তি নিৰ্ণয় কৰা :—

প্ৰীতিৰেনা কথং ৰামো ৰাজা স্বাময়ি জীৱতি। কেশেষু চমৰীং হন্তি।

উপকাৰিষু যঃ সাধুঃ সাধুত্বে তস্য কো গুণঃ। স চ স্নিহ্যত্যাৱযোঃ। ত্বয়ি বিশ্বসিতি

মে হৃদযম্। বুদ্ধিমৎসু নৰাঃ শ্ৰেষ্ঠাঃ। সৰ্ব্বনাশে সমুৎপন্নে অৰ্দ্ধং ত্যজতি পণ্ডিতঃ। পশ্যতঃ বকমূৰ্খস্য নকুলো খাদতি সুতান্।

৩। ওপৰৰ বাক্যবোৰ অসমীযালৈ ভাঙা।

৪। বিভক্তি আৰু কাৰকৰ প্ৰভেদ কি ?

৫। উদাহৰণ দি বুজাই লিখা :—অব্যযযোগে ১মা ; ভাৱে ৭মী ; অনাদৰে ৬ষ্ঠী, ল্যব্লোপে ৫মী ; হেতৌ ৩য়া ; অত্যন্তসংযোগে ২যা , তাদৰ্থ্যে ৪ৰ্থী।

৬। শুদ্ধ কৰা :—অসৌ জনঃ পৃষ্ঠস্য কুব্জঃ। ধনস্য অন্তৰেণ সুখং ন ভৱতি। পিতা পুত্ৰস্য সহ গচ্ছতি। ভোজনস্য প্ৰাক্ হস্তৌ প্ৰক্ষালযেৎ। ৰাজা সুৱৰ্ণং দানং কৰোতি। সমুদ্ৰাৎ উত্তৰতঃ ভাৰতৱৰ্ষম। দেৱি মহ্যং প্ৰসন্না ভৱ। নদীভ্যঃ গঙ্গা শ্ৰেষ্ঠা।

তদ্ধিত-প্ৰকৰণ

প্ৰাতিপদিকৰ পাচত বেলেগ বেলেগ অৰ্থত কিছুমান প্ৰত্যয যোগ হৈ নতুন শব্দ গঠিত হয। এই প্ৰত্যয়বোৰক **তদ্ধিত** বোলে। সংস্কৃত ভাষাত তদ্ধিত প্ৰত্যয বহুত: তাৰে প্ৰচলিত আৰু উজু চাই কেইটামানৰ উদাহৰণ দিয়া হল :—

[প্ৰত্যযবিলাকৰ নামকৰণ পাণিনিৰ মতে কৰা হৈছে]

১। **এওঁ তেওঁৰ বংশধৰ বা সন্তান (অপত্য)**—এই অৰ্থত **অণ** (অ), **ইঞ্** (ই), **যঞ্** (য), **ণ্য** (য), **ছ** (ঈয়), **ঢক্** (এয), **ফক্** (আযন) আদি প্ৰত্যয হয :—

অণ্ (অ)—মনু—মানব, ৰঘু—ৰাঘৱ শিৱ—শৈৱ, কশ্যপ—কাশ্যপ পাণ্ডু—পাণ্ডৱ, পুত্ৰ—পৌত্ৰ (নাতি), বসুদেৱ—বাসুদেৱ, পৃথা—পাৰ্থ

ইঞ্ (ই)—দশৰথ—দাশৰথি, সুমিত্ৰা—সৌমিত্ৰি, বৰুণ—বাৰুণি।

যঞ্ (য্)—জমদগ্নি—জামদগ্ন্য, গৰ্গ—গাৰ্গ্য, পুলস্ত—পৌলস্ত্য।

ণ্য (য)—দিতি—দৈত্য, অদিতি—আদিত্য, প্ৰজাপতি—প্ৰাজাপত্য।

ছ (ঈয)—স্বসৃ—স্বস্ৰীয (ভাগিন)।

ঢক্ (এয়)—গঙ্গা—গাঙ্গেয় (ভীষ্ম), বিনতা—বৈনতেয (গৰুড়), কুন্তী—কৌন্তেয, বিমাতৃ—বৈমাত্ৰেয (সতিয়ৈ ভাই)।

ফক্ (আযন)—নৰ—নাৰাযণ।

২। তলত দিয়া তদ্ধিত প্ৰত্যয়বোৰ ভাবাৰ্থে হৈছে—

অণ্—শিশু—শৈশৱ, গুৰু—গৌৰৱ, লঘু—লাঘৱ, শুচি—শৌচ, সুৰভি—সৌৰভ, মৃদু—মাৰ্দৱ।

ষ্যঞ্ (য)—ধীৰ—ধৈৰ্য্য, বীৰ—বীৰ্য্য, সহায়—সাহায্য, বাল—বাল্য, শীত—শৈত্য, মধুৰ—মাধুৰ্য্য।

২। ভাবাৰ্থত **ত্ব, তল্** (তা), **ইমন্** আদি প্ৰত্যয়ো হয়; যেনে—

ত্ব, তল্—গুৰু—গুৰুত্ব, গুৰুতা; লঘু—লঘুত্ব, লঘুতা; বন্ধু—বন্ধুত্ব, বন্ধুতা সাধু—সাধুত্ব, সাধুতা ইত্যাদি।

ইমন্—নীল—নীলিমন্, গুৰু—গৰিমন্, বক্ৰ—বক্ৰিমন্, মধুৰ—মধুৰিমন্, অ —অণিমন্, (সূক্ষ্মভাব), মহৎ—মহিমন্ [ইমন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবো পুংলিঙ্গ।]

৪। **তেন তুল্যং ক্ৰিয়া চেৎ ৱতিঃ**—সাদৃশ্য অৰ্থত **ৱতি** প্ৰত্যয় হয়; ৱতিৰ ৱৎ যোগ হয়; ৱতি-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ অব্যয়।

পিতৃ—পিতৃৱৎ (পিতৃৰ দৰে), সমুদ্ৰ—সমুদ্ৰৱৎ, সৰ্প—সৰ্পৱৎ।

সৰ্পৱৎ চেষ্টতে বীৰঃ—বীৰে সাপৰ দৰে ধৰফৰ কৰিছে।

মাতৃৱৎ পৰদাৰেষু পশ্যতি—লোকৰ তিৰোতাক মাতৃ যেন জ্ঞান কৰে।

৫। পৰিমাণ বুজালে যদ্, তদ্, এতদ্ আদি সৰ্বনামৰ পাচত **ৱতুপ্** প্ৰত্যয় হয়; ৱতুপ্'ৰ ৱৎ যোগ হয়।

যদ্—যাৱৎ (যিমান পৰিমাণ), তদ্—তাৱৎ (সিমান পৰিমাণ), এতদ্—এতাৱৎ (ইমান পৰিমাণ)।

৬। **তদস্যাস্ত্যস্মিন্নিতি মতুপ্**—(তৎ অস্য অস্তি অস্মিন্ ইতি) সেইটো ইয়াৰ আছে, সেইটো ইয়াত আছে—এই অৰ্থত **মতুপ্** প্ৰত্যয় হয়। মতুপ্'ৰ মৎ থাকে।

বুদ্ধি—বুদ্ধিমৎ, ধী—ধীমৎ, শ্ৰী—শ্ৰীমৎ, অংশু—অংশুমৎ (সূৰ্য্য)।

(ক) অকাৰান্ত, আকাৰান্ত, অন্তত স্পৰ্শবৰ্ণ থকা আৰু উপধাত অ বা ম থকা শব্দৰ পাচত মতুপ্ হলে, 'ম' ৰ ঠাইত 'ৱ' হয়।

জ্ঞান—জ্ঞানৱৎ, ধন—ধনৱৎ, ৱিদ্যা—ৱিদ্যাৱৎ, দয়া—দয়াৱৎ, আত্মন্—আত্মৱৎ, ভাস—ভাস্বৎ, লক্ষ্মী—লক্ষ্মীৱৎ।

৭। **অস্মায়ামেধাস্রজো বিনিঃ**—অস্-ভাগান্ত শব্দ, মায়া,

মেধা আৰু স্ৰজ্ শব্দৰ পাচত অস্তি অৰ্থত ৱিনি প্ৰত্যয় হয়। ৱিনি'ৰ ৱিন্ থাকে ; যেনে—

তেজস্—তেজস্বিন্, যশস্—যশস্বিন, মায়া—মায়াৱিন্, মেধা—মেধাৱিন্, স্ৰজ্—স্ৰগ্বিন্ (মালাধাৰী)।

৮। অস্তি অৰ্থত শব্দৰ পাচত **ইনি** প্ৰত্যয় হয় ; 'ইনি'ৰ ইন্' যোগ হয় ; যেনে—

জ্ঞান—জ্ঞানিন্, ত্যাগ—ত্যাগিন্, গুণ—গুণিন, মান—মানিন্ ইত্যাদি।

৯। বিকাৰ, ব্যাপ্তি আদি অৰ্থত **ময়ট্** প্ৰত্যয় হয়, 'ময়ট্'ৰ ময় যোগ হয় , যেনে—

স্বৰ্ণস্য বিকাৰঃ—স্বৰ্ণময়. , মৃদঃ বিকাৰঃ—মৃন্ময়ঃ ; হিৰণ্যস্য বিকাৰঃ —হিৰণ্ময়ঃ , জলেন ব্যাপ্তম্—জলময়ম্ , তমসা ব্যাপ্তম্—তমোময়ম।

১০। **পঞ্চম্যাস্তসিল্**—পঞ্চমী বিভক্তিৰ অৰ্থত প্ৰাতিপদিকৰ পাচত **তসিল্** যোগ হয় ; 'তসিল্'ৰ তস্ যোগ হয় ; যেনে—

অশ্বাৎ—অশ্বতঃ , নভসঃ—নভস্তঃ , সৰ্বস্মাৎ—সৰ্বতঃ।

অনুশীলন

১। সংস্কৃতত অনুবাদ কৰা :—

এই আঙঠিটো সোণেৰে তৈয়াৰী। দেশৰ নেতাসকল মেধাবী হব লাগে। মূৰত মালা থকা মানুহজনলৈ চোৱা। দশৰথৰ পুত্ৰ ৰাম বনলৈ গৈছিল। লৰাকালতে বিদ্যা উপাৰ্জন কৰা উচিত।

The daughter should also be educated like the son (পুত্ৰৱৎ). My nephew lives with me. He believed in my goodness. The pitcher is made of gold. Be a famous man.

২। শুদ্ধ কৰা :—

প্ৰহ্লাদঃ পৰমঃ ভক্তিমান্ আসীৎ। ইদং হিৰণ্যময়ম্ অঙ্গুৰীয়কম। জমদগ্ন্যঃ পিতৃভক্তঃ আসীৎ।

৩। **অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰা :—**

প্ৰায়ো ধনৱতামেৱ ধনে তৃষ্ণা গৰীয়সী। হিৰণ্ময়েন পাত্ৰেণ সত্যস্য পিহিতম্ (বন্ধ) মুখম্। বিদ্বত্বঞ্চ নৃপত্বঞ্চ নৈৱ তুল্যে কদাচন। এতাৱান্ অস্য মহিমা জাতং বসময়ং জগৎ। গুণী গুণং ৱেত্তি। বুদ্ধিমৎসু নৰঃ শ্ৰেষ্ঠঃ।

তদ্ধিত প্ৰত্যয় আৰু বিশেষণৰ তাৰতম্য

১। **তৰপ্, ঈয়সুন্**—দুটা বস্তুৰ মাজত এটাৰ উৎকৰ্ষ ব অপকৰ্ষ বুজাবলৈ হলে বিশেষণৰ পাচত তৰপ্ বা ঈয়সুন্ প্ৰত্য যোগ হয়, তৰপ্'ৰ তৰ আৰু ঈয়সুন্'ৰ ঈয়স্ যোগ হয়; যেনে— গুৰু—গুৰুতৰ, গৰীয়স্।

২। **তমপ্, ইষ্ঠন্**—দুটাতকৈ বেছি বস্তু' মাজত এটাৰ উৎক বা অপকষ বুজাবলৈ হলে বিশেষণৰ পাচত তমপ্ বা ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয় যোগ হয; 'তমপ্'ৰ তম আৰু 'ইষ্ঠন্'ৰ ইষ্ঠ যোগ হয়। যেনে— গুৰু—গুৰুতম, গৰিষ্ঠ।

তৰপ্ আৰু তমপ্ প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে বিশেষণৰ আকাৰৰ বিশেষ পৰিবৰ্ত্তন নহয়, কিন্তু ঈয়সুন্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত কিছুমান বিশেষণৰ আকৃতিৰ বিশেষ পৰিবৰ্ত্তন হয়।

কেইটামান ঈয়সুন্ আৰু ইষ্ঠন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ—

	ঈয়সুন্	ইষ্ঠন্		ঈয়সুন্	ইষ্ঠন্
উৰু (বিস্তৃত)—	ৱৰীয়স্	ৱৰিষ্ঠ	**বৃদ্ধ** (বুঢ়া, জ্ঞানী)—	ৱৰ্ষীয়স্	ৱৰ্ষিষ্ঠ
গুৰু (ডাঙৰ)—	গৰীয়স্	গৰিষ্ঠ		জ্যায়স্	জ্যেষ্ঠ
দীৰ্ঘ (দীঘল)—	দ্ৰাঘীয়স্	দ্ৰাঘিষ্ঠ	**যুৱন্** (ডেকা)—	যৱীয়স্	যৱিষ্ঠ
দূৰ (দূৰ)—	দৱীয়স্	দৱিষ্ঠ		কনীয়স্	কনিষ্ঠ